Digitized by Google

6
10-f
40

I a 37

BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE
6
6 A
42

6 - 10, f, 40

M. ANTONII MVRETI

ORATIO. PRIMA

HABITA. VENETIIS MENSE. OCTOBRI ANNO ∞ D LIV

BIBLIOT. NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

QVAE ſingula hominibus ad dicendum accedentibus timorem facere conſueuerunt, patres ampliſſimi, uoſque ceteri ciues ornatiſſimi, ea mihi ſeſe hodierno die obijciunt uniuerſa. Siue enim loci amplitudo afferre perturbationis aliquid poteſt, Venetijs dicimus: ſiue audientium dignitas, magna lectiſſimorũ hominum adſtante frequentia dicimus: ſiue ipſa orationis materia, dicendique condicio, ita dicimus, ut ſit nobis eodem tempore de ingenio, de do-

ctrina, de gloria, ornamentisq. omnibus in hoc litterarum certamine periclitandum. Venetijs dicere, ſi quiſquam eſt, qui parum putet, eũ neceſſe eſt in maximarum, earundemq. toto orbe notiſsimarum rerum ignoratione uerſari. Ecquis enim eſt hodie tam inacceſſus, tam ab omni hominum cõſortio remotus in terris locus, quo non huius praeſtantiſsimae ciuitatis fama peruaſerit? quis populus, quae gens, quae hominum natio uel tam immanis atque barbara, uel tam exculta diſciplinis atque artibus, quam non iampridẽ florentiſsima Venetorum reſpublica non gloria modo & ſplendore nominis ſui, uerum etiam admiratione compleuerit? Haec uero firmamenta reipublicae, haec ornamenta Italiae, haec uirtutum omnium, laudandarumque artium praeclariſsima lumina intuentem, non commoueri, tantum id quidem eſt, ut, non dicam in meam hanc mediocritatem ingenij, ſed uix in quemquam hominem, qui ceterorum de ſe iudicia extimeſcat, cadere poſſe uideatur. Etenim ſi eloquentiſsimos olim uiros accepimus, cum ad dicendum ueniſſent, unius principis adſpectu ita conturbatos fuiſſe, ut obmuteſcerent; quid mihi tandem animi eſſe oportet, qui neque comparandus cum illis omnino ſum, & apud uos dico, ſenatores ampliſsimi,

mi, ad

...IOTECA N... ROMA ... EMANU...

mi, ad quos cum oculorum conuerto aciem, totidem mihi conſeſſum principum uideor intueri? Ac ceteri quidem ſaepe ad eam excuſationem confugiunt, ut ſe, cum tenuitatis ſuae conſcij eſſent, tamen uel neceßitate, uel officio impulſos, uel amicorum ſiue precibus, ſiue tempore aliquo adductos, dicendi munus non tam appetiuiſſe, quam detrectare non potuiſſe dicant; quam totam rationem nobis hodierno die ipſa rei natura condicioque praecludit. Non enim detrectantes, ſed ultro nobis depoſcentes hanc dicendi prouinciam, ad eam non alienis precibus impulſi, ſed ueſtra incredibili benignitate admißi ſumus: ut ſi minus ex aliqua parte noſtra uobis approbata fuerit induſtria, cauſſa nulla ſit, quin omnes accuſandam potius noſtram temeritatem, quam imbecillitatem ſubleuandam putent. Equidem cum & ab ineunte aetate, tum domeſticis excitatus exemplis, tum ipſa hortante natura, honeſtarum artium ſtudia coluerim, & ubi primum per aetatem licuit, quae mihi meo ipſe labore pepereram, alijs tradere ingreſſus, nouem prope iam annos in hac dicendi, ac docendi exercitatione conſumpſerim; tamen ſuperiora illa conſiderans, ita commouebar animo, facile ut hoc potuerim abſtinere conſilio, niſi me

huc ſumma de ueſtra ſingulari humanitate concepta ſpes, & magna quaedam approbandae uobis, ſi minus eruditionis, at certe uoluntatis meae cupiditas impuliſſet. Ac mihi quidem, &, cuius rei cauſſa in hunc locum adſcenderim, & ad quos uerba facturus ſim, cogitanti, prorſus ita uidetur; nullo in argumento meam commodius orationem poſſe uerſari, quam ſi, litterarum diſciplina quantum non ornamenti ſolum, uerumetiam praeſidij bene temperatis ciuitatibus afferat, tum adhibitis rationibus, tum etiam exemplis, atque ex ueteribus ſaeculis repetita memoria exponam: minime id quidem, quo uos, tales uiros, commonefaciam, excellentibus a natura ingenijs praeditos, eruditos a ſtudijs liberalium doctrinarum, a diuturno aßiduoque magnarum rerum uſu peritos: ſed quia libenter facio, ut, quarum artium percepta ſcientia unumquemque ueſtrum uehementer affici conſtat, earum animos ueſtros iucunda commemoratione delectem. Quae cum ita ſe habeant; mihique ipſa per ſe delectac ad dicendum materiae dignitas ſatis magnam audientiam factura uideatur: tamen magis conſuetudine, quam quod ita neceſſarium iudicem; petam a uobis, ut mihi, res pulcherrimas breui oratione comprehendere meditanti, exigui

Hortatio.

Attentio.

ti, exigui temporis attentionem ne denegetis. Magna omnino uis, magnumque momentum poſitum eſt in litteris, uiri ampliſsimi, ad conſeruandas, boniſq. cumulandas omnibus ciuitates. Nam cum felicitas publica, ad quam humana omnia referenda ſunt, e ſingulorum ciuium felicitate conſtet: ſingulorum autem felicitas in excolenda, exercendaq. uirtute praecipue ſita ſit; & ad perfectam uirtutem conſequendam, neceſſariam quandam praecurſionem adhibeant litterae: illud profecto conſequitur, ut, niſi in qua litterarum cultura uigeat, florere abſolute ciuitas nulla poſſit. Ponite uobis ante oculos, omnes aetatis humanae partes: omnem publicorum temporum uarietatem, omnes inſtituendae uitae rationes & uias animo & cogitatione percurrite: nullam omnino reperietis, quae non ita litterarum auxilio indigeat, ut, eas ſi quis ſuſtulerit, ſolem ipſum de mundo ſuſtuliſſe uideatur. Eae nos, ubi primum firmius incedere, atque articulatius loqui coepimus, de ipſo prope nutricum acceptos ſinu, titillatione quadam honeſtiſſimae uoluptatis alliciunt, allectos praeceptis ſaluberrimis complent: non tantum bene dicendi, uerum etiam bene uiuendi commonſtrant uias: excitant in animis noſtris igniculos gloriae: quantus

ſit in uirtute ſplendor, quanta in uitijs deformitas, edocent: quae qui ſemel bene penitus imbiberint, ij numquam non poſtea & uitij turpitudinem omni ſtudio refugient, & officij honeſtatisque rationem rebus alijs omnibus anteponent. Vt autem in ſemente poſita ſpes meſſis eſt, ita totius reliquae uitae exſpectatio ab educatione pueritiae pendet. Vbi uero infirmam illam ineuntis aetatulae teneritatem robur adoleſcentiae excepit, quae tandem alia res aut animum praeclararum rerum ſtudio accendere, aut efferentibus ſeſe cupiditatibus, quibus ea pars inſigniter agitari ſolet, frenos inijcere, praeter litterarum tractationem, poteſt? Themiſtoclem olim, cum ſomnum capere adoleſcens non poſſet, dicere ſolitum tradunt, ſe Miltiadis trophaeo, quieſcere uolentem, excitari: quanto eos acrius incendi, atque inflammari neceſſe eſt, qui quotidie non unius, ſed innumerabilium hominum uirtute praeſtantium trophaea nō e marmore conſtituta ad exigui praedicationem temporis, ſed ad omnem aeternitatem commendata litteris intuentur? Neque uero pertimeſcendum eſt, ne aut labore frangantur, aut uoluptatis irretiantur illecebris ij, qui aetatis ſuae florem litterarum ſtudijs dedicandum eſſe ſtatuerunt. Tanta ſiqui-

dem

dem eſt oblectatio paullatim acquirenda cognitione rerum ſeſe paſcentis animi, ut ea qui fruuntur, ab ijs neque laboris taedium, neque auocantium uoluptatum blanditiae ſentiantur. Itaque ſapienter poëtae, cum ceteros omnes deos Veneris Imperio ſubdidiſſent, in Mineruam modo & in ſtudiorum praeſides Muſas nihil ei, nihil Cupidini iuris eſſe uoluerunt. Quinetiam illud ab ijſdem memoriae proditum eſt, Iaſonem olim ceterosque Argonautas, cum eam inſulam, quae ab amoenitate, florumque copia nomen inuenerat, praeternauigarent, periculumque eſſet, ne molli, ac delicato Sirenum cantu, quae eam inſulam incolebant, ad exitium perducerentur, unum in Orpheo perfugium habuiſſe: qui cum aſſediſſet in puppi, ſimulque fides blandis impellere digitis, ſimul uocem illam, qua rupes nemoraque traxerat, explicare coepiſſet, tanta ſimul aures animosq; audientium uoluptate compleuit, ut iam Sirenum uocibus nemo nauigantium moueretur. Hoc figmento, quid tandem aliud doctiſſimi homines, niſi id, quod nos uolumus, indicarunt? Florida uidelicet illa inſula iuuentus eſt: eam qui quaſi praeteruehuntur, magno in periculo ſunt, ne Sirenum, id eſt, uoluptatum blanditijs decepti, & a recto itinere ab- De Voluptate

 ducti,

ducti, in uada & ſcopulos deferantur. Quodnam igitur huic tanto periculo comparatum remedium eſt? quod, niſi Orphei, optimi ac ſapientiſſimi uatis, lyra? cuius ſuauitatem qui percipiunt, ij & Acheloidum cantus pro nihilo putant, & tandem inſtitutum illud iter emenſi, uellus aureum, id eſt, uirtutem cum immortali coniunctam gloria conſequuntur. Nimirum ut maior lux minorem, ita minoris uoluptatis ſenſum perceptio maioris exſtinguit. Quanto autem uoluptas ea, quae diſcendo ſentitur, ceteris omnibus maior, ſinceriorque ſit, uel illud indicio eſt, quod aliarum, etiam qui eis plurimum tribuunt, ſatietatem tamen quandam eſſe, ac taedium, confitentur; huius ut quiſque percepit plurimum, ita eam acrius, atque auidius cõcupiſcit. Quod ſi cui forte dubium eſt, prodeat in medium Chryſippus, qui ſaepe ſtudio intẽtus tanta uoluptate perfruebatur, ut eum tamquam extra ſe poſitum cibi potioniſq. caperet obliuio. Prodeat ſollertiſsimus ille caeleſtium orbium non perſcrutator tantum, ſed etiam imitator, Syracuſanus Archimedes, qui non modo earum rerum, quas natura fert, prae ea, quam capiebat e ſtudijs, oblectatione memor non erat; ſed in illa ipſa Syracuſanae urbis direptione, ita defixus erat in ſtudio, ut prius hoſtilis

ſtilis

ſtilis gladij cuſpidem corpore exceperit, quam urbẽ in hoſtium poteſtatem ueniſſe ſentiret. O rem omnium ſaeculorum admiratione digniſſimam. Diripiebatur urbs ea tempeſtate omnium opulẽtiſsima; effuſi per uias milites, ut in quemque inciderant, ſine ullo ſexus, aetatis, ordinis diſcrimine obuios contrucidabant; undique gladiorum fulgor praeſtinguebat oculos, undique armorũ ſonitus, undique cadentium tectorum fragor audiebatur; puerorum eiulatibus, mulierum lamentis, morientium gemitibus, militum clamoribus, priuata publicaque omnia circumſonabant; ipſa urbs paene dimota & conuulſa ſedibus ſuis, ſuorum ciuium in caede ac ſanguine natabat; cum unius hominis mens in media ciuitate, ciuitatis ipſius caſum ac ruinam non ſentiebat. Solonem uero accepimus, cum in lectulo, morti proximus, decumberet, inaudiſſetq. aſsidentes amicos, de re quapiam, ſummiſſe, ne ipſi moleſtiam parerent, diſputantes, erecto, ut potuit, iam ſemimortuo capite, rogaſſe eos, ut aliquanto loquerentur elatius; ſibi, ſi etiam moriens aliquid diſcere potuiſſet, diſceſſum e uita iucundiorem fore. O diſcendi cupiditas; quid non efficis, ubi ſemel generoſa ingenia occupaſti. Tenebatur homo ſapientiſſimus grauiſſima ui morbi defixus in lecto: uicinitate iam mortis

tis

tis ab omnibus paene corporis partibus ſenſus abſceſſerat: egregius ille animus, mox liber ac ſolutus futurus, e corporeis uinculis exſilire cupiebat: cum quidquid ſupererat uirium, eo contulit, ut deficiente lingua, uocibusque interruptis ac morientibus ſuum doctrinae cognitionisque deſiderium indicaret. Quid hunc ueriſimile eſt firmum ac ualentem feciſſe; qui ne mori quidem, niſi diſcendo, uoluerit? Merito igitur tamdiu floruit Athenienſium reſp. quamdiu tam praeclari uiri tenuit diſciplinam. Sed, ut eo redeamus, unde nos facta praeclariſſimorum hominum mentio paulliſper abduxit; dici profecto non poteſt, adoleſcentes nobiliſſimi: uos enim, uos mea iam compellabit oratio: dici, inquam, non poteſt, ea ſtudia, in quae nunc toto pectore incumbitis, quanto olim uobis & ornamento, & auxilio futura ſint, cum uos & generis ueſtri nobilitas, & ueſtra uirtus ad reip. gubernacula admouerit. Etenim quibus artibus ciuitates praecipue conſeruantur, pietate, iuſtitia, fortitudine, in primisque prudentia, earum ſunt omnium artium quaſi ſemina litterarum prodita monumentis. Neque uero haec a me ita diſputantur, ut contendam, niſi litteris eruditum, ciuem patriae utilem eſſe neminem poſſe: ſed hoc

dico;

dico; niſi litteris exculti ſint ij, qui uelut in reip. puppi ſedentes, clauum tenent, multis eos muneris ſui, ijsque praecipuis partibus neceſſario defuturos. Nam, cum duo publicorum temporum genera ſint, unum pacis, alterum belli, quorum alterum ſemper optabile eſt, alterum numquam optabile, nonnumquã neceſſarium; quomodo, ut hanc partem priore loco attingamus, in pace, ciuibus iura deſcribere, quantum cuique tribuendum ſit, intelligere, ciuium inter ſe disſidia cõponere, uerba publice facere, legationes cum laude gerere, praeterita tenere, futura proſpicere, quid in omnibus rebus factu optimum ſit, uidere, & ex alijs alia colligere poterit, niſi qui haec ſibi de litterarum fontibus haurienda omnia exiſtimauerit? Niſi uero eorum recipienda ſententia eſt, qui fieri putant poſſe, ut qui reip. praeeſt, quamuis litterarum ſit expers, tamen ad eas res, quas modo enumerauimus, aliena opera non incommode utatur. An uero T. Manlium Torquatum, memoriae proditum eſt, cum conſul declaratus fuiſſet, excuſaſſe ualetudinem oculorum, & ſummum Imperium detrectaſſe; quod indignum duceret, ei capita ac fortunas ceterorum cõmitti, qui alienis oculis omnia gerere cogeretur: qui alieno ingenio, alienaq. lingua ad omnia uti neceſſe habebunt.

bunt, ij ſatis ad gubernandos ceteros idonei uidebuntur? At oculorum quidem lumine carētes, nihil prohibet acie ingenij etiam futura cernere, optimeque conſulere: quales in fabulis Tireſiam, in hiſtorijs Appium legimus: cuius uero doctrinarum luce careat animus, quid is tandē gerere, quid ſuſcipere, quid cogitare praeclarum poteſt? Sed ſunt quidam homines, qui cum litterarum tractationē tranquillis pacatisq. temporibus & honeſtam in primis & utilem eſſe fateantur: ijdem tamen, cum occupata bello aliquo ciuitas eſt, latere eas, quaſi perterritas metu, et inter tubarum lituorumq. clangorem, nullum ſui amplius praebere uſum arbitrantur. Quorum nobis hac in parte coarguendus error eſt, & quantum uel in medio bellorum tumultu litterae ualeant, aperiendum. Etenim ſi corporis tantum, non etiam animi, uiribus bella gererentur, tum iſti fortaſſe aliquid dicerent: nunc quis eſt, qui cū mihi & maximum eſſe in bellis conſilio ac prudentiae locum, & eas uirtutes bona ex parte litterarum ſtudio comparari, certe quidem inſigniter augeri, confirmarique conceſſerit, idem tamen earum ſcientiam in bello inutilem eſſe contendat? An ignoramus celebre illud regum regis Agamemnonis uotum, qui ut Troia facilius potiretur, non Achil-

lis,

lis, aut Aiacis, ſed Neſtoris decem ſimiles optabat ſibi? Neque temporis nobis ad uiuendum a natura praeſcripti ea longitudo eſt, neque ita fert humanarum rerum ratio, ut multis admodum bellis interfuiſſe unus idemque poßit: itaq. qui unum alterumue ſpectarunt, multum ſibi militaris prudentiae collegiſſe exiſtimantur. quid eos iudicabimus, qui hoc ſibi diuturna librorum euolutione pepererunt, ut omnibus, quotquot poſt hominum memoriam geſta ſunt, bellis interfuiſſe uideantur? Quod ſi quis ita bella aliquot ſpectare poſſet, ut utriuſque partis conſilia teneret, rerum adminiſtrandarum uiam rationemque cognoſceret, euentus animo cerneret, quid non ei poſtea in rebus bellicis omnium conſenſu tribueretur? at haec omnia, qui uerſantur in litteris, aliaque plurima ac pulcherrima otioſi ac ſedentes conſequuntur. Taceo, quam multa expreſſa ſint eruditiſsimorum hominum ſcriptis de uirtute, de gloria, de caritate patriae, de animorum aeternitate, de praemijs, quae poſt mortem manent eos, qui ſe pro patria animoſe ac fortiter geſſerint, quae tantam uim habent, ut neque qui ea ignorent, uerae laudis habere guſtum, neque qui tractant, uerae ac ſolidae gloriae ullam omnino rem anteferre poſſint.

ſint. Quid illud, an non quantiuis eſt, quod ſaepe labantes iam ac deficientes exercitus eloquentum hominum uoce legimus fuiſſe reuocatos? Citetur teſtis Lacedaemoniorum ciuitas, cuius exercitus Tyrtaei poetae uerſibus inflãmatus, pulcherrimam illam de Meſſenijs uictoriam reportauit. Dies me deficiet, ſi aut eruditos homines, qui bellicis laudibus praeſtiterunt, aut fortiſſimos Imperatores, qui eruditionis & doctrinae gloria excelluerunt, enumerare inſtituam. Nam & Architam Tarentinum ſexies exercitum duxiſſe comperimus, & Meliſſum naualibus aliquot uictorijs inſignem fuiſſe, & ter ſtipendia feciſſe Socratem, & Platonem, & Xenophontem egregiam in bello ciuibus ſuis operam praeſtitiſſe. Quid illa propugnacula Graeciae, Periclem, Themiſtoclem, Epaminondam loquar? Quid illa Romani Imperij columina, Scipiones, Lucullos, Fabios, Marcellos, aliosq. innumerabiles proferam? quos omnes cum bellicis laudibus claros, tum praeſtantes doctrinae ſtudijs fuiſſe, hiſtoriae loquuntur. Nam Iulium Caeſarem, quis neſcit, utra laude praeſtaret, ambiguum poſteris reliquiſſe? Brutus autem, quanto litterarum ardore flagrauerit, uel ex eo colligi poteſt, quod ea ipſa nocte, quae mortem ipſius anteceſſit, Platonis dialo-

gum

gum de animorum immortalitate legiſſe aliquoties dicitur. Atque hoc praeclare olim intellexiſſe uidentur Mitylenaei, praecipuam eſſe in rep. uim litterarum, qui, quos populos bello deuicerant, nullam eis aliam poenam irrogabant, niſi ut ne liberos ſuos litteras edocerent. ſciebant uidelicet eas tantum ciuitates florere poſſe, in quibus litterarum ſtudia colerentur. Cuius rei cur tandem aliunde exempla repetamus? An uero, ciues, quod uiget hodie ueſtra reſp. quod floret, quod beata eſt, quod cum ceterae orbis uniuerſi partes grauiſſimis bellorum tempeſtatibus agitentur, una haec (quod ei Deus opt. max. proprium ac perpetuum faxit) in pace atque in otio conquieſcit, aliunde id fieri creditis, quam quod ei & praeſunt homines cum ceteris omnibus, tum hac eruditionis & ſapientiae laude clariſſimi, & ſemper eorum ſimillimi praefuerunt? O diuine Plato, tua ſunt omnia & dicta & cogitata praeclare. Tu dicere ſolebas, tunc demum reſp. beatas fore, cum eas aut philoſophi coepiſſent regere, aut qui regerent, philoſophari. Tuum hoc ſapientiſſimum oraculum perpetua iam mille amplius annorum felicitate Venetorum reſp. comprobauit. Equidem quo longius in altum inuehor, patres ampliſſimi, eo mihi

hi amplior & patentior orationis quaſi curſus oſtenditur. ſed & temporis me ratio, & ueſtra ſingularis ſapientia, ut uela contraham, portumque tandem aliquando reſpiciam, monet. Neque enim credibile eſt, poſſe aut me, aut quemquam de litterarum praeſtantia, fructibusque, qui ex earum tractatione capiuntur, uobiſcum melius, aut copioſius, quam unumquemque ueſtrum ſecum loqui: & mihi non tam orationis conquirenda copia eſt, quam ueſtra ſatietas refugienda. Itaque finem dicendi faciam, ſi uos prius etiam atque etiam rogauero, ut ſi forte minus a me ornate ac copioſe dictum eſt, quam & huius loci amplitudo, & ſumma audientium dignitas poſtulabat, meum tamen iccirco placendi uobis ſtudium ne improbetis. Ego quidem ſi non indignus a uobis, qui ſaepius audiar, iudicer, erit, quod mihi magnopere gratuler: ſin forte: ſed reprimam me: neque committam, ut meis ipſe uotis uidear male ominari: qui tamē a tot, tam praeclaris uiris, tanta benignitate auditus fuerim, magnum mihi non huius modo laboris, ſed totius ante actae uitae fructum hodierno die ueſtro ſingulari beneficio uideor conſecutus.

DIXI.

ORATIO.
SECVNDA.
HABITA. VENETIIS.
POSTRIDIE.
NON. OCTOB. ∞. D. LV.

PERMVLTOS eſſe intelligo, qui de his literis, quae humaniores uocantur, eam animo imbibere ſententiam, ut earum tractationem leue quiddam eſſe, ac nugatorium exiſtiment: neque aut magnos admodum labores ab ijs ſuſcipi, qui eas iuuentuti tradant; aut eorum magnopere fructuoſam eſſe reip. induſtriam: in eis denique non exquiſitam ullam, ac reconditam, ſed circumforaneam quandam, hauſtamque de triuijs ac circulis requiri doctrinam putent. a quibus ego

quoniam ita diſſentio, ut ex omnibus, qui ſe aliquid docere profitentur, horum uel grauiſſimum munus eſſe contendam: neque ullos eſſe, qui aut laborum plus perferant, aut maiores in rep. pariant fructus: doctrinae denique a nullo hominum genere maiorem aut copiam requiri, aut uarietatem arbitrer: conſtitui hodierno die, patres ampliſſimi, uosque ceteri uiri ornatiſſimi, eam mihi ad dicendum materiam ſumere, & nobiliſſimam ſtudiorum partem, quantum id quidem in me poſitum erit, a contemptu, atque ab intolerabili ineruditorum hominum inſolentia uindicare. & uero quid aut huic tempori, aut omnino meo muneri facere conuenientius poſſum; quam ut, quae mihi ſtudia celebritatis aliquid cum alijs in locis, tum hac ipſa in ciuitate pepererunt; a quorum ego ueluti fontibus ad hanc quantulamcumque profluxi hominum famam; ijs quoque uiciſſim oratione mea ſplendoris ac claritatis afferre aliquid coner? praeſertim cum qui hoc litterarum genus aſpernantur, facere nullo modo poſſint, quin de ueſtra, patres ampliſſimi, ſingulari, ſpectataque in omnibus rebus, ac pene diuina ſapientia non nihil eadem ſuperbia detrahant. Etenim ſi hæc tota res tam leuis eſt, quam iſti eam uideri uolunt: quæ nos tam-

dem

dem cauſſa commouit, ut proximo ſuperiore anno, propoſitis publice libellis, ſtudioſorum hominum animos ad nobilem illam ingenij doctrinaeque contentionem excitaretis; utque ijs, qui uobis in eo certamine probati eſſent, honeſtiſſimum poſtea praemium ex aerario decerneretis? quae certe una res ad coercendam iſtorum temeritatem ſatis ponderis habere debebat: ut ſi hebetiores eos natura, ſtolidioresque finxiſſet, quam ut peruidere harum rerum praeſtantiam poſſent; quod tamen ueſtro talium uirorum iudicio probatum foret, magnum eſſe aliquid, ac praeclarum ſuſpicarentur. Sed quoniam cum ijs, qui auctoritate non mouentur, rationibus agendum eſt: adeſte animis; mihiq. breuiter oſtendenti, quam uaria, quamque multiplex eruditio requiratur in ijs, qui litteras humaniores docent; eademque opera, quantos ex eorum nauitate atque induſtria reſp. percipiat fructus; non aures modo, ſed mentes quoque attentas, quaeſo, paulliſper adhibete. Atque adeo, ut haec tota controuerſia melius dijudicetur, operae pretium eſt, initio, quaenam ſit iſtorum contemptorum humanitatis oratio, cognoſcere. qui quoniam eos, qui haſce litteras tractant, ad nullum fere maioris momenti negotium adhiberi uident, non adiudicant Attentio

das lites, non ad agendas cauſſas, non ad dicendam de rebus grauioribus ſententiam: facile in eam opinionem prolabuntur, ut ab eis, praeter poeticas quaſdam fabulas ad pueriles animos hilarandos compoſitas, & aliquot leuia comendae, ac poliendae orationis praecepta, nihil omnino teneri putent. quid autem magni negotij eſt, inquiunt, in puerorum conſeſſu de eiuſmodi figmentis commemorare, ac modo de Thebano, modo de Troiano bello, modo de Vlixis, aut Aeneae erroribus, molli, & ad inanem oblectationem compoſito ſermonis genere diſſerere; identidemque uelut e quibuſdam arculis accommodata colorandae orationi pigmenta depromere? Ecquae autem magna eruditio eſt, ſcire, quot nauibus Graeci ad oppugnandum Ilium acceſſerint; quot filios habuerit Priamus; Helenam rapuerit Alexander, ut Homerus, an Helenae ſimulacrum, ut Euripides prodidit? quod emolumentum ex iſtorum omnium ſcientia; quod detrimentum ex ignoratione percipi poteſt? Nam ceterarum quidem artium profeſſores quantum utilitatis afferant, perfacile eſt ad intelligendum. ſiue enim dialecticos ſpectes; ab ijs certa quaedam ueri falſique in rebus omnibus cognoſcendi ratio traditur: ij ſe, quid cuique conſentaneum

entaneum ſit, quid repugnans, quid ex quoque efficiatur; quae ſit diuidendi, quae finiendi, quae argumentandi ratio, & tenere, & alios docere prae ſe ferunt: quid phyſici? qui rerum principia cauſſasque tractant; qui, quomodo, quidque gignatur, quoque modo intereat, ediſſerunt; qui nimborum, fulminum, tempeſtatumque cauſas; qui corporum caeleſtium magnitudines, interualla, curſus, progreſſiones, inſtitiones: qui animi naturam, qui rationem ſenſuum, qui animantium omnium ortus, uictus, figuras: qui ſtirpium, qui omnium ferme rerum, quae gignuntur e terra, naturas ita perſequuntur, nulla ut pars ab eis caelo, mari, terra, ut poetae loquuntur, praetermiſſa ſit; haec cum tractant, mediocriter ne reip. proſunt? Nam ſi ad eos te conuertas, qui eam ſuſceperunt philoſophiae partem, in qua de rebus expetendis fugiendisque diſſeritur; ij uero ſunt, quorum induſtriae nulla unquam poterunt praemia ſatis ampla reperiri. quibus enim, quamque praeclaris in rebus eorum diſputationes conſumi uidemus? qui hoc primum docent, qui ſit finis, quid extremum, quid ultimum bonorum omnium: quod unum intueri, quo omnes actiones, omnes cogitationes, omnia conſilia referri opor-

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

teat: quod ſint uirtutum, quotque uitiorum genera; quibusque modis illas aſſequi, ab his declinare poſſimus: quomodo exſultanti, iactantique ſe, & detrectanti rationis Imperium, fraenos inijcere oporteat cupiditati: tum quomodo quiſque ſe in re familiari gubernanda gerere debeat: poſtremo, quo nihil pulchrius, nihil praeclarius, nihil denique diuinius ne uotis quidem conceptis optari poteſt, quibus moribus, inſtitutis, legibus temperandae ſint ciuitates: quibus illae modis fundari atque inſtitui; quibus augeri, atque amplificari, quibus denique copioſiſſimae, locupletiſſimae, uno uerbo, beatiſſimae effici poſſint. o res praeclaras, & ardentiſſimo ſtudio, ſummaque corporis atque animi contentione digniſſimas. o uitae philoſophia gubernatrix, o uirtutum omnium parens, uitiorum omnium expultrix. tuum eſt falſarum opinionum temeritatem diripere: tuum eſt omnem inanitatem & errorem amputare, ac circumcidere: tuum eſt uitiorum fibras euellere, ſtirpes elidere, ſemina extinguere. merito diuinus Plato nihil te praeſtantius hominum generi a dijs immortalibus dari potuiſſe dicebat. eant nunc iſti uerborum magiſtri, fabularum interpretes, nugarum architecti: perfricent frontem, ſi quam ha-

bent

bent, & ſe ulla ex parte cum philoſophiae doctoribus conferendos eſſe praedicent. qui ſi aliquod forte paullo abſtruſius loquendi genus, aut aliquam uoculam non ita peruulgatam, aut quampiam paullo recondiciorem fabulam reperire potuerunt, dignos ſe inaurata ſtatua putant. nonnumquam etiam de eiuſmodi tricis ita inter ſe digladiantur, ut pro aris & focis certamen ſuſcepiſſe uideantur. haec fere eſt, patres ampliſſimi, eorum, qui ſtudia laboresque noſtros deprimere conantur, oratio: qui quod philoſophiam laudant, libentibus id nobis, atque approbantibus faciunt: numquam enim cuiquam concedemus, ut eam plus amet, pluris ue faciat: quod autem nullum cenſent ſtudijs atque artibus noſtris cum ea eſſe commercium; in eo quantopere fallantur, facile ex ijs, quae dicturus ſum, intelligetur. Nam primum omnium, ſi hoc ipſis concederemus, nihil aliud a nobis, quam poeticas fabulas, & exornandae orationis praecepta tradi: non ex eo tamen efficeretur, quod iſti uolunt, inanem quamdam, & ludicram noſtram omnem eſſe doctrinam, neque alio, quam ad puerorum animos uana quadam oblectatione demulcendos, referri. Etenim poetarum fabulae, quas iſti tantopere exagitant,

& inſectantur, non leuia quaedam, & frugis expertia otioſorum hominum commenta ſunt: immo uero ſub eis, uelut inuolucris, atque integumentis, omnis doctrina elegans, omnis ingenuo homine digna cognitio, omnis denique ſapientia continetur. Erathoſtenem quemdam fuiſſe aiunt, qui poeticen ita contemneret, ut Homerum ineptae loquacitatis magiſtrum nominaret. at certe Plato, at Ariſtoteles, quorum non paullo maior eſt, quam neſcio cuius Eratoſthenis, auctoritas, ita ſaepe repetitis ex eo teſtimonijs utuntur ad confirmanda ea, quae tradunt, ut eum non tantum ſtudioſiſſime legiſſe, ſed uix unquam de manibus depoſuiſſe uideantur. Itaque mirari ſoleo, cum quidam, qui ſe philoſophos uideri cupiunt, & quidem eiuſmodi philoſophos, ut, tamquam Atlante caelum, ita philoſophiam ſupercilio ſuo niti putent, ita deſpicatui ducunt poetas, ut eorum ſcripta aſpicere ſe dignari negent. qui quidem cuiuſmodi philoſophi ſint, ipſi uiderint; cum eos contemnant, quos philoſophorum coryphaeus Plato modo ſapientiae patres ac duces, modo deorum interpretes, modo deorum filios uocat. Ariſtoteles autem, cuius iſti ſe germanos eſſe interpretes gloriantur, non tantum, ut ante dixi, in omnibus ſcriptis ſuis identi-

dem

dem poetarum teſtimonijs utitur, uerum etiam libro primo de ſapientia, philoſophum omnem, fabularum amatorem eſſe confirmat. quod igitur Ariſtoteleos eſſe ſe aiunt; fortaſſe uerius, ſine dubio quidem ueriſimilius dicerent, ſi ſe ab Epicuro eſſe affirmarent: hunc enim ex omni memoria unum fuiſſe philoſophum accepimus, qui cum omnem elegantiam doctrinae, tum poetarum praecipue ſcripta contemneret. quod quidem ſe, negligendis poetis, ex Ariſtotelis diſciplina ac familia cenſeri nolunt; in eo, meo quidem indicio, faciunt, & impudenter, & imperite. At enim id mihi hoc tempore propoſitum non eſt, ut de poetarum laude dicam: quod, ſi eſſet; facile oſtenderem, omnia praecepta uitae, omnia uirtutum officia nihilo ab eis deterius, quam a philoſophis ipſis, doceri. non igitur, cum poetarum libros interpretamur, inanibus fabellis, nutricum more, animos ducimus; ſed ſementim quamdam uirtutis atque doctrinae facimus: non in leuibus, minimeque frugiferis rebus operam ſumimus; ſed praecepta ſapientiae, quo facilius in animos influant, inſatiabili quadam admirabilium rerum uarietate condimus. quid, cum ornate ac copioſe loquendi praecepta

tradi-

tradimus, ludere uidemur, an ea docere, quae ſemper principem locum in omni bene inſtituta ciuitate tenuerunt? an neſcimus, eloquentiam a grauiſſimis auctoribus rerum omnium reginam uocari? haec enim eſt illa uirtus, quae quamlibet in partem arbitratu ſuo flectit audientium animos, eosque pulchritudinis ſuae ſplendore obſtupefactos, quibuſdam uelut habenis numeroſae orationis regit. haec illa eſt, quae conſolatur maerentes, afflictos excitat, iacentes erigit: quae ſceleratis exitio eſt; innocentibus praeſidio: improbis terrori; probis ornamento. hac Cicero fretus Catilinae furores, & nefarie in patriam inita conſilia diſſipauit: hac togatus ſuperauit armatos: ut uel inimicorum confeſſione omnibus triumphis maiorem adeptus lauream diceretur. hac inſtructi qui ſunt, maius omnibus tyrannis Imperium in homines obtinent. ſiquidem tyranni poſſunt illi quidem corpora conſtringere; animis nullam adhibere uim poſſunt: hi uero dominantur in animis: quaeque ipſis honeſta atque utilia uidentur, ea non facere modo alios, ſed etiam uelle cogunt: illi inuitis imperant; hi uolentibus: illi & oderunt omnes, & odioſi ſunt omnibus;

hos in omne hominum genus beneficos, perpetua omnium beneuolentia comitatur. neque uero non qui eloquentiam contemnere ſe ſimulant, illius praeſtantiam intelligunt: ſed quod aſſequi non queunt, inuidioſe uituperare malunt, quam ingenue de imbecillitate ſuarum uirium confiteri. Orationis igitur meae ſumma eo redit denique: etiam ſi nihil aliud à nobis requireretur, quam ut explicaremus poetarum fabulas; & iuuentuti quaſi uias, quibus ad dicendi facultatem peruenire poſſet, indicaremus: tamen neque mediocriter reip. prodeſſe nos, neque paruis in rebus contemnendisque uerſari. Nunc tantum abeſt, ut ea ſolum requirantur à nobis; ut nulla ſit ars digna hominis liberaliter educati ſtudio, cuius non aliqua cognitione oporteat tinctum eſſe eum, qui munus hoc cum laude ſuſtinere meditetur. itaque hoc inter nos & alios intereſt, quod alij eos tractant ſcriptores, quorum uno aliquo de genere tota diſputatio eſt. non enim fere in libris dialecticorum, phyſicorum ue, aut in ijs quibus medicinae iuris ue ciuilis ſcientia continetur, quicquam reperias, cuius intelligentiam non ex illis ipſis, de quibus inſcripti ſunt, artibus repetere poſſis: at nobis ij quotidie ſunt explicandi libri, qui cum ſcri

pti

pti ſint a uiris omni ſcientia excultis; ipſi quoque innumerabiles locos ex omni diſciplinarum genere depromptos habent. itaque ceteri etiam ſi eam unam artem teneant, quam docent, aliarum omnium ſint omnino rudes: tamen ſufficere poſſe ſuo muneri exiſtimantur: neque unquam aut medico turpe habitum eſt, neſcire leges; aut iuriſperito uel medicinam, uel aſtrorum ſcientiam non tenere: nos uni ſumus, quibus omnis illa liberalium artium uarietas non pertractanda quidem, ac pernoſcenda penitus; ſed deguſtanda tamen, & delibanda neceſſario eſt. non longe abierimus. ſuperiore anno Ciceronis orationes in Verrem interpretati ſumus. quam multa ibi nos explicare meminerunt, qui tum aderant, in quibus alios propemodum omnes iuris ciuilis ignoratio fefellerat? libros eiuſdem de finibus nunc ipſum interpretandos ſuſcipimus, quam multa nobis ex omnibus philoſophiae partibus depromenda erunt, quibus ignoratis, hos quoque libros ignorari neceſſe eſt? quid aſtrorum ratio? quid terrarum ſitus? niſi qui haec utraque utcunque teneat, ſatis ne ſe quiſquam idoneum poetarum interpretem profiteri poteſt? & tamen uſque eo alienis laboribus iniqui homines reperientur, qui ludere nos, ac iocari, &

nihil

nihil in docendo aliud, quam puerilem uoluptatem, aucupari putent? nam illud quoque minime praetermittendum eſt, quod a grauiorum artium doctoribus neque ornata, neque elegans, neque, multis quidem in locis, latina oratio poſtulatur. Itaque ruant licet in dicendo, & impure, improprie, barbare loquantur: ſuo id eis quodam iure licere creditur. at nobis dicentibus, ſunt, qui quoſdam quaſi laqueos tendant; ut ſi quid exciderit parum expolitum, diem nobis continuo dicant uiolatae latinitatis. quodque poſtremae iniquitatis eſt, peccare nos putant, niſi in ijs etiam, quae ſubito fundimus, plurimi illigati ſint & uerborum & ſententiarum lepores. quae cum ita ſint, quis eſt, qui non intelligat, ſi hominum exſpectationi huius profeſſionis ſatisfacere cupiamus, infinitos eſſe nobis labores exhauriendos? deſinant igitur, deſinant iſti alienae induſtriae contemptores, gloriae obtrectatores; comprimant uocem ſtultitiae atque inuidentiae indicem. Vos uero, patres ampliſſimi, pergite, ut facitis, benignitate ueſtra labores noſtros fouere: ut haec florentiſſima, & bonarum artium ſtudijs deditiſſima iuuentus, exercitationibus hiſce noſtris ad uir-

tutem

tatem praeparata atque praeculta, ueſtram olim in hac feliciſſima rep. gubernanda ſapientiam facilius imitari queat.

DIXI.

ORATIO TERTIA

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

HABITA VENETIIS. MENSE. OCTOBRI. ANNO. ∞.D. LVII

SI quis forte ueſtrum eſt, auditores, cui admirabile uideatur, quod, cum ceteri ordinis mei homines in orationis fere alicuius, aut poematis explicatione uerſari ſoleant, eos ſibi libros, quibus abditarum retruſarumque rerum ex uberrimis illis hauſta philoſophiae fontibus tractatio continetur, interpretandi quidem cauſſa, uix eſſe attingendos putent: ego contra & altero ab hinc anno quinque Ciceronis libros, quibus de ſummo bono in contrarias partes copioſiſſime diſputatur explicauerim, & hoc tempore Tuſculanas mihi potiſſimum diſputationes, in quibus huius anni curriculum conficerem, elegerim:

elegerim: is ſi mei conſilij atque inſtituti cauſſam rationemque cognouerit, ſimul & id, quod facio probabit, & me, ſi aliter feciſſem, iuſtam doctorum & intelligentium reprehenſionem nullo pacto effugere potuiſſe exiſtimabit. Ego enim, auditores, ſemper in ea fui ſententia, praeclaram il lam minime communium contritarumque rerum ſcientiam, quam philoſophi & tenere ſe, & alijs tradere profiterentur, ita eſſe cum facultate ornate copioſeque dicendi coniunctam atque copulatam; ut eas qui diſtrahere ac diuellere conarentur, & uel rerum cognitionem ſine ullo factae ac politae orationis inſtrumento conſectari ſe dicerent, uel uerborum floſculis contenti, ne aſpirarent quidem ad reconditos ſapientiae fructus, peſſime utroſque tum ſuis, tum alienis ſtudijs conſulere & exitiale quaſi corporis & animi diſſidium inducere arbitrarer. Igitur & ab ipſo aetatis meae principio ita ſtudiorum meorum rationem comparaui, ut exornandae orationis curam cum rerum inueſtigatione coniungerem: & poſtea omnibus qui ſe in diſciplinam mihi dederunt auctor fui, ut eamdem illam uiam, quam praeſertim praeſtantiſſimorum omnis memoriae hominum ſignatam atque impreſſam ueſtigijs uiderent, ipſi quo-

que toto pectore, omnique animi contentione ſequerentur. Animaduerteram enim, & eos quorum omnis in concinnitate uocum, & in uerbis tanquam ad normam dirigendis, quadrandis, componendis conſumeretur induſtria, ab ijs, quibus cor, ut aiunt, ſaperet, ut leues futilesque contemni: & eos qui ſe ita penitus rerum indagationi tradidiſſent, ut de comparanda lautae orationis ſupellectile non laboraſſent, quaſi agreſtes ac barbaros quoſdam ab omnibus elegantiorum hominum coetibus repudiari. Ergo ſimul atque mihi publice munus illud adſignatum eſt, ut iter uobis ad ea ſtudia praeirem, quibus exculti, reipublicae aliquando uſum aliquem afferre poſſetis: ſtatim id conſilium cepi, ut alternis annis modo Ciceronis orationes, modo eiuſdem ad philoſophiam pertinentes libros interpretarer. Itaque primus, ut meminiſtis, annus in aliquot Verrinae accuſationis librorum exſplicatione conſumptus eſt. Secundo diſſidentes ueterum de ſummo bono ſententias quinque libris expoſitas accurate perſecuti ſumus. tertium Catilinariae ſibi orationes uindicarunt. hoc autem quarto, quem nunc felicibus ingredimur auſpicijs, quas uobis, auditores, quam exquiſitas, quamq. praeclaras auidarum doctrinae mentium epulas

apparaui? decreui enim animos ueſtros ipſa ſui cognitione paſcere, eorumque uim ab omnibus rebus externis auocatam, totam in ſeipſam colligere, & ad naturae ſuae contemplationem traducere, uos denique ipſos uobis oſtendere, & illam diuinae aurae particulam quae in nobis omnibus latet, conſiderandam, cognoſcendamque proponere. Excutiendae nobis erunt omnes ueterum philoſophorum bibliothecae: perluſtranda omnis antiquitas, replicanda omnium ueterum hiſtoriarum, monumentorumque memoria: ut ſciamus, quid homines ſapientiſſimi de humanis animis ſenſerint, quibus rationibus & argumentis adducti diuinos eſſe eos, & interitus expertes cum ſibi, tum alijs perſuaſerint: exagitanda & coarguenda eorum caecitas, amentia, immanitas, qui alia in opinione fuerint: confirmandus ac muniendus animus aduerſus mortis metum: proferenda exempla eorum, qui mortem partim aduentantem deſpicatui habuerint, ac pro nihilo putauerint, partim etiam cunctantē cupide accerſierint. ſtulte illi quidem: ſed tamen ut aperte oſtenderent, ſe nullo modo de animorum immortalitate dubitare: ut corporeis uinculis exuti ac liberi, in illas ſedes in quibus puros a ſcelerum contagione animos poſt obi-

tum

tum uerſari acceperant euolarent. O praeclaram, diſputationem & ueſtro omnium concurſu ſtudio, attentione digniſſimam. Etenim ſi uere ſcripſit Ariſtoteles, magis exſpetendam eſſe quamtulamcumque praeſtantium rerum, & remotarum a captu uulgi cognitionem & intelligentiam, quam communium & peruagatarum quamlibet exquiſitam tractationem: quis eſt qui non uideat, quamtulamcumque cognitionem animi, quo nihil eſt diuinae naturae propius aut ſimilius, quamlibet accuratae aliarum rerum cognitioni multis eſſe partibus anteponendam? Et ſi nemo eſt, quem non uel nitido concepta ſpeculo, uel periti artificis expreſſa manu corporis ſui figura delectet, quanto iucundius quantoque ſuauius eſſe debet, expreſſam doctiſſimorum hominum ingenijs animi ſui quaſi quamdam imaginem contueri? Quid illud? quanti tandem faciendum putatis, quod cum uitam nihil magis conturbet, quam mortis metus, eas nos rationes quibus ille pellatur, allaturos eſſe profitemur? Non ſine magnis haec meis laboribus, ſudoribus, uigilijs fient, ſed mihi cum rerum ipſarum pulchritudo, tum flagrantiſſima cupiditas ſtudia ueſtra modis omnibus adiuuandi, omnem laborem non modo facilem ac tolerabilem, uerumetiam dulcem

iucundumque reddit. Alios uulgaria atque obſoleta delectent: uos mecum, auditores, ad haec recondita & abſtruſa contendite. Illos humilia, nos ſublimia: illos procliuia, nos ardua: illos in promptu poſita, nos a uulgarium oculis remota delectent; illos deterreat & examinet difficultas, nos exacuat & extimulet: illos frangat ac debilitet, nos confirmet ac reficiat labor: illi nihil ſibi proponant quod non quilibet unus e multis conſequi poſſit: nos quicquid ignaui uel ſperare audeant, noſtro indignum ſtudio eſſe ducamus. Sed quoniam nonnulli reperiuntur, qui quod uel erroris caligine occaecati, haec philoſophiae cum eloquentia coniunctio quam ſit fructuoſa, non uident: uel inuidiae ueneno ſuffuſi, ad quae aſpirare ipſi non queunt ea praeſtare alios indignantur: uel denique, quod ſi omnia aliorum conſilia atque inſtituta reprehendant, ita ſe demum ſibi aliquam iudicij famam confecturos eſſe confidunt: qua in re nobis laus ac commendatio debetur, ea in ipſa reprehendere nos atque accuſare non uerentur: clamantque regendos eſſe profeſſionum fines, ſuisque quamque limitibus ac terminis coercendam: neque patiendum ut aut

philo-

examinet

philoſophi, quae ſunt eloquentium uſurpent: aut diſerti philoſophica attingant: eiuſque rei rationes quaſdam afferunt, non admodum ualidas illas quidem, ſed quae tamen aliquem minus peritum in fraudem inducere poſſe uideantur: ſtatui hodierno die, auditores, uobis diſceptatoribus atque arbitris aduerſus eos diſſerere, & quidem ea lege diſſerere, ut niſi eos non dicam ego, ſed ipſa philoſophia eloquentiae armis inſtructa fregerit atque abiecerit, cauſſam nullam dicam, quin illi praeclare ſentire, nos deſipere: illi conſiderate ac ſapienter loqui, nos uaticinari atque inſanire: illi ſtudijs adoleſcentum optime conſulere, nos iiſdem uehementiſſime officere iudicemur. Intelligitis autem, eſſe mihi cum duplici hominum genere negotium: quorum alij leuem & ineruditam loquacitatem, alij inornatam & indiſertam philoſophiam colunt: aduerſus quos utroſque dum diſſero, peto a uobis per eas ipſas artes de quibus dicere inſtitui, quarum utranque uobis maximopere cordi eſſe noui, ut ſtudium meum attentione ueſtra excitetis, attentionem ſilentio indicetis. Primum autem congrediamur cum delicatis iſtis & mollibus, quos perinde ac paruos puerulos, ſeuera & torua quodammodo philoſophiae facies ita deter-

Aſſertio, uel ſuppoſitio.

ret, ut ad eam propius accedere non audeant: efficiemus enim de duobus alterum: ut aut fuſi ac fugati, moleſti nobis eſſe deſinant, aut, quod malim, confirmati, ac bene ſperare iuſſi, ſocios ſe nobis honeſtiſſimi laboris adiungant. Vos igitur alloquor, quicunque uocum illecebris tamquam aliqua dulcedine cantuum capti, ad eas, tamquam ad Sirenios ſcopulos, adhaereſcendum putatis. Ecquid intelligitis, omnem orationem ex rebus conſtare & ex uerbis: rerum autem copiam & ubertatem non aliunde, quam a philoſophis peti poſſe: idcircoque eſſe philoſophiae cognitionem eloquenti futuro neceſſariam? Non enim ut luſcinijs canendi, ſic hominibus loquendi facultatem oblectationis cauſſa natura conceſſit: nec tantum munus ſuum, tamque praeclarum ad aures modo demulcendas uoluit adhiberi: ſed cum eos ita fabricata eſſet, ut eis rationis ſocietatem cum Dijs immortalibus intercedere uoluiſſet, aptoſque eos feciſſet ad rerum praeſtantiſſimarum cognitionem adhibito ſtudio conſequendam: inſtrumentum etiam largita eſt, quo de illis rebus inter ſe diſſerere, easq. alij cum alijs communicare poſſent. Placet autem hoc loco huius diſputationis principia paullo altius repetere: & ex ipſis philoſophorum libris cauſſae

noſtrae

noſtrae firmamenta deſumere, atque iſtis philoſophiae contemptoribus, earum rerum quas contemnunt ſpecimen aliquod exhibere. Interiectum quodammodo & intermediũ eſt hominum genus inter animantes conſilij expertes, & inter puriſsimas illas mentes ab omni corporis ſocietate ſecretas: ita ut illis quidem ſuperius perfectiusque ſit, his autem inferius, minusque perfectum. nam illae quidem ſenſibus tantum degentes, nulla prorſus ratione ad intelligentiam & cognitionem progredi queunt: hae uero ſine ullo ſenſuum adminiculo ac miniſterio, ſimpliciſsimis notionibus, quaecumque ipſis ad intelligendum obiecta ſunt, apprehendunt. Homines autem poſſunt illi quidem ad rerum intelligentiam prouehi, eoque ſunt mutis animantibus ſuperiores: ſed quoniam immortalis ipſorum, & ſimplex, & caeleſtis animus, mortalis, & concreti, & terreſtris domicilio corporis hebetatur, eo fit, ut ad cognitionem & ſcientiam ſine ſenſuum miniſterio peruenire non poſsit. Itaq. recte Plato mentis internuncios, quaſique ſatellites ſenſus nominauit, eosdemque duces ad ueritatem eſſe dixit: eius autem auditor Ariſtoteles pronuntiauit, nihil intelligi, niſi prius aliquid ſenſu perceptum fuiſſet quod quaſi uiam ſtrauiſſet ad

illud intelligendum. idemque alio loco ſtatuit, ſi cui ſenſum aliquem a primo ortu natura denegauerit, eidem neceſſario aliquam eſſe ſcientiam defuturam. Cum autem duobus tanquam itineribus ad ſcientiam peruenire liceat: quod alia reperimus ipſi per nos, quaſique parimus, alia uero ab alijs accipimus: quorum illam inuentionem, hanc diſciplinam uocant: neceſſe erat, ad earum utranque ſenſum aliquem accommodari. Sed cum ceteri ad eam rem minus apti forent, oculorum quidem ſenſus ad rerum praeſtantiſſimarum indagationem, aurium uero ad earumdem, cum ab alio traderentur, perceptionem ab ipſa natura conſtitutus eſt. inſtrumentum autem communicandarum participandarumque animi notionum eadem natura orationem eſſe uoluit: cumque ceteris animantibus ſonos modo quoſdam dediſſet, quibus uoluptatem, dolorem, deſideria naturae, affectus denique indicarent: diſtinctam hominibus, articulatamque tribuit uocem, unde eos Homerus μέροπας *nominauit: quam cum ipſi arbitratu ſuo flexiſſent atque uariaſſent, quaſique compacto ſtatuiſſent, quam cuique uoci uim eſſe uellent, tum eo inſtrumento ad ea quae animo concepiſſent patefacienda uterentur. Sic fit, ut res quidem ipſae ſingu-*

lares

lares percipiantur ſenſibus: qua ex perceptione exiſtunt in animis rerum uniuerſarum notiones: ad eas uero euoluendas & in medium proferendas adhiberi debeat oratio: cuius uſus cum ad eos tantum qui eodem tempore, ijſdemq. in locis uiuerent pertineret, hoc amplius machinata eſt hominum ſolertia litteras, quae ut uoces notionum ſic hae uocum ipſarum eſſent notae; efficerentque, ut & abſentes cum abſentibus, & ij qui multis ante ſaeculis floruiſſent, cum omni poſteritate quaſi colloqui poſſent. Ex hiſce liquido conſtare arbitror id quod in huius ſermonis ingreßione poſueram: orationem non oblectandarum aurium cauſſa nobis eſſe a natura tributam: ſed ut animus cum ſe rerum cognitione ſaturaſſet, haberet, quomodo alios ad earum communicationem uocare poſſet. Quomodo autem poterunt aut quicquam communicare cum alijs, qui nihil ipſi, niſi loqui, didicerint: aut quicquam egregium diſcere, niſi qui philoſophorum monumenta contriuerint? Etenim qui ſunt tandem ſcriptores illi, qui diſtincte ordinateque dicendi praecepta tradunt? Philoſophi. qui rerum admirabilium, quae in terris mundoque fiunt, cauſſas aperiunt? philoſophi. qui herbarum, qui ſtirpium, qui animantium, ortus, pro-

greſſus,

greſſus, naturas, uires, utilitates proſequuntur? philoſophi. qui de officio, qui de uirtute, qui de ratione inſtituendae uitae, qui de moderandis affectibus diſputant? philoſophi. a philoſophis omnis doctrina liberalis, a philoſophis omnis hiſtoria, a philoſophis omnis artium uarietas ſumi poteſt: ab his oratores, ab his Imperatores, ab his rerumpublicarum rectores extiterunt: neque quiſquam umquam aut in dicendo aut in rebus gerendis excelluit, qui non prius in philoſophorum officina politus ac limatus fuiſſet. Ac mihi quidem ſaepe numero permirum uideri ſolet, reperiri nonnullos uſque eò excordes, ut oratoris munus ab homine philoſophiae ignaro ſuſtineri poſſe credant. nam cum illi ipſi fateantur, tria eſſe quae orator dicendo efficere debeat, ut fidem faciat ijs qui audiunt, ut eos ſuauitate perfundat, & ut eorum animos aptis & accommodatis ad obtinendum id quod uult affectibus concitet: nullum eſt horum quod mihi ſine philoſophiae auxilio perfici poſſe uideatur. An uero faciendae fidei erit idoneus qui non illos à philoſophis propoſitos fontes animo & memoria contineat, ex quibus ad omnem diſputationem incredibilis argumentorum copia emanat? ratiocinationes autem contexere, & id

quod

quod probandum ſuſceperis, acute circumſcripta concluſione conficere, tum ea quae ab aduerſarijs allata ſint ſubtiliter diſſoluere, quorum tandem eſt niſi philoſophorum? Neque uero uideo, quomodo delectare, niſi forte pueros aut homines puerorum ſimillimos, queat inanis & nullo librata ſententiarum pondere oratio. Quid ita? nempe quod, ut praeclare docet Ariſtoteles, is demum motus efficit uoluptatem, qui perducit id, quod mouetur ad ſtatum naturae ipſius accommodatum & congruentem. Itaque corpora cum aut exinanita ſunt, aut redundant, tum perceptione cibi ac potionis, tum depulſione & eiectione ſuperfluentium rerum laetantur: & in animis idem uſuuenire credendum eſt. quid eſt autem, quod natura duce concupiſcat animus, ad quod feratur, cuius perpetua quaſi fame ſitique teneatur? Doctrina nimirum atque cognitio: hic illi cibus, hic paſtus proprius ac naturalis eſt: eo alitur ac reficitur, eo ſaturatur ac gliſcit. Ergo illi tantum concionis animos inſatiabili oblectatione deuinciunt, quorum omnis ſermo cum urbanitatis ſale perſperſus eſt, tum diſtinctus & illuminatus doctrinae notis: quorum ex ore, tamquam ex pereni quodam fonte, numquam intermittente, nuſ-

quam

quam inſiſtente fluxu, nouarum uſque & admirabilium rerum copia incredibilis profluit: ij demum modo clamores faciunt, modo auditores admiratione percuſſos ſilere, & uno in obtutu defixos haerere cogunt. Illud uero quod in Oratoris officio tertium ponitur, concutere audientes omni genere affectuum, eorumque pertractare intimos ſenſus, & quocunque collibuit flectere, quis unquã niſi philoſophia munitus conſequetur? An uero uel accendere, uel reſtinguere iracundiam, uel incutere uel excutere timorem, uel conflare inuidiam uel leuare, uel ad miſericordiam adducere, uel a miſericordia abducere audientes, & eos quaſi gubernaculo quodam linguae impellere arbitratu ſuo poterit is, qui non horum omnium affectuum cauſſas rationesque pernouerit? Sed increbuit ſermo quidam hominum imperitorum, qui ita dictiſtant, ut ne inſpiciantur quidem philoſophorum libri, ſatis magnam tamen earum omnium rerum uberemque notitiam ex ipſis rhetorum ſcriptis poſſe deſumi. quod ſi ita eſt, quid quaeſo commouit ueteres illos, qui dicendi laude ceteris antecelluiſſe perhibentur, ut tantam curam tantumque ſtudium in audiendis philoſophis & in perſcrutandis penitusque cognoſcendis eorum praeceptis conſumerent

ſumerent? Quid Periclem illum, cuius in labris perſuadendi Deã ſeſſitauiſſe dictũ eſt, quẽ fulgurare, quẽ tonare, quẽ permiſcere Graeciã comici ueteres tradiderũt, quid igitur illũ impulit, ut Anaxagorae ſe phyſico erudiendum daret, eumque aſſectaretur, ſi ad illam ad quam aſpirabat eloquentiae laudem, nihil in illius doctrina intellexerat eſſe momenti? quid Demoſthenem, quid M. Tullium commemorem? tantam in utroque dicendi copiam fuiſſe cenſemus, niſi illi Platonem, hic Philonem, Diodotum, Poſidonium, aliosque permultos nobiles philoſophos ſtudioſe ac diligenter audiſſet? qui ſi ea quae ab illis accipiebant, a dicendi magiſtris accipere potuiſſent, non ab alienis illa mutuari & corrogare potius, quam domo & a ſuis petere maluiſſent. At queruntur aſperam quodammodo & ſalebroſam eſſe philoſophiam: inamoenumque illius ſtudium, quodque nulla dulcitudine aut allicere aut allectos detinere animos poſſit. O molles ac uoluptarios homines. Vos igitur in tanta rerum praeſtantia ac dignitate etiam delicias quaeritis? & quo uobis itinere ad ſapientiam aditus patet, ſuſcipere illud abnuitis, niſi uiam uideatis tum molliſſimam & planiſſimam, tum roſis & uiolis conſtratam, quamque uiridantes omni ex

Obiectio.

Hortat

parte

parte opacent patularum arborum comae? At etiamſi perpetuo per Athonis & Caucaſi niues, ſi per feruentes Libyae arenas gradiendum foret, tamen, ſi uiri eſſetis, omnem laborem omnemque difficultatem contemneretis. Sed non patiar uos diutius in errore uerſari. Scitote enim hoc ſtudium, quod uos aſperum & inamoenum putatis, ita eſſe dulce, itaque iucundum, ut nihil ſuauius aut iucundius ne uotis quidem conceptis expeti poſſit. cui rei uel illud argumento ſit, quod qui ſe illi ſemel penitus tradiderunt, ij poſtea neque rei familiaris cura, neque honorum cupiditate, neque corporearum uoluptatum blandimentis ab eo auocari queunt. Poſſem hoc loco euagari latius, & id quod dixi, tum repetitis e uetere memoria, tum uiuis ac ſpirantibus exemplis confirmare, niſi me temporis ratio breuem eſſe, admoneret. Nunc igitur, quam poterimus breuiſſime, eorum refutemus errorem, qui ſe ita philoſophiae ſtudio contentos eſſe aiunt, ut omnem orationis cultum penitus negligant. quorum non unum genus eſt. quidam enim nihil aliud dicunt, niſi uerborum elegantiam philoſopho minime neceſſariam eſſe. quidam etiam indecoram eſſe contendunt: ſunt qui cum eā non indecoram eſſe fateantur, fieri tamen negant

poſſe

poſſe, ut unus idemque in utroque excellat: & tum rerum ſcientia polleat, tum dicendi facultate praeſtet: iccircoque nolle ſe in ſequendo eo quod aſſequi numquam poſſint operam perdere. Cum primis illis non multum nobis negotij eſt. nam ne nos quidem dicimus ita neceſſariam eſſe philoſopho eloquentiam, ut ea ſi careat, nomen ſuum tueri ac retinere non poſſit. Sed profecto ſordida hominum, planeque miſera uita ſit: ſi ſtudia noſtra neceſſitate tantum, non etiam commoditate & ornatu dirigantur. Caſis contectis ſtramine, & anguſtis tugurijs, ac gurguſtijs, opertis etiam plauſtris, ut Scythae, aut, ut Cynici, dolijs caeli defendere iniurias poſſumus: idque ad neceſſitatem ſatis eſt. num idcirco aedificandi artem repudiemus? In ueſtitu cultuq; corporis, ſi nihil ſpectemus aliud, niſi ut imbres, ut niues, ut uentos, ut ſolẽ, ut frigus arceamus: ſatis fuerit, uel pellibus animalium corpus amicire: an quiſquam propterea honeſtior ciuilem ea in re conſuetudinem negligit? Sic & in hoc genere ſtudiorum non in ijs modo quibus nullo modo carere, uerumetiam in ijs, quibus ſatis commode carere non poſſumus elaborandum: neque tantum neceſſitas, uerumetiam dignitas & pulchritudo ſpectanda eſt: praecipue cum omni-

bus propemodum in rebus decorem & elegantiam cum ſumma utilitate natura ipſa copularit. Hos igitur ſine ulla contumelia dimittamus: tantum moneamus, ut ſi in omnibus uitae partibus ornatus rationem habendam eſſe ducunt, in ſtudijs quoque eam omittendam non eſſe fateantur. Iſti nobis acrius inſectandi ſunt, uehementiusque repellendi, qui dedita opera barbariem in loquendo diligunt, et non aliter ſe philoſophos uiſum iri putant, quam ſi dictione inquinatiſſima utantur, & ut ſues in luto ac coeno, ſic ipſi in orationis ſordibus uolutentur. Antiquis temporibus quoddam ſtultorum genus fuiſſe proditum eſt, qui pedore ac ſqualore horridi, pannis obſiti, ſemper illoti, ſemper intonſi, ſemper impexi, illo ipſo incultu ac neglectu corporis philoſophorum nomen in uulgus aſſequebantur. Non ualde diſſimilis eſt eorum amentia, qui orationem nullo ſtudio excultam, nulla diligentia expolitam, nullo artificio elaboratam, philoſophiae profeſſoribus conuenire aiunt. Atque illi tamen eo tolerabiliores: quòd corporis colendi curam multi, ornandae orationis ſtudium nemo olim, qui aliquo inter philoſophos loco haberetur, neglexit. niſi forte quis Epicurum & eos qui ab eo ſunt obijciat: quos ego uix in hominum, in philoſophorum quidem

numero,

numero, nullo modo habendos eſſe cenſeo. Eſt autem operaepretium audire, quomodo hanc ſuam tam praepoſteram, tamque abſurdam opinionem confirment. Grauis alicuius & ſeuerae matronae philoſophiam ſimilem eſſe aiunt, quam omnis fucus dedeceat: quae natiua pulchritudine contenta, augere eam pigmentis & lenocinijs non laboret. ut incultos & horrentes ſolitarioſque lucos plus habere maieſtatis ac uenerationis, quam nitidas & uiridicatas, & digeſtis in quincuncem arboribus conſitas ſiluas ſic ſqualentem, et, ut ita dixerim, impexam, neſcio quomodo auguſtiorem & maieſtatis pleniorem uideri, quàm comptam, & quaſi unguentis delibutam orationem. Quibus nos ita reſponſum uolumus: non ſi calamiſtro intortus capillus, & buccae minio ac ceruſſa fluentes, & uulſa ſupercilia, & quaeſitus arte dentium candor matronam dedecent: continuo illuuiem & ſitum, ac ſordes decere. Eſt & ſuus non modo matrifamilias, uerum etiam uiro cultus. & ut reprehendendus ſit, ſi quis quotidie radatur ad ſpeculum, quod tamen Africanum feciſſe accepimus, & facie femininibuſque leuatis in publicum prodeat: ſic ſi quis Patroclem illum imitari uelit, quem cauillans Ariſtophanes, nunquã in uita lauiſſe dicit, ita ut nunquam

quam os, nunquam manus abluat, numquam ſudorem detergeat, nemo ſit qui non faedum illius aſpectum, & tetrum ac uirulentum, qui ex eo afflabitur, odorem abominetur. Neque uero nos a philoſopho exigimus, ut uerborum paritatem ac ſimilitudinem aucupetur, neque ut in rotundandis periodis occupetur: neque ſi agreſtem eſſe illius & inconcinnam locutionem nolumus, effeminatam & canticorum ſimilem uolumus: neque tamen ut rerum praeſtantiam uerborum ſplendore illuminet, quam ut ne illam orationis impuritate contaminet poſtulamus. Tu mihi cum de rebus cognitu digniſſimis dicere ingreſſus ſis, ea uerborum portenta euomas, ut qui aderunt, non hominem loqui, ſed aſinum rudere exiſtiment: & tamen ea fatuitate atque impudentia ſis, ut homines polite dicendi cupidos deſpicias, & iſtud, quod tu facis, uoces philoſophice loqui? Nam quod in eo maieſtatem quandam, & quaſi religionem ineſſe uis: uide ne potius impium ſit, ut uaſa Deo dicata impuris manibus, ita philoſophiam, impuro ſermone tractare. enimuero ſi ea demum ſacra ac religioſa ſunt, quae ornatu carent: remoueatur aurum a templis: gemmae, ſigna, tabulae, donaria denique omnis generis remoueantur. ſin hoc uel cogitare nefarium eſt: fateamur

id,

id, quod ratio quodammodo ipſa praeſcribit, neque opes uſquam melius, quam in dei cultu, neque dicendi copiam praeclarius quam in excolenda exornandaque philoſophia collocari. Supereſt ut ijs ſatisfaciamus, qui negant philoſophiam cum eloquentia poſſe coniungi; neceſſarioque qui alteram ex animo colat, ei eſſe alteram deſerendam: qui ad utranque animum adiecerit, ne utraque excidat periculum eſſe. Qui cum haec dicunt, ſi de ſui tantum ingenij imbecillitate loquerentur, ferendi eſſent: nunc cum ex ſe ipſis alios metiantur, & quod ſe praeſtare poſſe diffidunt, id uniuerſe ac generatim fieri non poſſe pronuncient, in eo quam uehementer errent, admonendi uidentur. uſque eo ne rerum ueterum, & eius ipſius, quam profitemini, philoſophiae imperiti eſtis, ut ſummam in philoſophis ueteribus exſtitiſſe dicendi uim ac copiam neſciatis? ecquis unquam Platonem aut philoſophiae ſcientia aut dicendi facultate ſuperauit? de quo Cicero bonus in primis aeſtimator eloquentiae ita magnifice ſentiebat, Iouem ut ipſum ſi Graece loqui uellet, non alio quam Platonis ſermone uſurum eſſe diceret. quid Ariſtoteles? non & ipſe dicendi praecepta unus omnium optime tradidit, & ea dicendi copia fuit ut eũ idem Cicero auro fluen-

tem fluuium nominarit? non Xenophontis ſummi philoſophi ore Muſas quaſi loquutas ferunt? non Theophraſtus a loquendi diuinitate nomen inuenit? non poſterioribus ſaeculis eam in Carneade uim fuiſſe proditum eſt nullam ut unquam rem confirmandam ſuſceperit, quam non probauerit, nullam impugnandam, quam non euerterit? Sed quid uetera & externa exempla conquirimus, cum recentium & domeſticorum copia ſuppetat? haec ciuitas quam multos & olim protulit, & quotidie profert, qui ut nemini, quin utraque laude praeſtiterint, ita omnibus, utra potius praeſtiterint, ambiguum relinquunt? quorum uos adoleſcentes, per Deum immortalem, exemplum imitamini, neque committite, ut Veneta ciuitas quae ſemper toto orbe terrarum habita eſt foecundiſſima uirorum omni uirtutis & doctrinae laude praeſtantium parens, per ueſtram ignauiam, atque deſidiam iſta tam praeclara laude ſpolietur. an uero uos illis orti maioribus, qui nihil unquam ſibi dulce praeter uirtutem, & eruditionem putarunt, quicquam uirtuti quicquam eruditioni anteponendum eſſe ducetis? at exterae nationes, non alio potius, quam Venetorum hominum exemplo, ad eas colendas excitari atque inflammari ſolent. hic ſedem uirtu

tis,

tis, hic domicilium litterarum, hic ſeminariũ quoddam praeſtantium uirorum eſſe omnes uno conſenſu gentes exterae confitentur. hanc uos tam praeclaram tamque magnificam laudem quae ad hunc uſque diem, ſemper & creuit & floruit, ueſtra culpa decreſcere ac defloreſcere patiemini? non per illos Contarenos, Barbaros, Bembos, Donatos, ceterosque heroas, conſecrata ad omnem poſteritatis memoriam nomina, qui nunquam in caelum hominum praedicatione conſcendiſſent, niſi quandiu uixere, illam, ad quam mea uos cohortatur oratio, philoſophiae cum eloquentia coniunctionem poſthabita omni alia cogitatione coluiſſent. Hos ſpectate adoleſcentes, hos intuemini, horum de gloria dies noctesque cogitate, & ad eam ueſtra induſtria exaequandam contendite. Habetis in hac ciuitate publice conſtitutos homines eruditiſſimos, qui uobis in illo itinere duces optimi eſſe poſſint. Quorum me in ſocietatem, licet ualde ipſis omnibus imparem, quando ipſa reſpublica uocauit, & eo me collocauit in gradu, unde poſſem in ipſius ciuitatis oculis uoluntatis erga uos meae quotidianas ſignificationes dare: equidem non parcam labori: abiectiſque alijs omnibus curis, quantum conniti atque efficere

re potero tantum conferam ad ingenia veſtra omni genere diſciplinarum liberalium, quantum quidem in me fuerit excolenda.

DIXI.

ORATIO.
QVARTA.
HABITA ROMAE. XVI. KAL. DECEMBR. ANNO. ∞.D. LXIII

VETERI conſuetudine receptum eſt, ut omnes qui artem aliquam publice docendam ſuſcipiunt, eã primam habeant concionem, qua rationem inſtituti ſui cum eius, quam ſe tradituros eſſe profitentur, artis laude coniungant, eoque quicquid habent in dicendo uirium conferant, ut in ea cum utilitatis & emolumenti, tum dignitatis & amplitudinis longe plurimum ineſſe confirment. Quae conſuetudo etſi minime reprehendenda mihi quidem uidetur: quod omnia laudanda ſunt, quae ad amplificandam ho-

neſtarum artium dignitatem, & ad excitandum in hominum animis earum ſtudium pertinent: tamen illud habet incommodi, quod dum omnes promiſcue iiſdem fere afficiuntur laudibus, eiuſdemque rei gloriam diuerſarum artium homines ad ſuam quiſque traducere ac transferre conantur: fit, ut in uulgus eleuetur omnium auctoritas: & ut, quoties aliquis de quacunque arte quippiam honorifice ac ſplendide dicere ingreſſus eſt, circumfuſa multitudo ita eum loqui opinetur, non quod ita ſit, ſed quod eam tunc artem ornandam celebrandamque ſuſceperit, idem de alia dicturus, ſi alia ſibi extollenda & exaggeranda eſſet. Ergo ut qui comoedias aut tragoedias ſpectant, cum hiſtrionem aliquem in proſcaenio auro ac purpura fulgentem uiderint, facile intelligunt, illa ornamenta ipſius propria non eſſe: ſed futurum, ut aeque iis indueretur quilibet alius e grege, qui ad tempus eam perſonam ſuſtineret: ita qui eiuſmodi orationes audiunt, cum hanc aut illam artem magnificis & exquiſitis exornatam laudibus uident, ſtatim iudicant, nihilo magis eas in hanc, quam in illam, conuenire: futurumque ut eadem de qualibet alia dicerentur, cui orator, tamquam choragus.

Amplificatio.

ragus, eas quaſi partes mandare atque imponere uoluiſſet. Quae cum mihi de principio in mentem uenirent, propemodum in eam me ſententiam adduxerant, ut eam philoſophiae partem, quae ad confirmandos mores, inſtituendaeque uitae rationem pertinet, quotidianis diſputationibus, quamtum meae uires ferent, illuſtraturus, nihil initio, quo dignitatem ipſius uobis commendarem, dicendum arbitrarer, uerentem, ne cum ſuis eam modo ac proprijs laudibus extuliſſem, communes tamen illae nonnullis ac tralaticiae uiderentur. Simul autem illud cogitabam, ſi qui nondum peruidiſſent, aſſidua, & diligens harum praeceptionū tractatio, quantum momenti habeat ad bene beateque uiuendum, fore, ut breui eis pro me res ipſa loqueretur: ex qua multo id eos melius, multoque perfectius, quam aut ex mea, aut ex cuiuſquam oratione cogituros. Sed ab ea me ſententia abduxit amicorum aliter ſentientium auctoritas, qui cum alia multa, tum hoc argumentum attulerunt: cum haec ipſa philoſophia praecipiat, non eſſe cuiquam temere a publica conſuetudine diſcedendum, minime conuenire, qui eam ſe traditurum profiteretur, eum in ipſo quaſi ueſtibulo illius praecepta migrare. Quocirca dicam hodierno die bre-

uiter

uiter & modice de moralis philoſophiae laudibus, deque fructibus, quos illa ſuis cultoribus pollicetur: ſed philoſophico magis quam oratorio more: non ut ei quicquam alieni affingam, aut quae ipſius propria ſunt, amplificandi cauſſa in maius extollam: quorum alterutrum ſi coner, ipſa mihi philoſophia, ut eſt ueritatis amans, tamquam Achilli Homerica Pallas, manum iniiciat: ſed ut nudo ac ſimplici orationis genere, quale ueritatis proprium eſſe ait Euripides, ea quae ad rem facere uidebuntur exponam. Primum igitur non artium modo, ſed omnium omnino humanarum rerum dignitatem atque praeſtantiam ex fine ad quem earum quaeque dirigitur, quemque ſibi proponit, pendi ac ſpectari arbitror oportere: ut quanto cuiuſque finis praeſtantior ac diuinior eſt, tanto ipſa ceteris excellere iudicetur. Quo poſito: eſt enim ita perſpicuum, ut probationis non indigeat: quis umquam reperietur tanta ui praeditus ingenij, tanta eloquentiae copia inſtructus, qui ſe de philoſophia, pro ipſius dignitate, uerba facere poſſe confidat? Non enim illa ſibi opes ac copias, quae & ſaepe poſſeſſoribus ſuis exitio ſunt, & tam multis caſibus eripi poſſunt: non honores & imperia, quae, quod concupiuerint, multi, quod aſpernatus ſit,

nemo

nemo umquam uituperatus eſt: non quicquam denique proponit eiuſmodi, quo & carere ſine probro, & abundare ſine gloria liceat: ſed eam, ad quam omnes aſpirant, quam ſibi uotis omnibus expetunt, ad quam omnes ſuas actiones, omniaque conſilia referunt, felicitatem. Quanto igitur ceteris omnibus bonis anteſtat felicitas, tanto philoſophia ceteris artibus antecellit. Quod ſi tanto ſtudio coluntur artes quaedam, quae nihil ſibi aliud, quam lucrum, & rei familiaris amplificationem tum incertam, tum laboris ac periculi plenam proponunt: quanto haec ſtudio digna eſt, qua parantur uerae illae opes animi, quae non furto eripi, non incendio abſumi, non naufragio abſorberi poſſunt: quaeque certam rectamque uiam commonſtrat ad perſequendum id bonum, quo cetera omnia continentur? Si tanto in honore medicina eſt, quod habere leuationem morborum, quibus tentatur corpus, bonaeque ualetudinis ac firmitatis tum effectrix eſſe, tum conſeruatrix creditur: qui tandem honores excogitari poterunt ea arte digni, quae ſe in animis idem effecturam eſſe profitetur? Nam & praeſtantior corpore animus eſt: & huius, quam illius, multo plures morbi,

multoque

multoque periculoſiores. Quod ſi cui forte dubium eſt, excutiat ille paulliſper intelligentiam ſuam, ſecumque reputet, quam ſaepe unius hominis ambitio, auaritia, libido integras funditus euerterit ciuitates. His autem & ſimilibus morbis medetur philoſophia, eamque in ſuis efficit animi firmitudinem, quam non uoluptatum illecebrae, non dolorum faces, non diuitiarum ſplendor, non obſcura & contempta paupertas, non honorum ſitis, non ignominiae metus, non uitae cupiditas, non mortis terror conuellere ac labefactare poſſit. Vt enim Olympi cacumen poetae ſemper quietum eſſe aiunt: propterea quod altius ſit, quam ut eo uis uentorum tempeſtatumque perueniat: ſic philoſophorum animus ſublimior & excelſior eſt, quam ut iſtos flatus ſentiat furentium, & de rebus abiectiſſimis inter ſe humi digladiantium cupiditatum. Stat ille, ut in medio mari edita & altiſſimis defixa radicibus rupes: cuius ſumma fluctus ne attingunt quidem: infima ſic uerberant, non ut eam commoueant, ſed ut ipſi frangantur. Nouit philoſophus uulgarium uoluptatum blanditias partim puerilium oblectamentorum ſimiles eſſe, indignas non modo quas conſectentur, ſed quas reſpiciant uiri:

partim

partim cum dedecore ac turpitudine coniunctas, ut ſatius ſit, quouis dolore lacerari, quam uenenata ac peſtifera earum ſuauitate mulceri. Habet alias ex ſeſe proprias ac perpetuas uoluptates, eaſdemque ſinceriſſimas, nullaque ne minima quidem permiſtione moleſtiae contaminatas, quas ex ipſa uirtute, & ex honeſtis actionibus carpit: iis fruitur, iis mentem paſcit, eis ſe oblectat, eas ſolas caras ac iucundas habet. Nam ut in beatorum inſulis dicuntur eſſe arbores quaedam aſpectu iucundiſſimae, quarum in ramis toto anni tempore cernere eſt alios fructus mites iam, & ad maturitatem perductos, alios matureſcentes, alios pubentes adhuc, & in primum ſe florem induentes: ſic in eorum, qui uere ac ſerio philoſophantur animis toto uitae tempore aliae actiones honeſtae ac laudabiles confectae iam ſunt, & abſolutae, aliae in eo ſunt ut abſoluantur, aliae inchoantur adhuc & informantur, primiſque, ut ita dixerim, lineis deſignantur. Itaque aliarum recordatione ac conſcientia, aliarum tractatione ac praeſentia, aliarum meditatione & proſpicientia ſic afficiuntur, nihil ut ſibi praeterea iucundum aut amabile exiſtiment. Immenſa etiam illa & inexplebilis accumulandarum opum auiditas, quam, incertum eſt, copia

pia an inopia magis incendat, radices agere in animo philoſophiae praeceptis conſito & exculto non poteſt. Quid ita? Nimirum quia haec id uel praecipue in ſuorum animis inſerit, naturales opes & terminatas eſſe, & facile parabiles: eas qui adeptus ſit, nihil ei amplius appetendum: non qui plurimum habeat, ſed qui minimum deſideret, ditiſſimum eſſe: nihil magni faciendum, quod aeque peſſimus atque optimus quiſque conſequi poſſit. Neque tamen eorum conſilium probat, qui aut aurum in mare abieciſſe, aut poſſeſſiones ſuas incultas ac deſertas reliquiſſe memorantur: haec enim aut ignauorum hominum uidentur, aut pecunia uti ne ſcientium: quorum utrumque in uitio non in laude ponendum eſt. Ac fuere quidem ij de quibus illa narrantur philoſophi: ſed rudior illa quaedam, & ſimplicior philoſophia tum fuit: politior noſtra haec, & ad uſum ciuilem accommodatior: quae docet, opes, ſi quis aut a parentibus acceperit, aut induſtria ſua quaeſierit, aut alia quapiam honeſta ratione ad eas peruenerit, non aſpernandas aut reijciendas eſſe, ſed ita habendas, ut uirtutis, non ut luxuriae, adminiſtras. Nam illud mihi quidem permirum uideri ſolet, quid ita ueteres illi iudicarint, non poſſe ſe ſimul & rem habere, & in

ſapientiae

ſapientiae ſtudia incumbere: qui mihi etiam uidentur, quo facto ſummam diuitiarum contemptionem ſignificare ac prae ſe ferre uoluerunt, eo ipſo indicaſſe nimiam quandam erga eas naturae ſuae propenſionem, ſi nummos in arcam condere non poterant, ut non omnes cogitationes ſuas in eandem arcam includerent: neque, quamdiu patrimonium habebant, imperare ſibi, ut alijs rebus contemplandis ac cognoſcendis uacarent. Equidem numquam eum militem laudauerim, neque fortem habendum duxerim, qui aduerſarium a ſe quam longiſſime amoueat, ne cum eo manus conſerat: ſed eum potius, qui & congrediatur, & uincat. Neque uero uideo, qui minus impedimento ſit egeſtas ſtudijs, quam diuitiae. Neceſſe eſt enim, qui unde uiuat, non habet, eum ſibi uitae ſubſidia aliunde quaerere: in quo quantum temporis ponit, tantum de ſapientiae ſtudijs detrahit. Melius igitur philoſophia, cui qui ſe regendos permittunt ij opes, ſi non habent, non requirunt: ſi habent, utuntur ut decet: neque umquam torquentur aut augendi cupiditate, aut amittendi metu. Quid ego nunc de perturbatrice humanarum rerum, optimi cuiuſque ingenij corruptrice, concitatrice bellorum omnium, ambitione, quam ſemper uirere in eorum

quos

quos ſemel occupauit animis, neque unquam conſeneſcere, grauiſſimus auctor ait Thucydides, uerba faciam? Nunquid illius unquam facibus accendi poterit pectus, quod infuſa prius philoſophiae praecepta irrigauerint? Immo uero etiam ſi antea ſubiectiab ea ignis aliquid forte conceperit, id totum inſtillata philoſophia reſtinguet. Ea enim magiſtra ac praeceptrice cognoſcimus, uerum decus, uerumque gloriam in ſola uirtute poſitam eſſe: eam qui conſecutus ſit, quid alij de ſe iudicent, non admodum laborare oportere: praecipue uero deſpiciendam leuis & imperitae multitudinis temeritatem, quae ad mandandos honores caeco ſaepius & inconſiderato impetu, quam certo, & explorato iudicio fertur. Praeclare & ſapienter Cato: malle ſe dicebat, quaerere homines, cur ſibi poſita non eſſet ſtatua, quam ſi quaererent, cur poſita fuiſſet. Eodem animo ſunt ueri omnes philoſophi: eſſe ſe, ut de Amphiarao ait Aeſchylus, quam uideri optimos malunt: honores autem & magiſtratus aut non petunt, aut alienae, non ſuae, utilitatis cauſſa petunt: neque, ſi adepti ſint, exultant: neque, ſi repulſam tulerint, anguntur animo, ſed placate id & moderate ferunt: aut, ſi quando dolent, reip. dolent uicem, non ſuam.

Caeſarem

Caeſarem ferunt, cum pontificatum petiturus ad comitia deſcenderet, matri dixiſſe, illam eo die aut pontificem habituram filium, aut exulem. Iam tum praeſagire ac praecognoſcere licebat, ambitionem illam ingens aliquod malum ciuitati daturam. Itaque quid poſtea effecerit, uidemus. At Cato in petitione praeturae etiam Vatinio poſthabitus, aequiſſimo, ac moderatiſsimo animo tulit. Ita ſunt philoſophi. maximam uoluptatem in praetermittendis uoluptatibus, maximas opes in quieto, ac contento ſuis animo, maximam gloriam in non ambienda gloria ponunt. Satis honoratum putant eſſe, qui honore dignus ſit: ſatis magnum regem, qui ſeipſum regere: ſatis potentem imperatorem, qui cupiditatibus ſuis imperare poſſit: qui uero eis plane domitis ac ſubactis iugum rationis, quod illae ne conentur quidem unquam excutere, impoſuerit, ab eo omnes aliorum uictorias triumphosque ſuperatos. Quòd ſi libidinem, auaritiam, ambitionem peſtes quaſdam ac furias eſſe nouimus, quae funditus humanam uitam conturbent: quantus honos habendus eſt philoſophiae, quae ſe omnes earum conatus repulſuram, omnes igniculos repreſſuram, omnia ſemina eliſuram, non magnificentius, quam uerius, pollicetur? uidere nos opi-

nor, quam ſe latus orationi meae campus oſtendat, ſi quaecunque hoc loco ſe offerunt, perſequi, & in ſingulis inſiſtere atque immorari uelim. Nam cum uirtus nulla ſit, de qua non ſplendide, & ornate dicere: nullum uitium, in quod non grauiter, & copioſe inuehi liceat: quicquid de eorum utrolibet dici poteſt, idem ad philoſophiam laudandam accommodari poteſt: quam uirtutis indagatricem, uitiorum expultricem Latinorum omnium eloquentiſſimus uere ac merito nominauit. Sed non committam, ut cuiquam uidear tranſilire eos terminos, quos initio pegi: potiusque reprehendi me patiar, quod multa, quae fuſius explicare licuiſſet, compreſſerim, ac coartauerim, quam quod in ulla re dilatanda euectus ſim longius iuſto, neque ſatis mihi temperare potuerim. Nunc illud mihi etiam atque etiam conſiderate: ceterarum omnium artium fines, neque eos modo, ſed omnia prorſus, quae bona putantur in uita, niſi quis philoſophiam uitae ducem habeat, peſtifera ac pernicioſa eſſe. Da homini non philoſopho opes ac copias: da honores atque imperia: da firmam ualetudinem: da gladiatorium totius corporis robur: da multarum magnarumque rerum cognitionem ac ſcientiam: da flexanimam illam, ut poetae uocant, & o-

mnium

mnium rerum reginam eloquentiam: da quidquid in filijs parentum uotis optari ſolet: quo eiuſmodi plura in talem hominem congeſſeris, eo illum magis & in ſuam & in aliorum perniciem armaueris. Opibus abutetur ad ſuam libidinem explendam: imperijs ad alienam libertatem opprimendam: firmitate & robore ad obeunda facinora: ſcientiam copiamque dicendi ad circumueniendos ciues ſuos, ad perturbandam remp. ad omnia denique tum ſacra, tum profana permiſcenda, & euertenda conuertet. Da haec eadem uero, minimeque fucato philoſopho: deum quendam ad benefaciendum humano generi e caelo demiſſum eſſe dices. Atque hoc illud eſt, quod in Alcibiade minore ſiue Plato ſiue Xenophon diſputat, ea quae ſuapte natura bona ſunt, ſine ſcientia eius quod optimum eſt, quam eandem & philoſophiam eſſe ſtatuo, ad perniciem non ad ſalutem ualere. O praeclaram laudem philoſophiae, cuius ope ne mala quidem nocere: qua detracta, ne bona quidem prodeſſe poſſunt. Merito dixit Plato, nullum a dijs datum eſſe hominibus ea maius aut praeclarius donum. merito Cicero, unum diem ex eius praeceptis actum immortalitati anteponendum. Neque uero non illud ad eius de qua proprie ſermo nobis inſtitutus eſt, philoſo-

phiae laudem ac commendationem facit: quod omnia propemodum, quae a ueteribus de philoſophia honorifice dicta ſunt, ad hanc pertinent, quae in uitae ac morum emendatione uerſatur. Non enim Plato, cum illam nobiliſſimam uocem, tamquam ex oraculo edidit, tum demum beatas ciuitates fore, cum aut regnarent philoſophi, aut reges philoſopharentur, intellexit, tum id euenturum, cum reges aut in diſſerendi ſubtilitate, aut in perueſtigandis rerum naturalium cauſſis occupati eſſent: quae quanquam praeclara ſunt, longiſſime tamen abſunt ab eo, ut beatas reſpublicas efficere poſſint: ſed cum uirtutis pulchritudine incenſi omnes uires ſuas ad eam non cognoſcendam modo, ſed exercendam, excolendam, propagandam contuliſſent. At contra quidquid inanibus imperitorum ac maledicorum ſermunculis aduerſus philoſophiam iactatum eſt, quoſcunque in eam aculeos ſcurrilis quorundam libido coniecit, quidquid ad minuendam ipſius dignitatem ueteris comoediae licentia effutijt, id omne, ſi diligentius excutiatur, ad dialecticos potius & ad phyſicos, quam ad politicos, pertinere uidebitur. Quod ſi ullus in orbe terrarũ locus eſt, ubi politicen florere, ſuamque dignitatem obtinere deceat, Romae id Romae

potiſſimum

potiſſimum fieri debet: cui urbi a primo ipſius ortu diuino permiſſu datum eſt, ut alijs imperaret: unde leges, unde iura, unde religionem ceterae nationes & olim petierunt, & nunc petunt: unde quondam exſtiterunt tam multi clari uiri, qui haec praecepta, quae nos tradituri ſumus, exemplo ſuo comprobarunt. Nolite enim putare illa lumina, Camillos, Curios, Fabricios, Fabios, Scipiones, Laelios, ceterosque praeſtantes uiros, quos olim haec urbs innumerabiles tulit, quorum quotidie nomina auditis, facta legitis, monumenta cernitis, ſtatuas tanta cum admiratione intuemini, quod de philoſophia neque diſputarunt fere, neque ſcripſerunt, eo minus philoſophos fuiſſe. Vita illi, non oratione: factis, non dictis: moribus, non ſermonibus, philoſophabantur: quod pulcherrimum ac ueriſſimum eſt philoſophandi genus. Integritatem, iuſtitiam, fidem, fortitudinem, omnem denique uirtutem & colebant ipſi, & alios colere iubebant: eo ad tantam maieſtatem atque amplitudinem peruenerunt, ut plaeraeque gentes, quod ipſae olim a talibus uiris ſubactae ac ſuperatae ſint, quam quod ipſae alias deuicerint, praeclarius ſibi ac glorioſius ducant. Quantam oportet gloriam fuiſſe uincentium, cum uicti tot poſt ſaeculis glorientur.

rientur. Eorum ego potiſſimum exemplis, adoleſcentes, incitabo nos quotidie atque exacuam: neque ullum ex Ariſtotele praeceptum proferam, cuius non ex hac urbe plurima maximeque illuſtria exempla repetantur. Conſtitui enim, quando PIVS *optimus ac ſanctiſſimus pontifex, qui ipſe omnis uirtutis perfectiſſimum exemplar eſt, eum mihi honorem detulit, ut a me uirtutis & officij praecepta uobis proponi atque explicari uoluerit, modis omnibus eniti, ut ea non arido, & inculto, & moleſtis implicato quaeſtionibus orationis genere proſequar: ſed, quantum id quidem in me erit, florido, & ubere, &, quaſi ſtellis quibuſdam, ita petitis ex uetere hiſtoria exemplis illuminato atque diſtincto. Peto autem a uobis, ut ſi & in ijs rebus, quas tractare inſtitui, ſummam dignitatem ineſſe cernitis, & me nullis uigilijs, nullis laboribus, nulli denique rei parcentem, ut ueſtris commodis conſulam, uidebitis, induſtriam meam diligentia ac beneuolentia ueſtra adiuuetis.*

DIXI.

ORA-

ORATIO.

QVINCTA.

HABITA ROMAE.

VII. ID. NOVEMB.

∞. D. LXIIII

SVPERIORI anno cum iniunctum mihi Pontificis auctoritate munus obire inciperem multa dixi de laudibus Philoſophiae, cohortatusque uos ſum quam potui diligentiſſime, ſi tranquillitatem uitae, ſi libertatem, ſi dignitatem atque honeſtatem, ſi ſalutem denique & ueſtram & publicam caram haberetis: ut quae ars tranquillaret animos, quae eos a taeterrima uitiorum ſeruitute in iuſtam plenamque libertatem aſſertos ad uerum decus quod in uirtute poſitum eſt traduceret, quae denique & ſin-

gulos priuatim & publice totas ciuitates conſeruaret, eius in ſtudium toto pectore alia omni cogitatione poſthabita, incumberetis. Quam cohortationem meam etſi non praeteruectam eſſe aures ueſtras, ſed in animis plurimorum penitus inſediſſe uel ex eo probabiliter intelligi potuit quod mihi poſtea ex hoc ipſo loco philoſophiae praecepta tradenti ſatis frequentes aſſiduam operam dediſtis, facere tamen pro meo erga uos amore non poſſum, quin uos hoc quoque tempore non adhorter tantum ſed obſecrem etiam & obteſter, qui iam iter illud ingreſſi eſtis ut conſtanter perſequamini: qui nondum, ut id uobis, primo quoque tempore ingrediendum eſſe ſtatuatis. Nulla enim uitae pars, nulla uiuendi ratio, carere fructu qui ex eorum quae nos quotidie tractamus cognitione percipitur ſine maximo incommodo poteſt. Magnum eſt, fateor, rerum naturalium principia cauſſasque noſſe: ſiderum ceterorumque corporum caeleſtium ſitus magnitudines, interualla ſcientia comprehenſa tenere praeclarum: illa uero etiam quam in haec inferiora uim habeant, quidque ad quamlibet multos annos effectura ſint, ſine ullo errore poſſe praedicere, prope diuinum. Sed certe, quod ne illi quidem ipſi qui ea ſe docere profitentur, negauerint,

eorum

eorum in quibus noſtra exercetur induſtria, & fructuoſior cognitio eſt, & perniciosſior ignoratio. Itaque ut nos ijs qui abdita illa & retruſa tractant & ingenij acumine, & doctrinae magnitudine, & rerum admirabilitate non inuiti cedimus: ita ipſi nobis, niſi ualde iniqui ſunt, ea quae diſputantur a nobis, & magis neceſſaria eſſe, & uberiores hominum generi fructus afferre fateantur neceſſe eſt. Nullus enim unquam, quod illa aut non teneret, aut etiam neglegeret, minus propterea uir bonus, aut minus utilis patriae ciuis exiſtimatus eſt: haec aut ignorata aut neglecta non ſingulos modo perdiderunt homines, ſed integras funditus afflixerunt & euerterunt ciuitates. Nos quae adoleſcentum, quae conſtantis aetatis, quae ſenum officia ſint, quaerimus: nos quid domi, quid militiae, quid a priuatis, quid ab ijs qui cum Imperio ſunt praeſtari debeat, diſputamus: ex nobis intelligit pauper, quomodo tolerare inopiam: diues, quomodo uti diuitijs debeat: a nobis quid inter patrem & liberos, quid inter uirum & uxorem, quid inter fratres, cognatos, amicos, ciues, quid denique inter omnes homines obſeruari par ſit, exſplicatur: nos fortitudinis, nos temperantiae, nos liberalitatis, nos iuſtitiae ceterarumque uirtutum

uim

uim atque naturam diſputationibus noſtris patefa cere atque illuſtrare conamur. Sine horum prae-ceptorum cognitione muta conticeſcet eloquentia, manca & mutila erit iuris legumque cognitio: illa ipſa domina & regina artium theologia animos re quirit diligenti harum rerum tractatione praepa-ratos atque praecultos. Quae cum ita ſint, quam-cumque quis uitae uiam ingredi parat, ita ſtatue re debet, ceterarum philoſophiae partium cogni-tionem ſibi & utilem & honorificam, huius plane neceſſariam eſſe. Sed ſunt quidam peruerſo ho-mines ingenio, qui cauſſas propter quas & ipſi a pulcherrimo ſtudio abſtineant, & ab eodem cete-ros auocent comminiſcuntur. Partim enim com-munia & contrita eſſe dicunt, quae hic docentur, ut ad ea percipienda doctore nihil opus ſit: partim non habere eam uim, ut ad uirtutis ſtudium exci-tent: cuius rei argumentum capiunt ex eo, quod innumerabiles & olim fuerunt & hodie ſunt, qui cum haec omnia ſe ſcire profiteantur, nequiſſime tamen & flagitioſiſſime uiuunt. Quibus utrisque breuiter reſpondere inſtitui: & efficere, ſi poſſum, ut ij qui iſta temere iactant, cognoſcant errorem ſuum: cumque ſe nihil dicere uideant, ſententiam mutent: ſin minus, nihil eſt enim difficilius, quam

uincere

uincere pertinaces: certe quidem, ut ne alij ſtultitiae & maleuolentiae plena eorum oratione moueantur. Primum igitur agamus cum iſtis, qui ut ad cibos nimium dulces, ita ad diſputationes nimium apertas & faciles nauſeare ſe dicunt. Ex quibus libenter quaeſierim, qui tandem fiat, ut quibus rebus omnes ad alia ſtudia inuitari atque allici ſolent, iiſdem ſe ipſi ab hoc ſtudio auerti abſterrerique dicant. Certe enim cum ea quae docentur utilia & praeclara ſunt, ſi eodem accedit, ut clara, perſpicua, aperta, cognitu facilia ſint, eo maiores concurſus ad eos qui illa docent fieri conſtat. Quid igitur cum illis agas, qui, quae res ad concilianda ceterorum ſtudia plurimum ualere conſueuit, ea ſe ipſi tardari ac retrahi aiunt? Ego uero, etiamſi praecepta uirtutis quamlibet multis obſtructa difficultatibus forent, laborandum tamen, & ſudandum, & nunquam niſi eis cognitis ac comprehenſis conquieſcendum putarem: nedum ea, quia, ut iſti uolunt, a quolibet non tardiſſimo neque inertiſſimo percipi poſſunt, omittenda aut minoris facienda cenſeam. An de rebus ad uitam nihil pertinentibus inter homines eruditiſſimos ſumma contentione diſputabitur, in eisque, quia inuolutae & prope inenodabiles ſunt, opera praeclare

collocari

Corre-
ctio.

collocari uidebitur: haec quae uitam omnem continent, ut nimis obuia & in medio poſita, negligentur? Quanquam quid diutius ita diſputamus, quaſi eis concedamus, quod uolunt, nihil hic doceri, quod non aut etiam uulgo notum ſit, aut quiuis ſine doctoris opera facile conſequi poßit? Ergo ille omnium qui tunc erant, mortalium, ut creditum eſt, ſapientiſſimus Socrates, qui nulla unquam alia de re, quam de uirtutibus & uitijs diſputauit, uulgaribus & ſatis per ſe notis in rebus ſpatium aetatis omne conſumpſit? Quid Plato? quid Xenophon? quid Ariſtoteles? quid ceteri ſuae quiſque aetatis principes uiri? quid erat cauſſae, cur tam multa in hoc genere ſcripta poſteritati relinquerent, ſi nihil egregium, nihil exquiſitum, nihil excellens, ſed ea tantum quae quilibet e populo ſatis per ſe intelligeret, litteris mandaturi erant? Videlicet quia iuſtitiam, fidem, temperantiam, liberalitatem omnes aßidue in ore habent, neque quiſquam eſt, ne ex ima quidem faece uulgi, quin ſe de eiuſmodi rebus optime iudicare poſſe confidat, idcirco nullam magnam eruditionem in eis cognoſcendis ſitam eſſe arbitrantur. Quod tamen longe ſecus eſt: intereſtque nimium quantum inter eos qui tantum tenent nomina, & eos qui ex

eruditorum

re dicere ingreſſus, de me plura quam uolueram dixerim: quod ipſum ut facerem, quorundam me hominum, quos nominare nihil neceſſe habeo, iniquitas coegit. Difficilior cum eis luctatio eſt, qui negant, ſermonibus noſtris quemquam ad uirtutem incitari: idque ex eo colligunt quod ſaepiſſime contingit, ut qui optime loquuntur peſſime uiuant. Nos uero ſi diceremus eam in diſputationibus philoſophicis ineſſe uim, ut ex audientium animis uitia radicitus euellere, uirtutesque eisdem ingenerare poſſent, merito ut uani atque inepte glorioſi reprehenderemur. Multas magnasque mercedes, ut ait Theognis, ferrent philoſophi, ſi quemadmodum Circe herbis & cantibus ſuis homines ſtatim conuertebat in feras, ita ipſi ſuis ſermonibus ex feris homines facerent, id eſt, homines ferarum ſimillimos ad uirtutem a uitio, ad rationem a furore, ad humanitatem ab immanitate reuocarent. Et tamen aliquid ſe aliquando eiuſmodi effeciſſe philoſophiae gloriari licet. Producet enim Polemonem ab infami uita moribusque perditiſſimis ad bonam frugem & ad ſeueritatem unica Xenocratis diſputatione reuocatum. Sed ut non peraeque in omnibus campis agricultura, ita non in omnibus animis philoſophia idem efficit. Illud quidem certe ne

gari

gari non poteſt, aut nullam omnino eſſe artem quae medeatur animis, quæ quanta ſit in uitijs deformitas, quanta in uirtute dignitas, doceat, quae ab illis auertat, ad hanc incitet: aut eum honorem philoſophiae potiſſimum eſſe tribuendum. Quod autem obijciunt plaeroſque philoſophorum factis dogmata ſua euertere, neque ignem aquae magis contrarium eſſe, quam eorum mores orationi: ita enim loqui, ut uitio, ita uiuere, ut uirtuti bellum indixiſſe uideantur: utinam tale eſſet, ut id nobis inficiari liceret. Eſt enim acerbiſſimum negare non poſſe, quod ſit turpiſſimum confiteri. Sed quoniam ijs quae omnibus nota ſunt, fidem abrogare uelle dementiae eſt: non negabimus uerum eſſe quod obijcitur: tantum deprecabimur, ne propter hominum uitia res ipſa in inuidiam uocetur, ne ue quorum facta merito auerſamur, eorumdem ſermonem immerito repudiemus. Vt enim quorundam ex epicureis dogma reprehenditur, uita laudatur: ſic horum uitam reprehendere, doctrinam amplexari debemus. Polycletum inſignem ſtatuarum opificem tradunt libram de artificio ſuo edidiſſe, quem canona, id eſt regulam inſcripſit: quo libro omnia quae in ſtatua hominis fingenda obſeruari conueniret, quae ſingularum partium mini-

marum

marum maximarum figura eſſet, qui ſitus, quae inter ſe proportio, ſubtiliſſime et accuratiſſime perſecutus eſt. eodem autem tempore ſtatuam a ſe factam publice propoſuit, in qua ea omnia diligentiſſime obſeruata erant: ne quid praecipere alijs uideretur, quod non ipſe praeſtaret: quam ſtatuam ipſam quoque canona nominauit. Vellem eandem rationem Philoſophi teneremus: neque tantum traderemus alijs praecepta ad quae uitam ſuam dirigerent: uerumetiam uitam noſtram ad ea conformatam oſtenderemus. Magna ſine ulla dubitatione praeceptis noſtris ex eo accederet auctoritas. Sed quando id optandum potius, quam ſperandum uidetur, quod in frugibus, in foetibus arborum, in corporibus animantium quibus ueſcimur, facimus, ut reſectis & amputatis ijs quae inutilia ſunt, ijs quae prodeſſe poſſunt utamur: idem in hoc genere philoſophorum faciendum eſt, ut reiecta eorum turpi flagitioſaque uita, grauem ſeueramq. doctrinam non auribus tantum ſed multo magis animis combibamus. Non enim ſi qui ex medicis cibo ſe & potu aliquando ingurgitant, eo illis continentiam praecipientibus, qui ſapiunt, minus parent: ſed, illi quidem quid agant, non laborant: artis autem ipſius placitis & decretis ob-

temperant. Nam cum alicuius mores & praecepta congruunt ac concinunt: tunc aut utraque laudanda ſunt, aut utraque uituperanda: cum diſcrepant & diſſident: cauſſa nulla dici poteſt, quin alterum retinendum ſit, alterum reijciendum. horum a dictis facta ita diſtare conſtat, ut non caelum a terra longius diſtet: ſunt autem facta turpiſsima: igitur ſermones quibus ea ipſa facta damnantur ac reprehenduntur, digniſſimi qui audiantur. Atque ut medici, quo maiorem auctoritatem arti ſuae concilient, ſolent interdum enumerare quoſdam e praecipuis auctoribus diſciplinae ſuae, qui quod ita ſe compararunt, ut praecepta ſua non oſtentationem ſcientiae, ſed legem uitae putarent, diutiſſime ſaluberrimeque uixerunt: ita nos nihil, ſi uolumus, impedit, quamlibet multos philoſophos nominare, qui quod decretis ſuis paruerint, quasque leges alijs proponebant, ipſi ſeruauerint, merito ſunt apud omnes populos numquam inter morituram gloriam conſecuti. Illi fortaſſis nominabunt Hippocratem, Aſclepiadem, Galenum: quorum primus uſque ad annum centeſimumquartum aetate prouectus eſt: alter eo proceſſit artis ſuae fiducia, ut auſus ſit cum fortuna ſponſionem facere, ne medicus haberetur, ſi ullo

unquam

unquam morbo tentatus eſſet: & uictor, cum ad extremam ſenectutem ſine ullo morbo perueniſſet, ſcalarum lapſu exanimatus eſt: tertius cum imbecilliori ualetudine uſus eſſet adoleſcens, ita eam arte correxit, ut ad ſeptuageſimum annum peruenerit. Nos e philoſophiae caſtris ad repellendos ipſius uituperatores primum quidem in aciem educemus illud honeſtatis, illud modeſtiae, frugalitatis, innocentiae, fortitudinis, omnis denique uirtutis ſpecimen & exemplar Socratem: qui ita locutus eſt, ut ex eius ſermonibus omnes quae poſtea conſecutae ſunt philoſophorum diſciplinae fluxerint: ita uixit, ut hodie quoque nomen illius non hominis ſed integritatis & innocentiae nomen putetur. Cui ſuccedet par illud nobile in eodem inſtitutum ludo Xenophon & Plato: quorum uterque ſummam in diſſimili genere eloquentiae laudem pari uitae grauitate cumulauit. Proxime hos Xenocrates: de cuius eloquentia dicet Polemo: de continentia Phryne: de frugalitate & contemptione pecuniae Alexander: de fide & iuſtitia uniuerſus populus Athenienſis, qui eum, dicto publice teſtimonio, ad aras iurandi cauſſa accedentem, una uoce reuocauit, ac iurare uetuit: parum ſibi decorum ratus tam ſpectatae fidei uiro, niſi iurato non credidiſſe.

didiſſe. Inde aeternum Alexandri crimen Calliſthenes, unoque uerbo tota uetus Academia, & Lyceum, & illa non tam Myconis & Polygnoti pictuis quam Zenonis & Chryſippi diſputationibus nobilitata porticus, quibus ex omnibus quaſi uirtutis & doctrinae officinis innumerabiles uiri incertum doctiores an meliores proderunt. Agmen claudent Epictetus, Plutarchus, Muſonius, ceterique illi aetati ſuppares, quos ita philoſophatos accepimus, ut ijs quibuscum uiuebant, ad omnia recta & laudabilia non uoce magis quam exemplo praeirent. His copijs facile ſperamus fore, ut eorum qui philoſophiam maledictis inceſſere audent, retundatur audacia. Qui ſi ita uicti erunt, ut deinceps in noſtrum ſe numerum aggregari uelint, & in eius ipſius quam oppugnabant caſtris ſtipendia facere incipiant, uictoriam adepti erimus longe ei diſſimilem, quam ueteres Cadmeam nominabant. Illa enim & uictori luctuoſa erat & uicto: haec & uictoribus erit laetitiae & uictis ſaluti. Sin, cum ſe fractos ac perculſos uideant, permanebunt tamen in eadem prauitate atque obſtinatione animi: &, ut ignaui canes, philoſophiam, ad quam propius accedere non audent, eminus allatrabunt: uos tamen optimi adoleſcentes, quorum

rum cauſſa hic a me inſtitutus eſt ſermo, quibus mei labores ſeruiunt, quorum ad utilitatem omnes mei conatus, omnes uigiliae, omnia ſtudia referuntur, urgete conſtanter propoſitum: neque patimini uos cuiuſquam ſermonibus a ſuſcepto ſtudio abduci. In ea aetatis parte conſtituti eſtis, in qua & ingenium ad omnia percipienda docilius, & corpus ad tolerandos ſtudiorum labores firmius eſſe conſueuit. Videte ut eam ijs in ſtudijs collocetis, quae uobis olim maximo & uſui & ornamento futura eſſe cognoſcitis. Atque ut obtrectatoribus noſtris eripiatis omnem anſam maledicentiae, connitimini, quantum poteſtis, ut uirtutis & officij praecepta, quae ex me quotidie audietis, non tantum excipiatis animo, uerumetiam uita & moribus exprimatis.

DIXI.

ORATIO.

SEXTA.

HABITA ROMAE.

POSTRIDIE NON. MART.

ANNO. ∞.D. LXV

QVOD principio me, cum hos libros explicare ingrederer, dicere meminiſtis, accuratam eorum tractationem & intelligentiam cum ad omnes uitae partes utiliſſimam, tum ijs qui in iure ciuili excellere, locumque aliquem, non inter circumforaneos iſtos clamatores, ſed inter ueros & graues & ueterum illorum ſimillimos iuriſconſultos obtinere meditarentur, neceſſariam eſſe: id & aliqua iam ex parte quam uerum ſit, iudicare potuiſtis, & ex ijs praecipue, de quibus in hoc libro diſputabimus, intelli-

getis

getis. Ingrediendum enim nobis eſt duce & quaſi myſtagogo Ariſtotele in auguſtiſsimum & religioſiſsimum iuſtitiae templum: luſtranda oculis omnia illius adyta: contemplanda in primis ipſius quaſi deae forma: & tum quae quantaque uis illius poteſtasque ſit, tum quibus ipſa ſe rebus, quibus ritibus coli gaudeat, cognoſcendum eſt. Haec illa eſt, auditores, omnium domina & regina uirtutum: a qua in omne hominum genus leges & iura manarunt: quae benefactis honores & praemia, malefactis ignominias & ſupplicia proponens, ſtudia bonorum excitat, malorum improbitatem coercet: qua ſublata, non domus ulla, non ciuitas, non hominum inter ſe ſocietas, non ipſa denique uniuerſitas rerum ſtare ac tueri ſe punctum temporis poſſet. Etenim quoniam hodiernus dies ceterae diſputationis proluſionem modo quandam habiturus eſt: dabitis mihi hanc ueniam, ut paullo altius huius ſermonis principia repetens, percurram ea, quae, priſcis temporibus, ſumma ſapientia praediti homines de iuſtitia tradiderunt. Iuſtitiae originem a caelo eſſe dicebant: illic eam & uigere, & ex omni aeternitate uiguiſſe: certo illic ordine atque immutabili quadam lege gubernari omnia: ideoque aeterna atque immortalia eſſe. In

Laus [handwritten marginal note]

iјs autem quae ſub orbem lunae ſubiecta ſunt, abſolutam quidem illam & omni ex parte perfectam iuſtitiam materiae uitio cerni non poſſe: eſſe tamen aliquam caeleſtis illius imaginem, alibi expreſſiorem, alibi minus expreſſam: futurum enim alioqui, ut permiſcerentur ac corruerent omnia. Atque ut quaeque res plura & certiora illius ueſtigia retineret, ita eſſe eam perfectionem, ſtabiliorem, immortalitati uiciniorem: ut pauciora minusque certa, ita minus perfectam, minusque conſtantem, pluribusque caſibus atque interitui denique obnoxiam. In elementis hoc primum notari uolebant: eaque dupliciter conſiderabant: quatenus unumquodque eorum totum quiddam atque integrum eſt: & quatenus ad compoſitionem quaſique coagmentationem ceterorum corporum particulae quaedam illorum aſſidue permiſcentur ac temperantur. Tota igitur elementa niſi ſedes ac regiones ſibi a natura datas atque attributas obtineant, ſi irruere in alienas & migrare conentur: ſi ignis proxime ſibi ſuppoſitam animalem ſpirabilemque naturam depaſcat, & abſumat: ſi aqua non contenta iјs terminis quos pegit deus, terram operiat & obruat: quis non intelligit, peritura funditus omnia, & talem quandam

confu-

confuſionem, qualem poetae ante orbē conditū fuiſſe fingunt, conſecuturam? Quid cum partes eorum copulari ac coaleſcere ad alia corpora progignenda & conſtituenda oportet: nonne iuſtitia quadam temperationis illius moderatrice opus eſt: ut tātum cuiuſque pro rata portione quantum ſatis eſt admiſceatur? In illa etiam quadripertita tempeſtatum uarietate, qua diſtinctus eſt annus, idem obſeruari poſſe dicebant. quae cum ita eunt, ut quadam ipſius naturae quaſi lege ſancitum eſt: hoc eſt, cum & tellus conceptis ſeminibus hiberno frigore adſtringitur, & uernis modicis imbribus ac tepore laxatur; cum & fruges fructusque arborum aeſtiuis caloribus probe percoquuntur, & eodem ſub autumnum remittente ſe paullatim ac frangente miteſcunt: tum & ſaluberrimus annus eſt, & maxima rerum ad uictum neceſſariarum ubertate ac copia inſignis. cum contra fit, tum & caritas exiſtit annonae, & uarijs morborum generibus omne genus animalium tentari ſolet. Cumq. unusquiſque noſtrum duabus ex partibus coniunctus concretuſque ſit, corpore & animo: earum partium ex utraque quae iuſtitiae iniuſtitiaeque uis eſſet, liquido perſpici poſſe adſeuerabant. Omnia enim mala, omnia damna, omnem perniciem & corporibus

corporibus & animis ex iniuſtitia euenire: iuſtitia ſalutem, incolumitatem, bona denique omnia effici ac contineri. Nam cum in corporibus quattuor ſint, quae quattuor elementis proportione reſpondeant, igni flaua bilis, animae ſanguis, aquae pituita, bilis atra terrae: quandiu haec cum aequabilitate quadam inter ſe permiſta ſunt, ualemus ac uigemus: cum eorum aliquod aut potentius, aut infirmius, aut plus aut minus iuſto eſt, aut ſe a communione ceterorum ſegregauit: conflictamur uarijs morbis, tandemque interimus. Qua de re principis medicorum Hippocratis in libello de natura hominis haec uerba ſunt. Corpus hominis habet in ſe ſanguinem & pituitam & bilem duorum generum: flauam & nigram. ex ijs omnibus ipſius corporis natura eſt: eis fit, ut & doleat, & bene ualeat. Bene igitur ualet, cum ea moderate inter ſe affecta ſunt & temperatione & poteſtate & copia: maximeque ſi permiſta ſint: dolet autem, cum eorum aliquod aut plus aut minus eſt, aut in corpore ſecretum, neque cum ceteris omnibus temperatum: Haec Hippocratis uerba ipſa expreſſi: ex quibus intelligimus, in aequabilitate, cuius effectrix iuſtitia eſt, ſitam eſſe bonam corporis conſtitutionem. Sed ne ali quidem corpus utiliter ac

ſalutariter ſine aliqua imagine iuſtitiae poteſt. Niſi enim uis aliqua ſit, quae & ſiccum & humidum alimentum ubi iam coctum atque confectum & in ſuccum ac ſanguinem conuerſum eſt, aequabiliter diſtribuat, ac diſpertiat, atque id quod cuique parti aptum & accommodatum eſt, & quantum opus eſt tribuat, neque alias partes tumidas & redundantes, alias exhauſtas & enectas eſſe patiatur: facile intelligimus, haec tam admirabilis fabrica corporis noſtri quantam deformitatem habitura & quam cito ruitura ſit. Atque haec in corporibus. Quid in animis? quantum bonorum a iuſtitia, quantum malorum ab iniuſtitia effici creditis? In quibus cum pars una ſit qua intelligimus, qua ratiocinamur, qua proxime diuinam naturam accedimus: altera quae rationis ipſa quidem per ſe particeps non eſt, ſed obtemperare tamen rationi poteſt: cum quod fieri ius eſt, id fit, hoc eſt, cum pars illa ſuperior imperat, & tanquam habenas tenens, currum regit: paret altera & quo illa cumque ducit ſequitur: tum omnis honeſtas, omnis dignitas, omnis officij ac uirtutis ſplendor elucet. at cum excuſſo ac depulſo rationis iugo, cupiditas, quaſi ſeditioſus aliquis ac turbulentus ciuis, faſces arripit, in arcem inuadit, mentem de-

ſua

*ſua ſede contra ius fasque deturbat: tum, ut na-
uis diſcordibus acta uentis, ſic hominis uita con-
trarijs & inter ſe pugnantibus foediſsimarum li-
bidinum flatibus agitata, in omnem ſcelerum ac
flagitiorum turpitudinem praeceps ruit. Ipſis
igitur & animorum & corporum noſtrorum inter
ſe partibus, ut utrisque bene ac beatae ſit, iuſti-
tiam quandam intercedere neceſſe eſt. Sed idem
in ſocietatibus conuictuque hominum multo eui-
dentius multoque illuſtrius cernitur. Quomodo
enim patrifamilias cum uxore, cum liberis, cum ſer
uis, quae primae coniunctiones ſunt, conuenire pote
rit: quae eis omnibus uita erit, niſi & ille iuſte im
peret, & hi iuſte pareant? Si uir in uxorem iniu
rius ac contumelioſus eſſe uelit, neque eam pro co
mite indiuidua uitae, pro diuinorum humanorum-
que omnium ſocia, ſed pro ſcorto aut pro ancilla
habere: ſi uxor ſua domeſtica curatione non con-
tenta, implicare ſe alijs rebus & uiri partes prae
ripere conetur: neque ſe ei morigeram praebeat: ſi
uterque liberos in ſeruorum, ſeruos in pecudum
loco ac numero habeat, duriorique eos quam ius eſt
imperio premat: ſi liberi parentum, ſerui domi-
norum imperium detrectent, eisque obtemperare
ac dicto audientes eſſe abnuant: quis non uidet nul*

lam

lam in domo ila inſtituta concordiam, nullam beneuolentiam, nullam animorum uoluntatumque conſociationem, plena perpetuo omnia rixarum, diſcordiarum, querelarum, contentionum fore? ut in qualibet ſolitudine, in quamlibet uaſtis ac deſertis & ab omni hominum cultu ac conſortio remotis locis ſuauior uita, quam in ea domo, unde iuſtitia exulet, eſſe uideatur. Ita omnem fructum, omnem dulcitudinem, omnem amabilitatem uitae, uitam denique ipſam tollit e uita, qui iuſtitiam tollit. Egrediamur, ſi uidetur, domo: & in forum ac publicum prodeamus. Quis eſt omnium, qui eum, quem iniuſtum eſſe opinetur, aditu, congreſſione, ſermone dignum iudicet? quin eum, quaſi maleficum aliquod & noxium animal, refugiat, auerſetur, odio habeat? quin eius concurſum dirum ſibi ac taetrum atque ominoſum putet? Quamuis enim omnia uitia bonis uiris odioſa atque inuiſa ſunt: tamen iniuſtitia praecipue alienat ab ijs in quibus eſt aliorum animos: omniumque ſibi odia conflat, conciliat, colligit. Ceteris uitijs affectos aliquomodo ferimus: quibuſdam ignoſcimus: quibuſdam non nimis offendimur: quibuſdam in hac uitae ac morum corruptione etiam oblectamur: prodigos multi amant: auaros tolerant: multos aliena Vituperatio.

intem-

intemperantia non offendit: qui uoluptates nimis refugiunt, etiam ſeueritatis ac caſtimoniae laudē ferunt: audacium in bello interdum aliquis uſus eſt: timidis & nimis cupidis uitae ignoſcitur: iniuſtus communi omniū mortalium odio flagrat: ſuis, alienis, ciuibus, peregrinis, notis, ignotis iuxta omnibus inuiſus, exoſus, intolerandus eſt. Itaque etſi illud omnibus hominibus a natura tributum eſt ut raro ſua uitia agnoſcant; eaque modis omnibus tegere & occultare conentur, aut etiam eis uirtutum nomina imponere: ut ſe prodigi pro liberalibus, auari pro parcis ac frugi, timidi pro cautis ac conſideratis, audaces pro fortibus haberi & praedicari uelint: facilius tamen reperias, qui ſe auarum, timidum, audacem, libidinoſum, quam qui iniuſtum eſſe fateatur. Quinetiam ceteris uitijs ſuis hanc aut defenſionem aut excuſationem praetendere ac praetexere conſueuerunt, ſe in neminem iniurios eſſe. Auarus ſum, fateor: ſed ita, ut mea conſeruem, ſuo neminem fraudem. Prodigus: ſed cui, ut largiar, eripio? in quem contumelioſus ſum? Indulgeo uoluptati, hilare uiuo: quicquid animo meo collubitum eſt facio: ſed quid tum poſtea? meae libidines nemini nocent. Et ita ille apud Terentium homo impuriſſimus:

Leno,

Leno, inquit, ſum, fateor: pernicies communis
adoleſcentium:
Periurus, peſtis. tamen tibi a me nulla eſt
orta iniuria.

Videte, quam odioſa, quamque abhorrens a natura ſit iniuſtitia: quam turpe atque inuidioſum iniuriam facere: cum qui negare non poſſunt alijs ſe uitijs implicatos atque illaqueatos teneri: dum hoc careant: ferri ſe non poſſe tantum, ſed propemodum etiam debere arbitrentur. Ciuitates uero & regna & imperia quae res alia niſi iuſtitia aut initio fundare ac conſtituere, aut poſtea tam multa ſaecula conſeruare ac propagare potuiſſet? Nam & conuenerunt homines, & uitam una colere decreuerunt, cum ſe aequo iure uſuros, & quod ſuo ſibi labore peperiſſent, eo ſine metu fruituros eſſe, neque moenibus magis quam legibus a ui atque ab iniuria tutos fore confiderent: & quamdiu id obſeruatur, tamdiu amice inter ſe ac concorditer uiuunt: ſimul atque ab aequitate diſceditur, partes, factiones, ſeceſſiones, ſeditiones, & bella ciuilia exiſtunt. Praeclare, ut omnia, Euripides

Cuſtodia legum ciuitates continet.

Idemque alio loco ait, iuſtitiae neglectum pleriſque ciuitatibus exitioſum eſſe. Iuſtitia ciuitates a

paruis

paruis & humilibus profectae principijs breui tempore ad magnam potentiam peruenerunt: iniuſtitia florentiſſimae & opulentiſſimae breuiori tempore funditus conciderunt. Neque enim adamantinis illis uinculis, quae Dionyſius ſenior crebro in ore habebat, ui atque metu, ſed iuſtitia & aequitate magna imperia retinentur. Quare ſapienter Perſae ei ex regijs liberis, qui natu maximus erat, quique in ſpem regni educabatur, cum alios ad uirtutem magiſtros dabant, tum unum in primis a quo iuſtitiam doceretur. Paedalios etiam Indicam gentem litteris proditum eſt in ſacris publicis nihil aliud a dijs quam iuſtitiam petere ſolitos eſſe: quod eam ſi conſequerentur, affatim ſibi bonorum omnium putarent fore. Iuſtitiam enim & perpetuas illius, ut poetae loquuntur, ſiue comites, ſiue ſorores, ueritatem & fidem pax & amicitia, & bonarum artium cultus, & omnium rerum expetendarum abundantia conſequitur. Eam ſi colerent omnes, numquam tubae, numquam litui audirentur: arma aut exederentur rubigine, aut in ligones ac uomeres conflarentur: belli, diſſenſionis, inimicitiarum ne nomina quidem hominibus cognita eſſent. Quod ſcite ſane & ex patriae ſuae conſuetudine Ageſilaus expreſſit: ex quo cum quaeſitum

eſſet,

eſſet, utra eſſet uirtus praeſtantior, iuſtitiane au fortitudo: hæc, inquit, ſine illa tantum ad perniciem ualet: at illi ſi parcant omnes, huius uſus nullus futurus eſt.

Tutus bos etenim rura perambulat.
Nutrit rura Ceres almaque fauſtitas:
Pacatum uolitant per mare nauitae:
Culpari metuit fides.
Nullis polluitur caſta domus ſtupris:
Mos & lex maculoſum edomuit nefas:
Laudantur ſimili prole puerperae:
Culpam poena premit comes:

quemadmodum ſuauiſſime cecinit Horatius, ubicunque iuſtitia dominatur: illinc fraudes, illinc doli, illinc periuria exulant: non adulteri, non raptores, non fures, non ſicarij, non uenefici, non latrones, non teſtamentorum ſubiectores, non obſeſſores itinerum reperiuntur: ea denique propemodum eueniunt, quae aureae aetatis hominibus eueniſſe memorantur. Nam ne tum quidem aliam ob cauſſam

Ver erat aeternum placidique tepentibus auris
Mulcebant zephyri natos ſine ſemine flores.
Nec renouatus ager grauidis canebat ariſtis,

quam quoniam homines

Sponte ſua ſine lege fidem rectumque colebant. Neque enim debemus illa poetarum figmenta tanquam inania modo quaedam aurium oblectamenta accipere: ſed ex eis diſcere, deum ipſum fauere hominibus iuſtis: eorum labores fortunare: eorum conatus ac conſilia ad bonos exitus ducere. Nam neque dictu neque cogitatu fas eſt, eum qui ſumme iuſtus eſt, aut ipſa potius iuſtitia, non eſſe amicum, beneuolum, propitium ijs, qui ad iuſtitiam omne ſuum ſtudium conferunt, eamque toto pectore ſequuntur. Itaque Heſiodus quoque non tantum aureus & ad uerbum ediſcendus poeta, uerumetiam philoſophus in primis bonus, multis uerſibus perſequitur ac percenſet ea bona, quae a deo tribuuntur cultoribus iuſtitiae, contraque eas quae ab iniuſtitia ciuitatibus inferuntur calamitates. Illorum enim urbes laetas florere populis, nunquam bello, nunquam fame, nunquam alijs eiuſmodi peſtibus conflictari: hos & fame, & peste, & bello, & alijs innumerabilibus malis iniuſtitiae ſuae penas dare. Recitarem uerſus ipſos: niſi graeca quidem huic ſermoni admiſcere nollem: Latine autem me inaffectatam quandam illorum iucunditatem pari grauitate coniunctam aſſequi poſſe diffiderem. Quod ſi haec non eſſent, ſique

iniuſti quidem abundarent omnibus copijs, in ſumma opum atque honorum affluentia uiuerent, fortunam ſibi arbitrio ſuo fingerent ac temperarent: iuſtos autem odium, contemptus, egeſtas, exilia, orbitates, damna omnia ſequerentur: tenere tamen mordicus deberemus id, quod a Platone diuinitus & religioni noſtrae conuenienter traditum ac diſputatum eſt, iuſtos, etiamſi omnes fortunae acerbitates excipiant, ſemper beatos: iniuſtos etiam in maximis proſperitatibus ſecundiſſimisque rebus infeliciſſimos eſſe. Dixi de iuſtitia non quaecunque poteram: neque enim id tempus tuliſſet: neque omnia in unum locum congerenda ac ſemel effundenda erant: ſed ex infinita copia eorum quae dici poſſunt, quantum ſatis eſſe hodiernae diſputationi iudicaui: quotidie autem, ut ſpero, plura & meliora dicentur. Nunc quod interdum diſertos homines facere animaduerti, ut cum ad clauſulam orationis uentum eſt, illa de quibus egerunt, breuiter ac ſummatim colligant, quo ea in uno conſpectu poſita altius in audientium animis ac memoria infigant: id ego quoque facere cupio: ſed quia eius artis magiſtri ſingularis cuiuſdam artificij eam rem indigere aiunt, quod mihi deeſt, ab alio mutuabor, recitaboque uobis uerba quaedam Poli

Lucani nobilis philoſophi, unius ex illis ueteribus Pythagoreis, qui tenuerunt eam partem Italiae, quae magna Graecia uocabatur. quibus uerbis ſumma eorum omnium quae a me hodie dicta ſunt continetur. Iuſtitia, inquit, ceterarum omnium uirtutum parens & altrix uocanda mihi uidetur: neque ſine ea fieri poſſe, ut quiſquam aut temperans ſit aut fortis aut prudens. eſt enim harmonia quaedam & pax totius animi cum apto & compoſito motu. Illius autem quanta ſit uis, magis e ceterorum habituum inſpectione cognoſci poteſt. Nam ceterorum utilitates ad unum modo pertinent: huius ad omnia quae compoſita ſunt & ad multitudinem. Ea igitur in mundo quidem prouidentia uocatur, & harmonia, & iudicium, & mens deorum qui ita ſtatuerunt. In ciuitate autem pax & bona legum conſtitutio merito dicitur. In priuata domo, uiri quidem & uxoris mutua concordia, ſeruorum autem in dominos bonus animus, & uiciſſim in dominis amica & beneuola ſeruorum procuratio: in corpore autem & animo, primum quidem ea quae omnibus cariſſima ſunt, uita, & bona ualetudo, & integritas uirium: tum autem ſapientia omniſque ſcientia. Quae igitur una & totum & partes ita regit & ſeruat, efficiens omnia

inter ſe concordia & amica, quid ni communis omnium parens & altrix omnium ſuffragijs praedicetur? Haec ille. Ego autem ad huius uirtutis tractationem & cognitionẽ, & ad has pulcherrimas animorum epulas nobis omnibus ab Ariſtotele paratas uos, auditores, uoco. Cogitate quid agatis. Virtus qua de agitur, praeſtãtiſſima eſt. Qui de ea ſcripſit, philoſophus praeſtantiſſimus. Vtinam ex me quoque tertium argumentũ ſumi poſſet ad animos ueſtros excitãdos. Sed quo minus doctrina et ingenio ualeo, eo plus laboris ac diligentiae afferam. Nullus autem eſt, quin adhibito labore efficere aliquid & nauare poſſit. Multum a me operae iampridem in hoc libro poſitum eſt: multae noctes uigilatae, ut ad illius intelligentiam peruenirem: praecipue olim, cum in iuris ciuilis ſtudia incumberem: ad quae hunc librum mirifice utilem eſſe intelligebam. Non puto me uſque adhuc ualde feſelliſſe ueſtram de me opinionem: neque ſaepe id quod pollicitus ſim non praeſtitiſſe. Mihi credite: ſi quantum ego ad docendum, tantum uos ad diſcendum diligentiae afferetis, efficiam ut multos magnosque fructus ex huius libri cognitione capiatis.

DIXI.

ORATIO.

SEPTIMA.

HABITA ROMAE.

IV. ID. NOVEMB.

∞. D. LXV

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

CROESVM olim Lydorum regem opulentiſſimum, petendi oraculi cauſſa, Delphos miſiſſe accepimus, qui ſciſcitarentur ex Deo, non leue quiddam & nugatorium, ut antea, cum clam in eodem aëno teſtudinem ſimul & agnum coquens, experiri uoluerat, numquid eorum quae agerent homines deum lateret: neque quid ſe facere oporteret, ut ex ſe procrearet liberos: neque ecquid aduerſus Perſas bellum ſuſcipere deberet, neque denique quidquam ſimile eorum quae

prius

prius quaeſiuerat: ſed rem omnium multo maximam, multoque digniſſimam, in qua cognoſcenda plurimum ab omnibus operae ac ſtudij collocetur: quomodo felicitatem conſequi, & quid agens, id quod ſupererat aetatis beatiſſime tranſigere poſſet. Sapienter hoc quidem, & non pro ea qua plerisque in alijs rebus uſus eſt inconſiderantia & temeritate: quod de uia quae ad ſummum bonum ferret, neque ſtatuendum ſibi ipſe, neque cuiusquam hominis fidendum conſilio, ſed deum conſulendum iudicauit. Reſponſum autem ei redditum eſt plane praeclarum, & illa quae tum de Apollinis ſapientia erat opinione digniſſimum: non ſi maximos auri argentique aceruos exſtrueret, non ſi multos exercitus aleret, non ſi terminos imperij ſui longe lateque proferret, ſed ſi ſe ipſe cognoſceret, ita demum beatum fore. Iam etſi apud nos, qui uera religione imbuti ſumus, nihil Apollinis ualere debet auctoritas: tamen eiuſmodi oracula, quae praeceptum aliquod utile ad inſtituendam uitam continent, amare & magnifacere debemus. Conſtat enim ea nihil eſſe aliud, quam inſignes quaſdam & eximias ſapientiſſimorum omnium ſententias, quae quoniam diuinitus immiſſae in eorum animos uidebantur, ad deum referebantur auctorem. Quo

Hortatio

ties igitur audimus, Apollinem reſpondiſſe Croeſo, beatum eum fore, ſi ſe cognoſceret: quoties praeceptum eadem de re in templo Delphico inſcriptum fuiſſe legimus: toties illud cogitare debemus, magnum quoddam bonum eſſe cognitionem ſui: cum inter omnes omnium aetatum ſapientes uiros conuenerit, in eo poſitum eſſe fundamentum felicitatis: neque ulla re unumquenque noſtrum in plura aut grauiora mala, quam ſui ipſius ignoratione, prolabi. Quod cum ita ſe habeat, omnibus uiribus elaborandum eſt nobis, ut cognitionem noſtri quando tantum in ea momenti ac ponderis ad beatam uitam ſitum eſt, conſequamur. Sed in hac re illud primum uidendum eſt, quid ſit noſſe ſe: ne eo ſecus quam oportet accepto, errore aliquo implicemur. Fieri enim prorſus non poteſt, ut recte id faciamus, quod iubemur, niſi prius, quid iubetur, intelligamus. Hoc autem non alius melius nos, quam Plato docuerit: apud quem Socrates in Alcibiade primo multa diſputat, quibus hominem animum eſſe non corpus oſtendat. Semper enim id quod aliqua re utitur, ab eo quo utitur, aliud eſſe. Vti autem homines & partibus corporis ſui, ut manibus pedibusque, & toto corpore: ex quo effici ut quantum inter artificem & inſtru-

mentum

mentum intereſt, tantum inter hominem & corpus interſit: quam ſententiam & Ariſtoteles libro decimo ethicorum comprobauit, & apud Ciceronem libro ſexto de rep. his uerbis Africanus expreſſit. Mens cuiuſque is eſt quiſque: non ea figura, quae digito demonſtrari poteſt. Quod ſi homo non corpus eſt, ſed animus: qui iubet, ut noſipſos noſcamus, illud uidelicet iubet, ut noſcamus animum noſtrum. Atque hoc a Platone acceptum ita extulit idem Cicero libro primo Tuſculanarum diſputationum. Eſt illud quidem uel maximum, animo ipſo animum uidere: & nimirum hanc habet uim praeceptum Apollinis, quo monet ut ſe quiſque noſcat. Non enim credo id praecipit ut membra noſtra aut ſtaturam figuram ue noſcamus: neque nos corpora ſumus: neque ego tibi haec dicens, corpori tuo dico. Cum igitur, Noſce te, dicit, hoc dicit, Noſce animum tuum: nam corpus quidem quaſi uas eſt aliquod animi aut receptaculum. Duo ſunt quae hactenus probare ſtuduimus: eximium quoddam bonum eſſe cognitionem ſui, & noſſe ſe nihil eſſe aliud, quam noſſe animũ ſuum. Nunc antequam progrediamur ulterius, illud admonendi eſtis, unam eandemque rem non uno eodemque modo a diuerſis artificibus conſiderari.

rari. Angulum rectum, aiebat Ariſtoteles primo horum librorum, alia ratione conſiderat Geometres, alia faber. Sic & hominem aliter medicus, aliter pictor, & animum hominis aliter phyſicus conſiderat, aliter politicus. Phyſici, quae ſit animorum natura, quaerunt: ſimplex an compoſita atque concreta: corporea an expers corporis: mortalis & caduca an immortalis & aeterna: ſit ne totus animus in qualibet parte corporis, an unaquaeque illius facultas ſuam in corpore ſedem quaſique domicilium habeat a ceteris ſecretum ac ſeparatum. Nos quaecunque de ijs & talibus ab eis, duntaxat religioni noſtrae conſentanea, traduntur, tanquam uera & indubitata ponentes, animum ea tantum ratione conſideramus, qua uel deprauari & corrumpi uitijs, uel uirtutibus perfici & ad Dei ſimilitudinem, quantum natura patitur, perduci poteſt. Quare cum hodie nobis illud propoſitum ſit, ut ex Ariſtotelis in ijs libris qui ad moralem philoſophiam pertinent ſententia, de animi humani partibus deque uniuſcuiuſque illarum perfectione uerba faciamus (hoc enim potiſſimum modo praeparandos eſſe uos duxi ad cognitionem & intelligentiam eorum quae in huius ſexti libri explicatione tradentur) certos quaſi cancellos circunda-

cundabimus orationi noſtrae, eamque ſuis regionibus ac terminis circumſcribemus: ut ab ijs quae phyſicorum ſunt abſtinentes, ea tantum quae ad munus noſtrum proprie pertinent explicemus. Hoc loco prope ſuperuacaneum eſſe iudico petere a uobis, ut me attente audiatis. Certe enim ea uobis cauſſa huc ueniendi fuit. Et ut ridiculus fuerit balneator, ſi quos lauandi cauſſa in balneas ingreſſos uidet, ab eis multis precibus petat, ut lauent: ita ego mihi uideor ridiculus fore, quod facturi huc conueniſtis, id ſi ut faciatis uos rogem. Oratorum iſte mos eſt, qui etiam cum exploratum habent, ſe attentiſſime auditum iri: tamen attentionem petunt: non quod opus eſſe eo putent, ſed quoniam, ſi aliter fecerint, aduerſus artis ſuae praecepta feciſſe ſe putant. Meum eſt conari, ut auditu digna adferam: ueſtrum, ne ea praeteruolare patiamini, ſed ſingula diligenter expendentes, penitus demittatis in animos ueſtros. Mibi ut ne ad id quod mearum partium eſt praeſtandum imparatus uenirem, prouiſum eſt: uos quoque ad me qua ſoletis benignitate & attentione audiendum ſatis ueſtrapte ſponte paratos eſſe confido. Animi noſtri ſiue partium ſiue facultatum bipertita diuiſio eſt. partim enim ipſarum ratione praeditae

Atte[n]tio

Partitio

ditae

ditae ſunt, partim rationis expertes. Ac ratione quidem praeditas eas uocamus, quae ex omni animantium genere in ſolis hominibus: rationis autem expertes, quae etiam in beſtijs atque ex aliqua parte in ſtirpibus reperiuntur. Rationis expertes (ab eis enim exordiri & ab infimis quaſi per gradus ad ſumma contendere decreuimus) duplicem ipſae quoque habent uarietatem. Aliae enim ſunt, quae uitam continent, aliae quae animal conſtituunt. Quae uitam continent, tres ſunt: quas illa & in rebus inueniendis acutiſſima, & in eiſdem appellandis diſertiſſima Graecorum natio uocat τὸ θρεπτικὸν, τὸ αὐξητικὸν, τὸ γεννητικὸν. Nos quia uetera quidem Romana uocabula quibus haec exprimamus non habemus: ijs autem quae poſtea cuſa ſunt uti propter quandam, ut uerum fatear, ſtultam & ineptam religionem non audemus, unum in plura ſpargere ac diducere cogimur, dicimusq. uim nutriendi, uim augendi, & uim procreandi. Hae omnes non in animalibus modo ſunt, uerumetiam in ſtirpibus. Quae autem conſtituunt animal, duorum ipſae quoque generum ſunt. partim enim cognitione quadam & apprehenſione, partim appetitione & declinatione cernuntur. Illas γνωστικὰς Graeci, has ὀρεκτικὰς uocant. γνωστικαὶ

in ani-

in animalibus ſunt duae, ſenſus & phantaſia: utendum enim eſt hoc, quando latino caremus. Senſibus apprehenduntur ſingula tantum, non etiam uniuerſa, niſi quatenus ſunt in ſingulis. non enim lapidem aut lignum proprie ac per ſe uidemus, ſed hunc lapidem & hoc lignum: aut potius neque hunc lapidem neque hoc lignum, ſed huius lapidis aut ligni colorem. Senſus enim non percipit eſſentiam, ut Ciceronem locutum eſſe aiunt, ſiue ut poſteriores locuti ſunt, ſubſtantiam: ſed ea tantum quae ei adiuncta ſunt: neque roſam aut uidemus aut olfacimus, ſed roſae odorem olfacimus, colorem uidemus. Senſus autem ſunt, ut notum eſt, numero quinque: quorum tactus in omnibus eſt animalibus, ceterorum alij in alijs deſiderantur. Phantaſia rerum ſenſu perceptarum formas quaſdam, & ut Graeci loquuntur, typos recondit ac continet: ac praeterea iudicat de quibuſdam, de quibus ſenſus exteriores iudicare non poſſunt: ut hoc flauum eſſe dulce: & hunc qui accedit, eſſe Socratem. Senſus in eo ad quod proprie percipiendum aptus eſt, nunquam fallitur: dum & interuallum moderatum ſit, & inſtrumentum, & id quod interijcitur, probe affectum. at phantaſia ſaepe fallitur: ut cum in picturis eminere uidentur quae pla-

na ſunt: ut cum remus in aqua inflexus uidetur: ut cum cani Aeſopeo imago carnis in aqua caro uidebatur. Hanc ineſſe in beſtijs uel ex eo cognoſcimus, quod earum pleraeque & meminerunt & ſomniant: ut equi, ut canes: quorum neutrum ſine ea de qua loquimur facultate facere poſſent. Ex eis naſcuntur illae quas in perſequendo fugiendoque cerni et Graece ὀρεκτικὰς *uocari diximus. Nam cum omnem ſenſum uoluptas aut moleſtia comitetur: quarum altera naturae conſentanea & amica eſt, altera aduerſa & inimica: fit ut nullum animal ſit, in quo non inſit naturalis & appetitio eorum quae iucunda, & fuga eorum quae moleſta eſſe uideantur.* Ὀρεκτικὰς δυνάμεις *Ariſtotelis interpretes Ammonius, Euſtratius, & alij uulgo, duas tantũ faciunt* ἐπιθυμίαν καὶ θυμόν. *Sed intelligendum eſt, in omnibus animalibus exiſtere & ex bono praeſenti laetitiam, & ex eo quod nondum adepta ſunt cupiditatem, & aegritudinem ex praeſenti malo, & metum ac declinationem ſi mali quid imminere uideatur. Haec Stoici, ut me tertio ab hinc anno ex hoc ipſo loco dicere memini, propria hominis, non ei cum ceteris animalibus communia eſſe uoluerunt. Neque enim metuere beſtias, ſed quaſi metuere: nec cupere, ſed quaſi cupere:*

cupere:

nullo modo dirigi poſſunt. At eae duae quarum in altera uis eſt concupiſcendi bonum propoſitum, eiuſque adeptione gaudendi, in altera declinandi malum imminens, ut eo, cum iam urget, dolendi, ſuapte quidem natura rationis exſpertes ſunt, ſed quodammodo tamen rationis participes dici queũt. Quibus eas argumentis rationis exſpertes eſſe cognoſcimus? Primum, quod his omnibus modis afficiuntur etiam beſtiae. nam & concupiſcunt, & laetantur, & metuunt, & dolent. Deinde quod ſaepenumero cum ratione pugnant: ut cum incontinentem alio ratio alio cupiditas trahit. qualis eſt Ouidij Medea quae ſe ait uidere quidem & probare meliora, deteriora autem ſequi. Nullo autem modo fieri poteſt, ut eadem animi pars eodem tempore in contrarias partes trahat. Quare cum alio ratio, alio cupiditas trahit, facile intelligitur, aliam a ratione eſſe cupiditatem. Vnde igitur colligimus eas eſſe tamen in homine rationis quodammodo participes; quoniam eas rationis audire imperium, eique parere interdum uidemus. Agamemnoni apud Homerum iraſcitur Achilles: multa iratus dicit, quae neque eum cui dicuntur, neque eum a quo dicuntur decent. Hinc cognoſcas licet, iram a ratione aliam eſſe. Cum iam

eo proceſſiſſet, ut ſtricto gladio impetum in Agamemnonem facere pararet, prohibet ratio: quam enim aliam accipiamus Palladaʔ Atque ibi Achilles diuinam illam & nunquam delendam ex animis hominum ſententiam profert

χρὴ μὲν σφωίτερόν γεθεὰ ἔπος ἐρύσασθαι.
Καὶ μάλαπερ θυμῷ κεχωλωμένον· ὡς γὰρ ἄμεινον.

Homini quantumlibet irato, rationem tamen audiendam, eiusque obſequendum imperio dicit: id enim ſatius eſſe. Poteſt igitur irae furentis impetus ratione cohiberi: uereque dictum eſt, ab antiquo poeta, morbis hominum rationem mederi. Sic qui gaudent dolentue quibus non oportet, aut plus minusue quam oportet: eodemque modo qui aut cupidi ſunt aut timidi, aut contrarijs uitijs laborant, rationis imperium accipere & conformare ſe ad illius praecepta poſſunt. Atque hoc eſt quod Ariſtoteles primo horū librorū dicebat, illam animi partem ratione quidem carere, ſed tamen quodammodo participem eſſe rationis. In ea igitur ſunt omnes eae uirtutes, de quibus in ſuperioribus libris diſputatum eſt: quae uſitato iam & recepto uocabulo morales nominantur. Sequitur nunc ut eam animi partem conſideremus, quae ſuapte natura ratione praedita & hominum propria eſt: cuius

ius etiam ipſius uires ac poteſtates antiqui duorum generum eſſe dixerunt: Appetitionis duas, uoluntatem & προαίρεσιν, quam uulgo electionem uocant: quarum uoluntas ſemper tendit ad bonum, προαίρεσις uariat, & modo bona malis, interdum etiam mala bonis anteponit. Sed hac de re & diximus multa, cum librum tertium explicaremus, & in librum ſeptimum ubi de continentia incontinentiaque diſputabitur plura dicenda erunt. Tres cognitionis, δοξὰν id eſt opinionem: διάνοιαν, quam mentis agitationem, Cicerone, niſi fallor, auctore uocare inſtitui: & νοῦν, quem aut mentem aut intelligentiam uocemus licet. Mentis cum ſenſu ac praecipue cum ſenſu oculorum magna quaedam ſimilitudo eſt: unde & ſaepe Ariſtoteles oculum mentis uocat: & dictum eſt id eſſe mentem in animo, quod oculum in corpore: & ut ſuo loco oſtendimus, ſenſum ac mentem interdum confundit. Vt enim ſenſus, ita mens quoque extremorum eſt: ſed ſenſus eorum quae ſunt inferiora demonſtratione, mens eorum quae ſupra omnem demonſtrationem. Mente apprehenditur deus: apprehenduntur mentes illae ab omni contagione materiae ſeparatae: apprehenduntur mundi & eorum quae illius ambitu continentur primordia, ceteraque eiuſ-

modi quae multis magniſque obſcuritatibus inuoluta & in intimis rerum omnium parentis naturae receßibus abdita & retruſa ijs demum perfecte patent, qui puro & ab omnibus libero cupiditatibus animo caeleſtem quandam in terris uitam agunt. Ad illud mentis lumen cum ſe applicuit & admouit διάνοια *in qua ineſt uis ratiocinandi & ex alijs alia colligendi, ex eorum complexu ac coniunctione exiſtit, & exoritur illa omnium uirtutum ſuprema, quam magnificētiſſimo uocabulo Sophian Graeci, Latini ſapientiam nominarunt. Ea perfecta cadere in hominem non poteſt: recteque iudicauit ſiue Thales Mileſius, ſiue quis alius, non enim inter omnes conuenit: ſolum deum eſſe ſapientem. Sed tamen priſcis temporibus qui de deo rebusque diuinis, qui de mundi origine, qui de abditis rerū cauſſis diſſerebant, earumque rerum cognitione ceteris excellere uidebantur, eos ſapientes uocabant. Sapientiam autem eſſe dicebant cognitionem diuinarum humanarumque rerum, & cauſſarum quibus eae continentur. Primus Pythagoras arrogantiam uerbi fugiens, non ſophon ſe, id eſt ſapientem, ſed philoſophum id eſt ſapientiae amantem eſſe profeſſus eſt: ab eoque deinceps qui ſe ijſdem quibus ille ſtudijs dediderunt, philoſophorum appellationem*

pellationem retinuerunt. At mente in rebus tam ſublimibus tamque arduis uti pauciſſimis hominibus datum eſt. Pleraque pars in foediſſimo eodēq. tenaciſſimo corporearum cupiditatum coeno haerentes, & quaſi clauis quibuſdam, ut Plato loquitur, terrae affixi, ad diuina & caeleſtia ne aſpirare quidem poſſumus. Quod cum ita ſit, in omnibus tamen hominibus lucent quaſi ſcintillae quaedam illius luminis, quibus fit ut principia diſciplinarũ, & communes illas ſententias, quas ἀξιώματα *aut* κοινὰς ἐννοίας *uocant, ita uideamus, quaſi ea quae cernuntur oculis, eisque ſine cauſſa firmius etiam ac certius, quam ijs quorum cauſſam tenemus, aſſentiamur. Ad quas cum ſe admouit* ἡ διάνοια, *& ex illis alia quaedam neceſſario collegit, efficitur* ἐπιστήμη *id eſt ſcientia, quam eſſe aiunt cognitionem rei per primam propriam & neceſſariam cauſſam. Quid mens proprie, quidque* διάνοια *ſit, diximus, ſimulque paucis tum ſapientiae tum ſcientiae originem oſtendimus. Quarum utraque ad eam uim mentis pertinet quam Graeci ducto a contemplatione uocabulo* νοῦν θεωρητικὸν *uocant. Eſt enim & altera quae ab eis dicitur* ὁ πρακτικὸς νοῦς *aut latiori nomine & aptiori ad omnia complectenda,* ὁ νοῦς ὁ ἐνιδάτω*: quaſi tu dicas mentem, quae non ſimpli-*

cem, ut illa, ueritatem ſibi propoſitam habeat, in eaque acquieſcat, ſed referatur praeterea alio, ut ad actionem aut ad operis alicuius molitionem & effectionem. Hac aut uidemus duce natura, aut certe facile percipimus communes quaſdam ſententias de rebus bonis & malis, expetendis & fugiendis: cuiuſmodi ſunt, tuendam eſſe hominum inter ipſos ſocietatem: colendam eſſe iuſtitiam: ab iniuria abſtinendum: uim ui repellere ius faſque eſſe: itemque alias quae quaſi principia ſunt ac ſemina artium ad uitam neceſſariarum. Ad haec principia cum acceſſit primum διάνοια, quae ut dixi alia cum alijs comparans, alia ex alijs nectens, progreditur ac prouehitur paullatim longius: deinde diuturnus uſus & experientia cum accurata & diligenti animaduerſione ac notatione eorum quae eueniunt in uita, exiſtit illa magiſtra uitae, omnium bonorum conſiliorum praeceptrix, omnium honeſtarum actionum moderatrix, omnium moralium uirtutum dux gubernatrixque prudentia. eademque illa ui excogitatae, auctae, & ad ſummum perductae ſunt artes illae, quibus aut nullo modo aut certe non ſatis commode carere poteramus. Reliqua eſt opinio, uarium & multiforme monſtrum: quoque non Proteus aut Vertumnus plures induerit

rit ſpecies. quanquam enim in rebus incertis & fortuitis proprium illius munus eſt: non tamen eis ſe finibus continet: ſed indomita quadam & effraenata licentia per omne genus rerum temere ruēs, omnia permiſcet atque perturbat. Interdum etiam ſeſe pro ſapientia, pro ſcientia, pro prudentia uenditans, homines nimium fidentes ſibi in grauiſſimos ac pernicioſiſſimos inducit errores. Huic igitur, quoniam fallax, incerta & inſtabilis eſt, nullius uirtutis origo tribuitur: niſi quod bona opinio de ijs quae ſciri poſſunt, praeparatio quaedam eſt ad ſcientiam: bona opinio de rebus agendis, utiliter ad comparandam prudentiam antecedit. Immo uero ut in diſciplinis quaedam ponuntur, quibus ſine ulla dubitatione credendum eſt: ita ait Ariſtoteles opinionibus ac ſententijs ſenum & eorum quos longa et multiplex rerum exſperientia cautos ac prouidos effecit, in conſilio capiendo & in inſtituenda uita maximam fidem habendam eſſe: eas enim eandem uim ad prudentiam, quam illa principia ad ſcientiam, obtinere. Dixi breuiter, ut propoſueram, de omnibus humani animi facultatibus: & quanquam hanc totam diſputationem quotidianis uerbis & inornato dicendi genere contexui, tamen confido eam uobis non minus gratam

fuiſſe; quam ſi omnes undique floſculos colligens, omnes dicendi lepores ac feſtiuitates aucupans, concinno quodam ac modulato uerborum ſono aures ueſtras demulcere ſtuduiſſem. Poteſtis autem facile perſpicere ex ijs quae dicta ſunt, quibus de rebus in hoc ſexto libro explicando diſputaturi ſimus. Nam cum in ſuperioribus libris, earum uirtutum quae ſunt in illa parte animi, quam per ſe ratione carere ſed rationi tamen parere poſſe diximus, natura pertractata ſit: in hoc de uirtutibus illius ſuperioris ac diuinioris partis, hoc eſt de intelligentia, ſapientia, ſcientia, arte, prudentia, ſed potiſſimum de prudentia diſſeremus. Quid igitur? finem ne ſtatim faciam (id enim a me iam expectari uideo) an priuſquam deſino, ad haec toto pectore amplectenda paucis uos cohortabor? Ego uero ita faciam, neque committam, ut aut ad ineundam aut ad perſequendam pulcherrimam & fructuoſiſſimam ſtudiorum uiam, ullo aut loco aut tempore mea uobis cohortatio defuiſſe uideatur. Dubitatis igitur adoleſcentes, quin ad harum rerum cognitionem adipiſcendam omnis uobis diligentia ſuſcipienda, omnis labor perferendus, omnis corporis uoluptas negligenda, omnis aliarum rerum cura ex animo eijcienda ſit? Vbi, quaeſo, iſtam egre-

giam indolem, quam in plerisque ueſtrum uidemus, ubi iſtud ingenium ad omnia ſumma natum, ubi iſtã partem aetatis ad concipienda doctrinae uirtutisq. ſemina omnium aptiſſimam aut honeſtius, aut ſuauius, aut fructuoſius collocare poteritis? Quid enim eſt, quo quiſquam oblectari: quo ad diſcendum inuitari atque allici poſſit: cuius non in hiſce quotidianis diſputationibus noſtris copiam reperire aliquam liceat? Eſt quem arduarum rerum & remotarum a cognitione uulgi accurata tractatio capiat? Talia nobis plurima in animi partibus excutiendis, in principijs humanarum actionum euoluendis, in patefacienda ſapientiae ſcientiaeque natura, neceſſario tractanda erunt. Eſt quem non tam ardua & ſublimia, quam in quotidiano uſu poſita, & ad inſtituendam uitam accõmodata, delectent? Vtiliſſimis ad uitam praeceptis aures eorum qui me audient quotidie perſonabunt. Eſt cui antiquitatis cognitio & ueteris hiſtoriae commemoratio iucunda ſit? At nos quidem ſcitis uix ullum praeceptum tradere ſolitos eſſe, quin ei illuſtrando repetitam ex Graeca Romanaque hiſtoria exemplorum lucem adhibeamus. Poetarum alius amoenitate ducitur? Nos uero ex optimis utriusque linguae poetis pulcherrima quaeque libantes, perpetuo diſputationes

tationes noſtras eius quaſi ſalis aſperſione condimus. Graecam linguam amat aliquis? Ariſtotelem hic quotidie Graece loquentem audiet: qui ea lingua dictus eſt aureum orationis flumen fundere. Latinam anteponit alius? Dabimus nos quidem operam, ut ex optimis Graecis non peſſima Latina faciamus: neu quis a nobis audiendis, tanquam in latine loquendo non ſatis diligentibus, absterreatur. Omninoque quicunque tantam huc animorum alacritatem tantamque diſcendi cupiditatem adferent, quantam ego rerum optimarum uarietatem, & quantum perſpicue docendi ſtudium adferam, faxo, nunquam eis ueniat in mentem, quod docenti mihi aſſiduam operam dederint, paenitere.

DIXI.

ORA-

ORATIO
OCTAVA
HABITA. ROMAE
ANNO. ∞. D. LXVII

NON eram neſcius, cum hanc Pandectarum interpretandarum prouinciam ſuſciperem, fore, ut multis ſermonem darem: quibus mirum ac nouum uideretur, me, qui tot annos in hoc docendi munere ita conſumpſiſſem, ut eos modo libros attingerem, qui aut ad eloquentiam aut ad philoſophiam pertinerent: mutata ſubito uoluntate, ad tractationem iuris ciuilis tam longo interuallo redire: a quo me plerique iampridem animum omnino auocaſſe, & ad mitiora ſtudia, tanquam ad Syrenum ſcopulos, adheſiſſe, aut quaſi loti cuiuſdam homericae, ita illorum dulcedine, ac ſuauitate captum, huius iam

ne per ſomnum quidem meminiſſe arbitrarentur. Quibus ut ſatisfaciam, ſimulque uobis omnibus huius conſilij atque inſtituti mei rationem reddam: etſi non libenter facio, ut de me loquar, tamen antequam progrediar longius, pauca quaedam de toto ſtudiorum meorum curſu breuiter commemorare conſtitui: quae ſi audire ac cognoſcere graue nõ erit, ſpero fore, ut grauiſſimi quidem & eruditiſſimi homines, quos hic adeſſe uideo, factum meum non improbent: uos autem optimi & ſtudioſiſſimi adoleſcentes etiam fructum aliquem ex hac narratione capiatis. Cum enim quae praecipue res progreſſus meos retardauerit, meque decurſo iam ſpatio a calce ad carceres, ut dicitur, reuocauerit, cognoſcetis: forſitan, exemplo meo edocti, melius ipſi ueſtris rationibus conſuletis. Ego igitur, ut primum puer grammaticorum & rhetorum praeceptis uiſus ſum utcunque imbutus eſſe, leuiter guſtatis dialecticae principijs, ceteris autẽ philoſophiae partibus ne a limine quidem ſalutatis, nulla Graecae linguae intelligentia, nullo rerum uſu, nulla antiquitatis cognitione inſtructus, animum ad ius ciuile appuli: & ijs doctoribus, qui tum illis in locis optimi putabantur, annos aliquot operam dedi. Iamque eo proceſſerã, ut, quae tum praecipuae

laudes

nauigaui: id eſt, ad Graecarum litterarum & diſciplinarum magiſtros me contuli: eademque opera perluſtraui etiam uetus illud Latium: id eſt omnes ad unum ueteres linguae latinae ſcriptores diligenter & accurate peruolutaui, ſedulo undecunque omnia colligens, quibus mihi iuriſprudentia inſtructior & ornatior fieri poſſe uideretur. Atque in hac peregrinatione, tum in Lycei ambulationibus, tum in Academiae ſpatijs ſaepe me exercui: neque aut illius e Gargetto delicati atque otioſi ſenis hortos inuiſos praeterij, quanquam uenenorum quam ſalubrium herbarum feraciores, neque diſiectas ueteris illius Poeciles, non tam Polygnoti manu, quam Zenonis ingenio nobilitatae, reliquias neglexi. Et ut magnam uoluptatem capiunt, qui ad magnorum ac nobilium fluminum, Euphratis puta aut Nili, fontes ac capita ipſa uenerunt: ita iuuit me incredibiliter, cum apud illos ſapientiſsimos ſenes cernerem, quibus ex fontibus manaſſent ampliſſima illa iuris ciuilis flumina, per quae, toto orbe ſparſa atque diffuſa, tam multi aſſidue ſummo homines ingenio nauigarent. Interea ut paterfamilias qui mercaturae cauſſa in longinquas terrarum oras profectus, dulcem eximieque animo caram domi uxorem reliquit, ſaepe

Compara

de ea

de ea cogitans, ſicubi aut gemmam aliquam, aut ſcite tornatum annulum, aut monile bacatum, aut ſegmentatam ueſtem, aut talia mundi muliebris ornamenta conſpexit: ſtudioſe omnia comparat ac ſeponit, quibus eam, domum reuerſus, muneretur: ſic me per omne ſcriptorum genus uagantem nunquam ea cura ac cogitatio deſerebat, ecquid decerpere ac delibare ex eorum unoquoque poſſem, quod, cum ad iuriſprudentiam reuerterer, ad eam exſpoliendam & exornandam accommodatum eſſet. Sciebam enim quam turpe haberetur, & diu manere & inanem redire. Quod autem Homerus ait, Vlixem in illo diuturno errore crebro ſpectare ſolitum Ithacam uerſus: itidem ego ad iuriſprudentiam identidem reflectebam oculos: & ab ea tamdiu abeſſe me, uix ſatis aequo animo ferebam. Quinetiam, ne me amoeniores illae diſciplinae uſu quodammodo ſuum facerent, multa ſaepenumero faciebam uſucapionis interrumpendae gratia; quod & mea qualiacumque ſcripta declarant crebris iuriſconſultorum aſperſa ſententiis, & quotidianae diſputationes, quibus, quoties erat occaſio, aliquid ex hac diſciplina petitum intexebatur, non obſcure indicabant. Nunc, cum mihi uidear, non ea quidem omnia quae animo conceperam perfeciſſe,

feciſſe, ſed uſque eo tamen progreſſus eſſe, ut iis qui iuris ciuilis cognitionem ex ipſis fontibus haurire cupiunt, opis aliquid adferre poſſim: putaui tempus iam ipſum poſtulare, ut prodirem, & nauatae in hoc genere ſtudiorum operae ſpecimen aliquod darem. Cur autem Pandectas potiſſimum extra ordinem interpretari uoluerim, cauſſa haec fuit. Videbam eruditiſſimos in hac ſchola uiros, quibus docendi iuris munus mandatum eſt, ita ſe in eo gerere, ut ipſa ſi loqui poſſet iuriſprudentia non certius, aut copioſius, aut maiori cum dignitate uideatur exſplicatura ſenſus ſuos quam ab illis quotidie exſplicantur. Omnia ex eorum ore profluunt, quae in hac arte aut cogitari prudenter, aut diſputari acute, aut certo definiri ac ſtatui poſſunt. Itaque cum in omnibus habeam quod admirer, in nullo habeo quod deſiderem. Sed illi tamen, quid dignitati ſuae, eique, quam meritiſſimo obtinent, auctoritati conſentaneum ſit, intelligentes, perpetuo in grauium & arduarum quaeſtionem tractatione uerſantur: exquiſitam ſingularum uocum exſplicationem, ut humile quiddam, neque ſatis dignum in quo tempus conterant, aut praetermittunt, aut modice attingunt. Planeque ſi ad eos audiendos ij tantum accederent, quos oporteret,

 id eſt,

id eſt, qui prius in grammaticorum, rhetorum, philoſophorum ſcholis diu multumque exercitati eſſent: nihil amplius, quam quod ipſi cumulatiſſime praeſtant requireretur. Nunc, quod ego me principio feciſſe dixi, ut ad ius audiendum aliarum omnium artium rudis accederem, in eo uereor ne etiam hodie a pleriſque peccetur. Cogitaui igitur, ſi pro mea uirili parte huic incommodo mederi ſtuderem, neque inuidioſum id mihi, neque inutile alijs fore. Nam neque inuidiam habet ullam, quod ab alijs neglectum iaceat, id ſumere: & in exercitu non tantum imperatorum & tribunorum ac centurionum, ſed & gregariorum militum, & calonum quoque ac lixarum aliquis uſus eſt. Neque ſi gubernatorum in naui regenda praecipuum eſt munus, non ij quoque utiles ſunt, quorum in ſentina exhaurienda omnis conſumitur labor. Quamquam, ſi id quod res eſt fateri, ſi recta & uera ſpecioſis ac fucatis anteponere, ſi quanti res quaeque ſit, non quanti uulgo fiat, ſpectare uolumus: multo plus eſt in hac pura & ſimplici uerborum exſplicatione momenti, quam plerique fortaſſe ſuſpicarentur. Nam cum uerba, ut ait Ariſtoteles, ſint eorum quae animo concepimus notae: fieri nullo modo poteſt, ut qui uim uerborum non percipit.

eam ſententiam quae illis uerbis expreſſa eſt aſſequatur. Itaque & idem Ariſtoteles alibi ait, eos qui quid quoque uerbo proprie indicetur, nón ſatis intelligunt, in rebus iudicandis ſaepenumero falli: & apud Platonem Cratylus ex uerborum intelligentia cognitionem rerum pendere dicit. Et quis tandem eſt qui neſciat, patrum auorumque noſtrorum memoria, cum peruerſa quaedam ac peſtifera opinio inualuiſſet, nihil cultum orationis, nihil hiſtoriae ueteris notitiam, ad eos qui graues ac ſerias diſciplinas tractarent pertinere; Graecas uero litteras etiam impedimento eſſe, quanta & quam denſa caligo uniuerſum prope terrarum orbem obtexerit? quantaque uerborum neglectum rerum ignoratio conſecuta ſit? Sed quid neceſſe eſt huic rei aliunde argumenta petere? Illi ipſi, quorum libros quotidie terimus, ueteres iuriſconſulti in explicandis legibus, ſenatuſconſultis, edictis praetorum aut aedilium, conſtitutionibus, decretis epiſtolis principum quam quaeſo uiam rationemque tenuerunt? Nempe in patefacienda ſingularum uocum ui ac proprietate tam multi tamq. aſſidui ſunt, ut magnam induſtriae ſuae partem in eo conſumere uideantur. Quod prolatis ac productis ipſorum locis probarem, ſi quam facile tam

neceſſarium eſſet. Antiſtium Labeonem iuriſconſultum nobiliſſimum cum alicubi ualde commendaſſet Gellius, ad poſtremum addit: Latinarum uocum origines rationeſque percalluerat: eaque praecipue ſcientia ad enodandos iuris laqueos utebatur. Hos me ſequentem duces, nemo, ut opinor, merito culpauerit. Quam igitur interpretandi uiam nobis Vlpianus, Paulus, Gaius, Marcellus, ceterique iuris antiſtites praeiuerunt, eam ſequemur, & eorum ueſtigijs, quantum uires noſtrae ferent, inſiſtentes, ſumma ope conabimur efficere, ut neque praetermittamus neceſſaria, neque inutilia conſectemur: & cottidie tamen aliquid minime uulgare minimeq. contritum adferamus. Quod ut iam nunc perſpicere poſſitis, dum ad titulum de iuſtitia & iure interpretandum accedo, quaeſo, diligenter attendite.

DIXI.

ORATIO NONA

HABITA ROMAE PRID. KAL. MARTII ∞. D. LXIX

QVOD antiquitus a ſapientiſſimis uiris dictum eſt, non licere cuiquam mortalium, quid facturus aut non facturus ſit, certo pronuntiare: quod in uita multa eueniunt, tum ut ea ne facias, quae facere decreueris: tum ea ut facias, quae nunquam facere conſtitueris: id ego & ſaepe antehac in alijs, & in meipſo nuper ueriſſimum eſſe cognoui. Nam in hoc publice docendi munere quinquennium iam cũ aliqua hominum approbatione uerſatus, eo me, ut

ſcitis, ſuperioribus menſibus ſponte abdicaueram: idque eo animo, ut, quod ex me ſaepe auditum eſt: nunquam me poſtea eandem prouinciam ſuſcepturum, nunquam eoſdem labores denuo ſubiturum putarem: Cogitabam, ſatius eſſe deſinere quam deficere: me, ſiue placuiſſem, ſatis iam ſpectatum eſſe: ſiue diſplicuiſſem, plus ſatis: ſatius eſſe cum deſiderio, quam cum ſatietate diſcedere utcunque eſſet, tradendam quaſi curſu alijs lampada; qui & laboris patientiores, & doctrinae copia inſtructiores, inſtitutam hic & inchoatam a nobis, maiore animo quam uiribus, iuriſprudentiae cum eloquentia & cum antiquitatis cognitione coniunctionem exaedificarent, ad ſummumque perducerent. Mihi ad nominis mei commendationem abunde uidebatur, tanti ac tam praeclari operis aliqua ſaltem fundamenta ieciſſe, & praeſtando quod poſſem, alios qui plus poſſent, ut experiri uellent exemplo meo excitaſſe. Iamque totus in eo eram, ut me non languori quidem ac deſidiae dederem: qui ſemper ignauorum uitam mortemq. iuxta aeſtimaſſem: ſed ad eas artes mecum recolendas ac celebrandas referrem, quibus uſque a puero deditus fui: & ad mandandas litteris cogitationes quaſdam meas, quibus efficerem, conarer

rer

rer quidem certe, ut quod mihi otium Hippolyti Cardinalis Ferrarienſis ſtudiorum ac fortunarum mearum patroni ſumma liberalitate conceditur, eius aliquis fructus non ad praeſentes modo & eos qui nunc ſunt, ſed & nunc ad exteros, & olim ad poſteros perueniret. In hac me cogitatione defixum & tanquam in portu, complicatis uelis, ceteriſque armamentis omnibus compoſitis, quieſcentem, ueſtra, Cardinales ampliſſimi, auctoritas expergiſci denuo; & ſubductam eam nauim, mutato conſilio, deducere, & uela uentis pandere cōegit. Quae mihi res eo mirabilior uiſa eſt, quod non deerant homines & ingenioſi & eruditi, & exercitati, qui uobis ad hoc munus obeundum ultro ſtudium atque operam profiterentur ſuam: quorum etiam unum a me ipſo uere atque ex animo commendatum eſſe memini. Itaque ut in hiſtorijs eſt, eos qui M. Catonem in praeturae petitione ſuperarant, ipſosmet mirari ſolitos, quod ſe tali uiro populus Romanus praetuliſſet: ſic fateor, mihi mirum uiſum eſſe, quid ita uobis potius libuerit, me alia iam omnia cogitantem, etiam cum aliqua ad uetus honorarium acceſſione reuocare, quam in locum meum aliquem ex ijs ſufficere ac ſubſtituere, qui id in beneficij loco petebant. Quod ego

neque ita me ignoro, ut mihi tribuam, ac non ueſtrae potius humanitati, quam ulli merito meo acceptum feram: & tamen non debeo eſſe aut aduerſus dignitatem meam, aut aduerſus ueſtra iudicia improbe curioſus. Nam, ſiue aliquid eſſe in me, cur hic honos mihi habendus eſſet, iudicaſtis, potius eniti ac contendere debeo, ut ueſtram de me opinionem rebus confirmem, quam ut uerbis refellam: ſiue, quod magis credo, ueſtra tantum in eo humanitas, & quaedam erga me uoluntatis propenſio ualuit, non minus optabile aut honorificum duco, a uobis amari, quam magna aliqua ſiue eruditione, ſiue eloquentia praeditum iudicari. Illud quidem neque reticere neque diſſimulare poſſum, recentem iſtam ueſtrae erga me uoluntatis ſignificationem magnum mihi onus impoſuiſſe, magnam curam & ſollicitudinem, magnam uigilandi, laborandi, contendendi omnes induſtriae meae neruos neceſſitatem attuliſſe. Non enim mihi tantum elaborandum eſt, ut ſi quam mihi exiſtimationem ſuperiorum annorum labores uigiliaeque pepererunt eam conſeruem ac tuear: ſed multo magis ut ueſtra de me iudicia ſuſtineam, & aliqua ſaltem ex parte reſpondeam illi exſpectationi quam de me, ut ueriſimile eſt, in multorum animis pondus auctori-

tatis

tatis ueſtrae concitauit. Quodquidem me ſtudioſiſſime conſtantiſſimeque facturum uobis omni adſeueratione confirmo, daturumque operam, ut haec, qua nunc cincti ac circumfuſi eſtis, ſtudioſorum adoleſcentium multitudo, ſi nulla alia re, at certe induſtria & adſiduitate uix alium quenquã a uobis ad rationes ſuas accommodatiorem huic muneri praefici potuiſſe fateatur. Sed iam tempus eſſe uidetur, ut ſpecimen uobis aliquod exhibeam eius rationis ac uiae, quam & uſqueadhuc in docendo tenui, &, niſi uos aliud iubeatis, deinceps perpetuo tenere decreui. Quod dum facio, date mihi obſecro hanc ueniam, ut auertam a uobis orationem, atque ita diſſeram, quaſi ij tantum adeſſent, quorum cauſſa me, rude iam, ut arbitrabar, donatum, in hanc harenam denuo reuocandum cenſuiſtis.

DIXI.

ORATIO
DECIMA
HABITA. ROMAE PRIDIE NO. NOVEMB. ∞.D.LXIX

MAIOREM in dies fructum capio ex hoc conſilio atque inſtituto meo exornandi iuris ciuilis, neque lautius modo ac nitidius, ſed diſtinctius etiam & ad rudiorum captum accommodatius quam plerique uulgo ſolent exſplicandi. Nam etſi ſatis intelligo non tantum mihi eſſe uel uirium uel auctoritatis quantum ad hoc quod animo concepi quodque omnibus uotis expeto plane perficiendum requireretur: iuuat tamen, tanti ac tam praeclari operis qualiacumque fundamenta iacere, experiri ſi forte alios rebus omnibus inſtructiores commouere & ad eandem cogitationem ſuſcipiendam excitare poſſim: efficere

denique

denique ut quicunque olim de hoc meo conatu uere iudicare & poterunt & uolent, quiduis mihi potius, quam aut in deligenda recte docendi ratione ac uia iudicium, aut in eadem aliјs commonſtranda uoluntatem defuiſſe fateantur. Quibus enim rebus eius qui quamcunque artem docere inſtituit officium contineri arbitror, eas ut praeſtarem, & alias ſemper, & praecipue ex quo libros Pandectarum explicare ingreſſus ſum, magno mihi ſtudio elaboratum eſt. Ac ne quis forte quaerat, quae tandem illa ſint, in quibus & multum operae poſuiſſe me dico, & multum ponendum eſſe omnibus, qui docendi munus ita ut oportet obire ac ſuſtinere meditantur: exponam ea, ut potero, breuiter, uobisque poteſtatem faciam, ex ijs quae hodierno die de doctoris officio dicam, exiſtimandi quid a me in poſterum non expectare tantum, ſed etiam exigere debeatis. Exiſtimo igitur, duobus uerbis comprehendi poſſe munus eius qui docet: uidendum enim ei eſſe, quid doceat & quomodo. Prius illud eam uim habet: curandum eſſe ei, primum ut uera doceat: tum ut propria eius artis in qua uerſatur, aut certe cum eo quod agitur coniuncta & cohaerentia: Modus autem docendi is eſt, ut perſpicue doceat: quod duabus rebus conficitur,

tur, ordine, & genere ſermonis ad res enodandas & enucleandas accommodato. Haec omnia qui praeſtet, ut in docendo & uera tradat, & pertinentia ad eam artẽ quam docet, & ea ita diſtinguat, ut ſuo quidque loco digerat ac collocet, & uerbis proprijs, ſignificantibus, ab eorum qui pure ac nitide loquuntur conſuetudine non abhorrentibus efferat atque eloquatur, ei ego nihil omnino ad ſummi ac perfecti doctoris laudem deeſſe ſtatuo: qui autem cum ea plene quidem & abſolute praeſtare non poſſe ſe agnoſcat, eo tamen quicquid habet uirium confert, ut ad eas laudes quam poteſt proxime accedat, digniſſimum eſſe, cuius honeſtiſſimos conatus, & induſtriam ad praeclara tendentem bonorum omnium perpetuus applauſus approbatioque comitetur. In his omnibus uarie peccatũ eſſe uideo a multis eorum, qui quadringentos fere abhinc annos ius ciuile tractarunt: quorum etiam nonnulli tanto apud multos in pretio ſunt, ut quaſi Atlantis humeris caelum, ita eorum auctoritate huius artis dignitas ſuſtineri putetur. Nam & multa ſaepe pro ueris falſa docuerunt: & referſerunt libros ſuos alieniſſimis quaeſtionibus: & ſine ullo ordine omnia tradiderunt; & cum latine loqui neſcirent, nouum quoddam & monſtroſum ſibi

confin-

confinxerunt loquendi genus, ut ſi ueteres illi Pauli, & Vlpiani, & Papiniani & ceteris uiris antiſtites reuiuiſcant, multis interpretibus eis opus futurum ſit, ad eos qui ſcripta ſua interpretati ſunt intelligendos. Ac cur falſa quidem pro ueris tradiderunt, non negauerim alias quoque fuiſſe cauſſas: duas tamen praecipuas fuiſſe arbitror: ignorationem antiquitatis, & peruerſum quoddam ſtudium contradicendi. Etenim cum tota reipublicae atque imperij Romani facies ita uerſa atque immutata eſſet, ut nullum retineret ueteris formae ueſtigiũ, aliae conſuetudines eſſent, aliae leges, alia religio, alij magiſtratus, alia iudicia: extincto autem lumine latinarum & graecarum litterarum, omnia denſiſſimis ignorantiae tenebris ſepulta atque obruta tenerentur: fieri nullo modo potuit, quin homines eius reipublicae ignari, cuius leges & iura tractabant, tanquam in illum nocte ſine lumine errantes, ſaepe offenderent, ſaepe laberentur, ſaepe quouis potius, quam quo inſtituerant, peruenirẽt. Ad quod incommodum cum aliud acceſſiſſet ex praua quadam ambitione, quae multorum ex illis animos occuparat, ut indecorum putarent, cuiquam adſentiri, ac tum demum ſibi pulchri ac beati uiderentur, ſi ſuperiorum placita labefactare ac ſubuer

tere,

tere, ipſi autem aliquid, quod ante ſe nemo dixiſſet, adferre potuiſſent; quaſi clauum clauo, ſic opinionem opinione trudentes, eo tandem rem perduxerunt, ut cum receptum ſit, in rebus iudicandis communem interpretum ſententiam ſequendam eſſe, ſaepenumero, quae in plures probata ſit, in tanta diſcrepantia ac uarietate dubitetur. Scitum autem eſt quod ait Plato, ſemper inter ſe conſentire eos qui aliquid ſciunt: nam neque ſciri poteſt niſi quod uerum eſt: neque in quaque re uerum eſſe amplius uno poteſt. Iam quod ſecundo loco poſui, multas ſaepe ab eis inculcatas quaeſtiones, neque iuris ciuilis proprias, neque ad id quod in manibus erat ullo modo pertinentes, id quin uerum ſit, dubium nemini unquam futurum eſt, qui eorum ſcripta uel per tranſennam, ut dici ſolet, aſpexerit. Niſi forte quaerere, quae ſit poteſtas ablatiui, ut loquuntur, abſoluti, aut gerundij, aut relatiui QVI, QVAE, QVOD, *& ſimilia quae uel referre piget, grammaticorum non eſt potius quam iuriſconſultorum: aut quae ſit ratio definiendi, quid interſit inter definitionem & notationem uocabuli, quando liceat argumentari ab enumeratione partium, non dialectici potius, quam iuris ciuilis profeſſores, docere debent: aut denique innumerabilia, quae eo-*

rum

rum commentarios legentibus paſſim occurrunt, non melius & uerius ab ijs artificibus quorum propria ſunt explicantur. Nam de ordine quid dicã? quem ſemper ſapientiſſimus quiſque plurimi fecit: cui tantum tribuerunt quidam ex ueteribus philoſophis ut ſummum ac ſupremum huius uniuerſitatis parentem atque opificem deũ dicerent in orbe condendo nihil aliud praeſtitiſſe, quam quod confuſas & permiſtas inter ſe rudis materiae partes diſcreuiſſet certoque ordine ſuis quamque in ſedibus collocaſſet. Impia opinio, fateor. omnia enim non tantum digeſſit ac diſpoſuit, ſed ex nihilo effecit ac procreauit deus. Sed tamẽ ex eo intelligi poteſt, quae illorum de ordine opinio fuerit, quantamque uim in eo ineſſe crediderint: cum a quo nihil amplius quã confuſas mundi partes in ordinem adductas eſſe dicebant, eum tamen ipſi quoque cum ceteris ueriſſimo nomine parentem ac conditorem omnium rerum uocarent. Exſtat praeclara ſententia apud Xenophontem in oeconomico, nihil eſſe aut pulchrius, aut ad uſum commodius quam ordinem: nihil contra aut aſpectu faedius ac deformius, aut quod plura omnibus rebus incommoda adferat, quam confuſionem ac perturbationem. At noſtri illi cum dialecticen aut non didiciſſent, aut ita didiciſſent,

ciſſent, ut non didiciſſe praeſtaret: quibus, quaeſo, modis omnia miſcuerunt? qualem nobis cuiusque generis praeceptorum farraginem reliquerunt? Vt ſi quis ruſticus hordeum, triticum, uiciam, legumina in unum aceruum conferat, non illius aceruum horum commentarijs exiſtimem perturbatiorem fore. Mihi quidem cum in eos inſpicio, ſaepiſſime Ouidiana illa de Chao in mentem ueniunt,

Quaque erat & tellus, illic & pontus & aer.

Non aliter enim apud hos, ubi uerbi cauſſa de auctoritate magiſtratuum agitur, dicetur etiam aliquid de teſtamentis: ubi de emptione & uenditione diſſeritur, aliquid de poenis aut de auctoritate tutorum inſeretur: nihil eſt denique quod certam ſedem ac domicilium habeat: nihil quod non alieniſſimo aeque facile ac ſuo loco pertractatum reperiatur. Inde illae crebrae ex uno in alium locum reiectiones: cum te quod hic agendum ac tractandum erat, id iubent ex alio petere, in quo tale quid quam agi numquam, niſi admonitus, diuinare potuiſſes. Prorſus ut ſi quis paterfamilias ueſtem nō in ueſtiario, ſed in arca panaria conderet: panem ex puteo hauriret, piſces in nemore, lepores in piſcina incluſos haberet. Apud Ariſtotelem primo phyſicorum recenſetur opinio ueterum quorūdam,

in quibus fuit & Anaxagoras, qui quidlibet in quolibet ineſſe dicebant: idque exprimebant hemiſtichio quodam, ut opinor, Empedoclis, πᾶν ἐν παντὶ μέμικται. Hoc an in phyſicis uere dicatur, uiderint qui illa tractant: in talium certe interpretum commentarijs ueriſſime dici poteſt. Atque hoc ſunt etiam qui eos de induſtria feciſſe dicant: ut artem iuris obſcuriorem ac difficiliorem cognitu redderent, & ad ceteros labores illum quoque adderent, quo excarnificarent diſcentium ingenia, peruolutandi ſaepe illas ingentes librorum moles, & omnia alieno loco potius quaerendi quam ſuo. Quod ſi uerum eſt, nam ego quidem aliam potius fuiſſe cauſſam ſuſpicor, neque ita de eis male ſentio, ut, cum melius poſſent, noluiſſe credam: ſed tamen ſi ita eſt, non obſcurum eſt, quam eis pro tam ſancto atque honeſto propoſito gratiam debeamus. Vltimus locus erat de genere dicendi, quo dixi eos qui quid docent, uti debere nitido, perſpicuo, uſitato, tali denique ut ſine ullis ſalebris, ſine ulla aſperitate influat in aures animosque diſcentium, eisq. ſe non adſcita fucisque ac pigmentis quaeſita, ſed naturali pulchritudine ac ſuauitate commendet. A quo ij quos dico quam longe omnes abfuerint, quis non uidet? Et ſunt tamen qui eos defendant:

ut nulla eſt tam mala cauſſa quae patronos non inueniat: dicuntque eloquentiam in eo qui ius docet, non requiri; ſatis eſſe ſi artem ſuam teneat: eius praecepta dum tradat; quibus ea uerbis pronuntiet nihil intereſſe. Citant etiam in eam rem uerba quaedam Ciceronis, quibus aut ſe in philoſopho eloquentiam, ſi adferat, non aſpernari, ſi careat, non admodum requirere. Nimium delicatos eſſe, qui in tanta praeclariſſimarum rerum copia etiam uerborum concinnitatem requirant: & perinde facere ac ſi optimos & ſaluberrimos cibos faſtidirent, niſi in auro aut in gemmis apponerētur. Tum praeterea facilius intelligi ac percipi quae qualibuscunque uerbis ſine delectu efferūtur, quam ſi quis in eisdem pura ac latina oratione exprimendis elaboraret. Poſtremo uſu hoc iam & experientia compertum eſſe, quibus uerborum cura eſt, eos exſuccos fere, & aridos, & exſangues, & grammaticos potius aut ludi magiſtros, quam ueros & ſolidos iuriſconſultos euadere; cum contra qui magno & forti animo contempſerunt ſermonis delicias, & illud horridum, incomptum, agreſte, ruſticanum, dicendi genus adamarunt, ij demum iuris ac legum cognitione impleant pectus, in conſultationibus, in foris, in ſubſellijs regnent, in omnium

maioris

maioris momenti controuerſiarum diſceptatione ac diiudicatione dominentur. Quibus ut reſpondeam, primum dico, non exiſtimare me eloquentiā neque ad ius, neque ad ullam omnino artem tractandam, neceſſario requiri: ne ad illam quidem ipſam, qua fieri eloquentes putantur. Multos enim accepimus, cum ipſi eloquentes non eſſent, optimos tamen alijs ad eloquentiā duces ac magiſtros fuiſſe: qualem in Graecia Hermogenem, in hac urbe Quinctilianum fuiſſe aiunt. Et Ariſtoteles, ſi ſe ad dicendum contuliſſet, fortaſſe multos habuiſſet ſuperiores, quo tamen eloquentiae praecepta nemo unquam melius aut perfectius tradidit. Munditiam quidem ſermonis non in artibus modo docendis, ſed etiam in congreſsibus et in familiari colloquio ab omnibus ingenuis & paullo liberalius inſtitutis hominibus requirendam puto. Non gemmas, non aurum, non emblemata requiro. fictilibus aequo animo cenare poſſum: praeſertim ſi epulae ſint, ut ais, exquiſitae: ſed illa ipſa fictilia terſa ſint, niteant, appetentiam potius quam uomitum concitent. An tu conuiuatorem feras, qui quamlibet lautos cibos in uaſis coeno ac luto conſpurcatis apponat? Nam quod aiunt facilius intelligi quae ita dicuntur: credo equidem hoc inter ip-

ſos uerum eſſe. Balbi enim balbos, ut eſt in prouerbio, melius intelligunt. Ingenui quidem adoleſcentes, in Ciceronis, Caeſaris, Plauti, Terentij & ſimilium libris exercitati, & latinae linguae intelligentes, nouos ſibi de uerborum ſignificatione commentarios conquirant oportet, cum acceſſuri ſunt ad illas mixobarbaras cantiones. Neque enim una ſaltem lingua eſt qua loquuntur, ſed taeterrimus quidam cinnus ex foediſsima barbararum, peregrinarum, inauditarum uocum colluuione, olens, ut ſeruus ille Plautinus ait, allium, hircum, harã, ſuem, canem, capram commiſtam: ut quemadmodum odor qui ex Auerno afflabatur, ſuperuolantes aues necare ſolitus dicitur, ita illud pus, illa ſanies, illud uirus optima quaeque ingenia exanimet. Ego quidem certe multos noui optimo adoleſcentes & acutiſſimo ingenio praeditos, qui cum in alijs diſciplinis exercitati, ad artem ſe iuris accingerent, talium magiſtrorum incondita uoce perterrefacti, refugerunt, retulerunt pedem:

Improuiſum aſpris ueluti qui ſentibus anguem
Preſſit humi nitens, trepidusq. repente refugit.

Quod autem quaſi firmamentum defenſionis ſuae ponunt, non poſſe quemquam magnum iuriſconſultum euadere, cui ulla faciendae ac poliendae orationis

tionis cura ſit, pro deum immortalem, etiamne hoc tam erudito ſaeculo, in hac tanta luce ac ſplendore diſciplinarum omnium cuiquam ſe perſuaſuros putant? Quemquam ne ex illo ſuo grege inquinate ac contaminate balbutientium potius quam loquentium proferent, quem cum Alciato, cum Duareno, cum Connano comparare audeant? Sed hos omitto: ad id quod inſtitueram redeo. Dixi quattuor eſſe quae qui ius docent praeſtare debeant: ut uera doceant, ut ad rem pertinentia, ut ordine, ut genere dicendi apto ad docendum. Id qui non praeſtarent, culpaui. Dicet aliquis: Quid tu te igitur ea praeſtaturum eſſe profiteris? Non auſim tantum de me aut mihi aut uobis polliceri. Illud quidem non dubitanter adfirmo, neque plane imparatum eſſe me ab ijs, quae ad id efficiendum neceſſaria ſunt, & ut aliquid olim praeſtitiſſe dicar ſummam diligentiam adhibiturum. Sed, ut diei tempus eſt, diutius detinendi non eſtis. Die craſtini conabor uiam uobis munire ad titulum de Pactis minore negotio intelligendum. Dicam cur de pactis agatur hoc loco: tum quid ſit pactum, quae pactorum diuiſiones: qui quibus paciſci poſſint: quique ſint pactorum effectus. Haec craſtinae diſputationis capita fu-

tura ſunt. Inde ad ea iuriſconſultorum ueterum fragmenta quae in hunc titulum relata ſunt, ſingillatim interpretanda ueniemus.

DIXI.

ORATIO
VNDECIMA
HABITA. ROMAE POSTRIDIE. KAL. MAI. ANNO ∞. D. LX

O*MNES quidem Chriſtianos principes, PIE Pontifex maxime, credibile eſt, accepto delati tuis maximis uirtutibus honoris ampliſsimi nuntio, admirabili quadam laetitia perfuſos eſſe: nec eorum fuiſſe quenquam, quin; ſublatis in caelum manibus, omnium rerum moderatori Deo ſingularibus uerbis gratias egerit, quod ſacroſancto Cardinalium Collegio eam mentem dediſſet, ut te potiſſimum deligerent, quem in iſta dignitatis ſede celſiſſima concor*

dibus ſuffragijs collocarent. Sed quanto noſtri Reges obſeruantia erga Romanam Eccleſiam, & inſigni atque aſſiduo defendendae ornandaeque illius ſtudio ceteros ex omni antiquitate ſuperarũt: tanto Franciſci II. Regis, te Pontifice declarato, maius quam pro uirili parte gaudium fuit. Quare etſi, non dubitabat, quin tu de Clariſſimo uiro Epiſcopo Engoliſmenſi, Oratore apud te ſuo, cuius fidem & integritatem tibi plane perſpectam eſſe nouit, animum ſuum erga te, & erga hanc orbis terrarum principem eccleſiam, & optime, & libentiſſime cogniturus eſſes: tamen ut illuſtriorem etiam, & expreſſiorem ſignificationem uoluntatis ſuae omnibus hominibus daret, iudicauit, ſibi faciendum eſſe, ut ad te de ſuis eo proprie nomine eiuſmodi quempiam mitteret, in quo & dignitas ineſſet ea, quae ad tantum munus obeundum requiritur, & aliae praeterea cauſſae, propter quas eum tibi unum ex omnibus gratiſſimum atque acceptiſſimum fore confideret. Miſit igitur clariſſimum, & nobiliſſimum equitem, Ioannem Babonem a Burdaeſia, eius quem modo nominaui Epiſcopi fratrem, arcanorum regni, & regiorum omnium conſiliorum participem, cuius in maximis rebus gerendis uirtutem, & fidem exploratam

habet

habet, quique praeterea pietate, & obſeruantia erga hanc ſedem neque fratri, neque cuiquam mortalium cedit. Quorum ego amborum permiſſu, regiae uoluntatis hodierno die apud te conſtitutus interpres, gratulor non tam equidem tibi Beatiſſime pater, quam uniuerſae Chriſtianae reipub. quae priſtinum illum ſplendorem ſuum, qui magno bonorum omnium maerore, apud plaeraſque gentes, prauis opinionibus corruptas, magis ac magis in ſingulos dies obſoleſcebat, breui ſe, tuo ductu atque auſpicijs recuperaturam, non dubitanter ſibi de tua praeſtanti bonitate ac ſapientia pollicetur. Summa plane omnia, ac prope diuina in eo requiruntur, qui clauum in eccleſiae naui teneat: cuius a nutu pendeant leges: cuius ad pedes Reges ipſi ſuppliciter ſe abijciant: cuius arbitrio pandatur caelum: qui denique ſupra omne humanae dignitatis faſtigium euectus, Dei perſonam inter homines ſuſtineat. Nam ſi diuinae litterae a quolibet Epiſcopo tantam integritatem ac uirtutis perfectionem exigi uolunt, nullus ut in omni eius uita reprehenſioni pateat locus: neque grauiatem eius muneris digne a quoquam ſuſtineri poſ tradunt, niſi quem pietas, prudentia, iuſtitia, o uerbo, uirtus ſuis omnibus numeris abſoluta

commen-

commendet: quid in eo, qui omni tempore cum ſummo imperio tractare gubernacula eccleſiae debeat, cuius uita ceteris omnibus pro exemplo, uoluntas pro lege, uox pro oraculo futura ſit, quanto haec omnia requiri maiora, & diuinitati propiora cenſemus? Itaque, ut alia, ſic hoc quoque ſancte ac ſapienter inſtitutum eſt a maioribus, ut quoties de ſummo Pontifice in demortui locum eligendo agere tur: interea dum ea de re ampliſſimus Cardinalium ordo deliberaret, nullus intermitteretur dies, quo non omnes, & priuatim & publice precarentur a Deo, ut eum ipſe gregi ſuo praeficeret, quem digniſſimnm, quem ad publicam concordiam, & tran quillitatem aut conſtituendam aut conſeruandam aptiſsimum, quem denique, quantum humana con ditio fert, ſui ſimillimum iudicaret. Quod ſi eiuſmodi Pontificem ulla unquam tempora deſiderarunt, noſtrorum certe is ſtatus eſt, ut nunquam magis ex iſtius ſedis auctoritate uniuerſi orbis ſalus pependiſſe uideatur. Non enim Petri nauis, ut ſolebat, placido mari, ſecundis conſpirantium uentorum flatibus impulſa fertur. horribiles eam procellae, & turbinum uis uel exercitatiſsimis me tuenda rectoribus agitat: ut, quanquam a naufragio quidem nullum periculum eſt, non mediocris ta

men

men animos teneat metus, ne tam ſaeua tempeſtas multos mortales, nouarum opinionum fluctibus inuolutos, in ea breuia praecipites abripiat, unde poſtea nec enatare ipſi, nec euadere atque emergere alieno auxilio poſſint. Quo nos omnes diuinae bonitati maiores agere gratias conuenit, quae depoſitis prope iam rebus, certe quidem in ſummum diſcrimen adductis, & extrema ſpe pendentibus, eum gubernatorem dedit, quo meliorem, & ad haec omnia in melius conuertenda accommodatiorem, non dicam reperire, ſed ne optare quidem, aut etiam cogitando informare poteramus. Iam nunc igitur praecipimus mentibus eius diei laetitiam, quo gentes illae, quae tum fallacibus improborum hominum ſermonibus in laqueos erroris inductae, tum fortaſſis etiam quorundam e noſtris licentiori, & diſſolutiori uiuendi genere offenſae, abſciderunt ſeipſas a corpore eccleſiae, & aduerſus eam impium ac nefarium bellum ſuſceperunt, mutato conſilio, ad ſanitatem redeant, & erroris ſui ueniam petentes, depoſita omni contumacia, ſanctiſſimis pedibus tuis oſculum figant. O praeclarum illum triumphum, & cum omnibus tum iis praecipue, de quibus agetur, optabilem. Non enim tu illos opprimere, ſed oppreſſos erige-

re:

re: non in ſeruitutem abducere, ſed a taeterrima ſeruitute in ueram libertatem aſſerere: non perdere, ſed ſeruare uis: non eorum ſanguinem fundere, ſed, ne ſanguis IESV CHRISTI fruſtra pro eis fuſus ſit, efficere: non retortis poſt tergũ manibus, collo catenis grauato, ante currum ducere, ſed ijs ipſis uinculis, quibus impediti tenentur, exſoluere meditaris. Quibus igitur ipſis, niſi in eo ut uincantur, nulla ſpes ſalutis eſt: credimus uſque eo praefractos ac peruicaces fore, ut ad extremum perire per obſtinationem animi malint, quam cedendo, & obſequendo ſeruari? Immò uero certa ſpes eſt, ceſſuram tandem aliquando rationi temeritatem, luci tenebras, mendacium ueritati. Quantam ille dies non terris modo, ſed caelo ipſi hilaritatem allaturus eſt? Nam ſi cùm unus aliquis qui a recto uiuendi tramite deflexerit, in uiam redit, innumerabiles illas legiones angelorum exultare ac geſtire gaudio credimus: quid tandem facturas eſſe auguramur, cum tot hominum miſerabiliter nunc in ſuam perniciem ruentium millia reſipuerint, & unde ſatanae inſtigatione diſceſſerant, eo ſe Sancti Spiritus afflatu inſtincta receperint? Age igitur optime maxime Pontifex: praeripe poſteris tuis hanc gloriam: &, quod aliquando

quando fieri neceſſe eſt, id ut te potiſſimum Pontifice fiat, enitere. Addatur decus hoc annalibus noſtris, ut in eis olim legatur, peſtilentiſſimas opiniones, quae quaſi contagione quadam paullatim ſerpentes, per omnes propemodum Chriſtiani nominis prouincias peruaſerant, auctoritate tua diſiectas, diſſipatas, extinctas, exterminatas fuiſſe. Damnentur uotorum ſuorum per te omnes uerae pietatis ſtudioſi, qui multos iam annos nihil ardentius a Deo, quam concordiam, & harum diſſenſionum finem efflagitant. Signetur hoc praecipue titulo Pontificatus tuus: ut ſi quis quondam non exſpreſſo nomine Pium quartum intelligi uelit, eum pontificem dicat, qui affectis, & aegrotis eccleſiae membris tam ſalubrem medicinam adhibuerit; ut etiam ea quae deſperata uidebantur, integra, & incolumia conſeruarit. O nos beatos, cum illa, ut ſperamus, euenerint. O te pontificem modis omnibus maximum ac beatiſſimum. Quae futura eſt tam barbara, aut tam longinqua natio, quo non tam diuini beneficij a te in totum hominum genus collati fama perueniat? Quae tam ingratae litterae, quae de tuis laudibus conticeſcant? Quae tam ſurda poſteritas, quae clamores noſtros admiratione uirtutis ac felicitatis tuae excitatos non exaudiat?

Hortato

exaudiat? Magnam uero tam praeclarae rei & ſuſcipiendae occaſionem, & ex animi ſententia conficiendae ſpem tibi offerre tempus ipſum uidetur. Nam ſuperioribus annis, cum duo Chriſtianorum maximi potentiſſimique reges graui, & diuturno bello inter ſe contenderent: ceterorum autem principum non fere quiſquam eſſet, qui non ad alterutram partem aut ſuapte uoluntate inclinaret, aut aliqua officij ratione adduceretur, aut etiam neceſſitate traheretur: cum undique armorum fulgor, ſtrepitus, terror, omnium oculos, aures, animos, praeſtringeret, obtunderet, conſternaret: cum quibuſdam locis, pauciores iam reperirentur, qui fructus ex agris perciperent, quam qui agros ipſos aut ſua, aut aliena caede quottidie cruentando pinguiores efficerent: eueniebat, ut in illa rerum omnium perturbatione & improbi ac conſcelerati homines opinionum ſuarum uenena per omnes populos fidentius atque impunius ſpargerent, & principes alijs cogitationibus occupati, ad coërcendam illorum audaciam animum cōuertere non ſatis commode poſſent. Habet in ſe bellum cum alia mala plurima, tum illud in primis, quod & male animatis hominibus affert peccandi facultatem, & plaerunque principibus conniuen-

di

di neceſſitatem. At nunc, cum, diuino numine, atroces illi bellorum impetus reſederint: cum illa tam diu exoptata pax, caelo demiſſa, eorum animos, qui odijs, ut uidebantur, implacabilibus diſsidebant, aeterno, ut ſperamus, faedere coniunxerit: quis non intelligit fore, ut principes, alijs curis ſoluti, ad purgandas prouincias ſuas, & ad omnes impiorum dogmatum fibras elidendas, omnes radices euellendas atque excidendas toto pectore incumbant? Quod quidem Franciſcus, rex Chriſtianiſsimus, & iam nunc diligentiſsime facit, & diligentius atque animoſius in dies facturum ſe eſſe profitetur. Meminit enim, eis ſe maioribus editum, qui, ut ſectas religioni noſtrae inimicas exſtirparent, ut Chriſtiani nominis fines quam longiſsime propagarent, ut apoſtolicae ſedis auctoritatem ſanctam atque inuiolatam praeſtarent, nullam ſibi unquam difficultatem pertimeſcendam, nullum periculum detrectandum, nullam dimicationem refugiendam putarunt. An ille cum uetera illa Chriſtianae pietatis columina, Childebertos, Martellos, Pipinos, Carlomannos, alioſque innumerabiles heroas, haereſum extinctores, uerae fidei aſſertores, pontificiae dignitatis uindices ac propugnatores memoria repetat:

eorumque

eorumque ſe ſanguinem ac progeniem eſſe cogitet, quorum pro Chriſti doctrina exſpeditionibus, bellis, uictorijs totus terrarum orbis nobilitatus eſt: & , ut uetera taceantur, cum ſe Franciſco primo prognatum, Errico ſecundo natum recordetur, duobus poſt hominum memoriam praeſtantiſſimis regibus, quorum utriuſque tanta tamque inſignia extiterunt in eccleſiam promerita, maximo animo maiorum ſuorum neſtigia non perſequatur? Ille uero faciet: nec adaequare modo eorum gloriam, uerum etiam, ſi fieri poſſit, ſuperare conabitur: quique ſe principem inter eccleſiae filios locum obtinere intelligat, ut illo ſe honore digniſſimum praeſtet, omni ſtudio elaborabit. Tu modo pater Beatiſſime, pro tua ſingulari, & eximia ſapientia, quid ad compeſcendos tumultus, & ad ſtatum eccleſiae componendum utiliſſimum ſit, ſtatuito. Notum eſt, maximas ſaepe, & perniciosiſſimas in eccleſia diſſenſiones rite conuocato ex omnibus Chriſtianae ditionis partibus epiſcoporum concilio ſedatas fuiſſe. Eodem remedio ſi tibi nunc quoque aegrotis exulceratiſque rebus ſubueniendum eſſe uideatur: nihil eſt, quod regi gratius aut optatius poſſit accidere: neque tibi dubium eſſe debet, quin ipſe omnes uires ſuas eo collaturus

laturus

laturus ſit, ut quaecunque ab eiuſmodi concilio decreta fuerint, pie inuiolateque ſeruentur. Omnino autem Beatiſsime pater quaecunque obedientia ab optimo, & obſequentiſſimo filio praeſtari poteſt; eam tibi rex ſumma fide ſummaque conſtantia praeſtiturus eſt, idque ſe ſemper facturum eſſe, per hos clariſsimos, & ornatiſsimos uiros, oratores ſuos, ſanctiſsime pollicetur. Tu uiciſſim perge, ut facis, & regem ipſum, & uniuerſum Galliae regnum paterna caritate complecti. Multae ſunt cauſſae, quae te, ut id facias, excitare debent. Primum ipſa muneris ampliſsimi, quod te Deus in terris ſuſtinere uoluit, ratio. deinde ardentiſsimum illud ſtudium, quod ſemper uſque a Clodouaeo uiguit in regibus noſtris, adiuuandi Romanam eccleſiam: ut, quoties ita tempora tulerunt, ſe, regnumque ſuum in apertum diſcrimen obijcere maluerint, quam eccleſiae laboranti deeſſe. qua ex re illud aſſecuti ſunt, ut & ipſis, & eorum poſteris primus inter eccleſiae filios locus, nemine diſſentiente, tribuatur. Valere etiam apud te debet illa nominis ſanguiniſque coniunctio, quae inter te, & lectiſſimam, omnique laude ac praedicatione digniſſimam feminam Cathari-

nam regis matrem intercedit. Nam cum ei neque quicquam unquam optatius fuerit, ut tu ipſe omnium optime noſti, quam ut te tertium e gente ſua ſummum pontificem uideret: neque maiorem laetitiam attulerit, quam cum intellexit, ſe id, quod tantopere optauerat conſecutam: aequum eſt, tanto illius erga te ſtudio parem a te uoluntatem referri. Poſſemus, & alia eodem pertinentia proferre, niſi ea iam mutuae inter te, & regem uoluntatis teſtimonia utrinque data eſſent, quae neminem dubitare patiuntur, quin & ipſe tibi dicto audiens futurus ſit, & tu eum paterna beneuolentia proſecuturus.

Haec habuimus Beatiſſime pater, quae tibi Franciſci II. Chriſtianiſſimi regis nomine exſponeremus. Nunc, cum idem Scotiae regnum obtineat, una ipſe cum Maria uxore, a qua illud dotis nomine accepit, omnes tibi eius, & opes, & copias deferunt, ſeque omnibus in rebus auctoritati tuae libentiſſime obtemperaturos, omnemque tibi, quae a filijs debetur, obedientiam praeſtituros pollicentur. Nos, ne rurſus orationem a capite arceſſere neceſſe ſit, quaecunque de Galliae regno diximus, eadem ut de Scotiae quoque regno dicta eſſe exiſtimes, obſecramus.

ORA-

ORATIO
DVODECIMA

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

HABITA. ROMAE POSTRIDIE. ID. DECEMB. ∞. D. LX

Quo tempore Ioanna miſsis ad ſummum Pontificem litteris ſua manu ſubſcriptis ſe & catholicam eſſe profitebatur,& ſe nunquam a S. R. E. obedientia deſcituram pollicebatur.

SI quantum laetitiae Pontificatus tuus Antonio Regi Nauarrae, & Ioannae ipſius uxori attulit Beatiſſime Pater, tantum eis commoditatis ad eam laetitiam, nulla interiecta mora, tibi ſignificandam tem-

pora tribuiſſent : nihil omnino habuiſſent antiquius, quam ut ad te ſtatim mitterent, qui tibi ſummum honorem, huic ampliſſimo Cardinalium Collegio ſummā prudentiae ac iudicij laudem, uniuerſae Chriſtianae Reip. magnam & prope exploratam antiquae dignitatis recuperandae ſpem ſuo nomine gratularetur. Sed quoniam quantum ex optimi, & ad ſedandas horum temporum diſcordias aptiſſimi Pontificis creatione gaudium caperent, in ipſorum probitate, ac fide poſitum fuit: quam uacuum tempus, & ad legationem eius rei cauſſa ſubito decernendam idoneum haberent, non fuit: iudicarunt, ſi temporibus ſuis parerent, & quod recenti re facere, cum magnopere cuperent, non ſatis commode poterant, id in diem differrent, nihilo minus ea cauſſa teſtificationem uoluntatis ſuae aut ſibi honorificam, aut tibi iucundam atque acceptam fore. Et uero, Beatiſſime Pater, ſi apud te, & apud hoc ſanctiſſimum, auguſtiſsimumque concilium non ex uulgi opinionibus, ſed ex ueritate unaquaeque res penditur: gratulatio paullo ſerius facta non tam propter tarditatem aliquid de illa nouitatis ſuauitate, ac dulcedine deperdere, quam propter maturitatem aliquid auctoritatis, ac fidei acquirere uidetur. Etenim qui tibi, cum primum

mum

dicto audientes futuros: neque ullam euenire poſſe rem tantam, quae ipſos ab huius ſanctae & apoſtolicae ſedis obſeruantia; & ab ea, quam ſibi per manus a maioribus traditam, ſumma firmitate ac constantia perpetuo retinuerunt, perſuaſione diuellat. Hic ego, Beatiſsime Pater, ſi orationis uela pandere, & quaſi aperto inuectus mari, per eorum principum laudes, quorum nomine apud te uerba facio, decurrere inſtituam, uereor, ne cum dicendi principium uel facillime reperero, exitum reperire non poßim. Nam quae tandem nominari poteſt ullo in genere uirtus, quae non in eorum utroque ita emineat, ut ad quamcunque ſe quis animo, & cogitatione conuerterit, ea demum excellere ac praeſtare uideantur? Sed quoniam & ipſi nos hoc tempore ſuae modo uoluntatis interpretes, non etiam ſuarum laudum explicatores eſſe uoluerunt, & eorum uirtus excelſo atque illuſtri ſita loco, ſatis ipſa per ſe nullo adhibito alienae praedicationis lumine in oculos omnium incurrit: laudandis ipſis, quod uerißime ac copioſißime facere poſſem, ſuperſedebo: tantum ex ueteribus hiſtorijs nonnulla proferam, ex quibus intelligatur, & ab ijs illos ortos eſſe maioribus, & in eorum opes atque imperia ſucceßiſſe, qui ſibi poſteriſque ſuis amplißimam

gloriam nulla re magis quam frangendis, ac doman dis noſtrae religionis hoſtibus; defendendaque apoſtolicae ſedis dignitate pepererunt. Quis eſt enim ita ueteris memoriae ignarus, ita in ſuperiorum temporum hiſtorijs peregrinus atque hoſpes, qui non Diui Ludouici Gallorum Regis optimi, ac ſanctiſſimi res pro Eccleſia fortiter geſtas, ſi minus e ſcriptorum monumentis cognouerit, at auditione certe aliqua acceperit? Cuius uiri per omnem uitam domi foriſque ſpectata uirtus, & uiuum maxima laude cumulauit, & confecto huius uitae curriculo in caeleſtium concilio collocatum ad diuorum religionem & ſanctimoniam conſecrauit. Ab eo igitur, & Antonius Rex, & Ioanna Regina Nauarrae, duobus quaſi riuis ex eodem capite manantibus originem ducunt: ut non ſine diuino conſilio ſancti Regis ſoboles in plures familias ſparſa atque diducta, poſt trecentos propemodum annos, matrimonij foedere copulata, in unam eandemque domum denuo coaluiſſe uideatur. Etenim & tanti herois progeniem quam latiſſime fundi ac propagari oportebat, ut a ſtirpe generis, ac ſeminis quamplurimis populorum rectoribus integra illa et incorrupta religio, quae in eo fuerat, ingeneraretur, & aequum erat, ex ea profectos tandem ali-

quando

quando rurſum inter ſe coniungi, ut extarent, qui utraque ſtirpe poſſent Diuo Ludouico generis ſui auctore ac principe gloriari. Quodſi mihi fas eſt, Beatiſſime Pater, audiente te, in hoc auguſtiſſimo religionis antiſtitum conſeſſu res diuinas attingere, & de diuorum ſenſibus, ac cogitationibus aliquid dicere: credo equidem Diuum Ludouicum, pro caritate illa, quae beatos ne tum quidem deſerit, cum ſpes, & fides finem ſuum conſecutae deficiunt, credo inquam eum e caelo in ſuos intuentem, horum de quibus loquimur principũ coniunctione laetari, & aſſiduis hoc a Deo precibus exorare, ut a ſe orti per ſua ueſtigia gradiantur, utque in uero Dei cultu non tantum ipſi ſe populosque ſuos contineant, uerum etiam illius propagationem primam ſibi omnium rerum putent. Inde fit igitur, ut & Galliarum Reges eius gloriae quae conſeruanda, & propugnanda religione paritur, principatum ſibi praeter ceteros appetant: & qui eis genere proximi ſunt (arctiori autem eos, quam Nauarrae Rex, & Regina, neceſſitudine attingit nemo) nulla in re magis elaborent, quam ut ſe perpetuo eiuſdem laudis ſocietate digniſſimos praeſtent. Nam quid ego nunc Ludouicum, Philippi & re & cognomine Animoſi Galliarum Regis filium, Diui

Ludouici

Ludouici nepotem, Eburouicum Comitem, Regem Nauarrae, a quo per multos gradus nunquam interrupto ſucceſſionis ordine, hereditas regni ad Ioannam Reginam peruenit, eum igitur cur mihi pluribus uerbis commendandum putem? Quid eius Philippum filium? qui non tantum regni, uerum etiam patritae atque auitae uirtutis heres, pro Chriſtianae pietatis defenſione cum Granatae Rege, acerrimo per id tempus Chriſtianorum hoſte, magnum & diuturnum bellum, ſumma & fortitudine & prudentia adminiſtrauit. Theobaldi uero Campaniae Comitis, qui & ipſe Nauarris regio imperio praefuit uirtutem quis ſe unquam ſatis pro dignitate laudare poſſe confidat? qui cum totam prope aetatem in oppugnandis CHRISTI *aduerſarijs conſumpſiſſet, eiuſq; rei cauſſa, uſque in Africam inuictum exercitum duxiſſet, multa proelia commiſiſſet, multas uictorias reportaſſet, tandem e ſacro bello, ad quod Diuum Ludouicum comitatus fuerat, rediens, paucis poſt eum diebus ad ſuperos euolauit. Fuit, fuit illa ſemper, & adhuc eſt, in Nauarrorum Regibus uirtus, ut religionis defenſioni alia omnia poſt haberent: pro ea, quoties ita res ferret, non fortunas modo ſuas, uerum etiam ſua capita ſine ulla*

cuncta-

praedicaret quantamcunque ſibi partem ex ea uel depoſceret, uel etiam ſuo iure ſumeret Sanctius, nunquam tantum ad eum peruenturum eſſe, ut non multo plus ipſius uirtuti praeclariſque factis deberetur. Erat in caſtris barbarorum auri, argenti, facti, infectique permagna uis: gemmarum maximi pretij admirabilis multitudo: multum tapetium, multum conchyliatae ueſtis, multum periſtromatum: ut eſt illa etiam in bellis luxurioſa gens: armorum omnis generis optimorum & exquiſitiſſimo artificio fabricatorum infinitus prope numerus: equi praeſtantes permulti: phalerarum, ephippiorum, ceterorumque ornamentorum equeſtrium incredibilis copia: captiui longe plurimi: ex quibus ingens pecunia confici poſſet: quibus omnibus ex rebus, Sanctium, ut quantum uellet ſibi ipſe ſumeret, ſummo omnes conſenſu obſecrabant. Ille, alacri uultu, cum gratam ſibi eſſe illam exercitus uoluntatem ſignificaſſet: Non me, inquit, barbaricarum opum cupiditas, ut in hoc bellum ingrederer, aut in prima acie ſtans: corpus meum telis hoſtium obijcerem, induxit. Chriſtianae mihi pietatis ardor, & huius pulcherrimae regionis ab iniuſto immanium belluarum dominatu uindicandae ſtudium, faces ad eam

rem,

rem, & ſtimulos ſubdiderunt. Nunc, cum id quod uolui, diuino beneficio, & ueſtra milites uirtute conſecutus ſum: non committam, ut maiori animo uidear armatorum & ſtantium copias, quam inermium & iacentium ſpolia contempſiſſe. Ornamento ſint iſta primum immortalis Dei noſtri Diuorumque templis ac delubris: ut partim in ſacrarijs repoſita, partim e tholis pendentia, propagent in omne tempus memoriam noſtri: poſteroſque noſtros ad ſuſcipiendam ſemper magno animo religionis noſtrae defenſionem exſuſcitent. Ditent cetera egenos & exhauſtos, pro ſuis quemque meritis, milites: ut cum iuuentutis ſuae firmitatem in periculis & laboribus conſumpſerint, habeant olim, quo ſenectutis infirmitatem in tranquillitate atque in otio ſuſtentare poſſint. Ego quidem, quod ad me attinet, praeter has catenas, quas ſpectantibus adiuuantibuſque uobis perfregi atque perrupi: & praeter illam gemmam, illam, quam meis manibus deiectam, illic iacentem uidetis (haec autem dicens, oſtendebat illis proſtratum, & in ſanguine ſuo inuolutum exanimem Smaragdum) nullam omnino mihi mercedem, nullum praemium aut poſtulo aut appeto. Ergo ad conſeruandam tam nobilis uictoriae memoriam, ſimulque ad incitandos

tandos ſucceſſorum ſuorum animos, & ipſe poſtea catenas pro inſignibus geſtauit: & inſtituit, ut iiſdem inſignibus ceteri poſt ſe Reges uterentur. Ac quoniam eo in proelio praecipuum quem dixi barbarorum ductorem Smaragdum ſua ipſe manu obtruncauerat: eiuſdem nominis gemmam medio illarum catenarum complexu uoluit contineri. Quinetiam propter hanc aliasque ſimiles uictorias, Regibus Nauarrae honoris ergo tributum eſt, ut inungantur, coronentur, conſecrentur. O beatum illud ſaeculum, cum Chriſtiani & principes, & populi ſine ullis diſcordijs, ſine ulla opinionum uarietate ac diſcrepantia, ſummo conſenſu, omnes uires ſuas ad proferendos Chriſtianae ditionis terminos conferebant. Noſtra aetas & Chriſtianos principes alios aliorum uiribus colliſos attritoſque uidit, & in populis, ne quid abeſſet miſerijs noſtris, grauiſſimas peſtilentiſſimaſque ſeditiones ab improbis hominibus, qui cupiditatibus ſuis falſò religionis nomen praetexerent, concitatas. Quibus malis finem per te impoſitum iri, PIE *Pontifex optime & ſanctiſſime, omnes ita confidunt, ut, ſi haec ſpes fefellerit, omnia quae poſſunt euenire miſerrima maximeque deteſtanda uereantur. Erexiſti animos omnium, indicto, quod tanto*

opere

opere optabatur, uniuerſali concilio. Inieciſti ſpem, fore, ut haereſum peſte ſublata, ſacroſanctum IESV CHRISTI *nomen eodem animo, eadem uoce, iiſdem ritibus ab omnibus inuocetur. Agedum* Beatiſſime *pater, ita te Deus ille, cuius tu perſonam in terris ſuſtines, quamdiutiſſime, & quam feliciſsime Eccleſiae ſuae praeeſſe uelit, urge conſtanter, ut facis, iſtud propoſitum: omnemque diligentiam adhibe, ad prohibendum, ne tam taetri mali contagio latius ſerpat. Memento, te noſtrum omnium communem patrem, & paſtorem eſſe: noſtram omnium ſalutem ab eo tibi commiſſam, ac creditam, qui cum Deus eſſet, humana natura aſſumpta, quin ſanguine ſuo uiam nobis in caelum panderet, non recuſauit. Omnia ſperamus a te excitatum iri, quae iacere ſentis, tantis tamque diuturnis diſſenſionibus perculſa atque proſtrata. Videre iam uidemur illud tempus, cum per te conſtituatur eccleſiaſtici ordinis auctoritas, confirmentur ueteres ritus, prauae opiniones aboleantur, concordia, ne unquam poſtea diſſolui poſſit, ſeueris legibus uinciatur. Multa perdidit eccleſiaſticus ordo & ornamenta dignitatis, & praeſidia ſtabilitatis ſuae: quae niſi per te recipiat, a nemine ſibi reſtitui poſſe cenſet. Ad ea autem*

recu-

recuperanda cum ceteros Principes Chriſtianos tibi affuturos eſſe credimus: tum Antonius Rex, & Ioanna Regina Nauarrae, ſe Regnumque ſuum, & Bearniam, & quaſcunque denique ſummo cum imperio obtinent prouincias in tua poteſtate ſemper fore, ſeque, ut par eſt, obſequentiſsimos eccleſiae filios, auctoritati tuae numquam non libentiſſime obtemperaturos eſſe, ſanctiſſime pollicentur.

DIXI.

ORATIO

DECIMATERTIA HABITA. ROMAE ANNO ∞. D. LXI

SI eorum, quae oratione tractantur, magnitudo & praeſtantia non aliunde, quam ex eius, qui de eis diſſerit, ingenio & dicendi copia penderetur; magnopere mihi uerendum eſſet, Beatiſſime Pater, ne hodierno die, in hoc auguſtiſſimo & ad dicendum ampliſſimo orbis terrarum loco, ſplendor ac dignitas maximarum pulcherrimarumque rerum, quarum exſplicandarum munus mihi mandatum eſt, ingenij mei tenuitate & orationis inopia imminueretur. Dicturus enim, huius clariſſimi uiri Oratoris ad te regij iuſſu, quantum gaudium Rex Carolus nonus,

te Pon-

te Pontifice declarato, perceperit, intelligo mihi faciendum eſſe, ut ueteri atque uſitato eorum qui ante me idem munus obierunt, inſtituto, de ſingulari atque eximia pietate, qua Reges noſtri, multis abhinc ſaeculis prae ceteris omnibus perpetuo floruerunt, breuiter diſſeram: & non omnia quidem, quod infinitum eſſet, ſed aliqua tamen eorum, quae illi tum pro religione, tum pro huius ſanctae ſedis defenſione pie fortiterque geſſerunt, commemorem: oſtendam, deinde, quanto ſtudio atque ardore animi Rex noſter iam nunc in hoc ineuntis adoleſcentiae flore per illorum ueſtigia gradiatur: quamque ſibi huius praecipue laudis principatum appetat ac concupiſcat: quibus exſpoſitis, illud quoque facile intelligetur, quantae ipſi curae eſſe debeat eccleſiae ſtatus: qui cum ſecundum Deum, ex Pontifice potiſſimum pendeat: quantopere te tali uiro his turbulentiſſimis temporibus diuinitus pontifice creato ſibi praeter ceteros gaudendum arbitretur. Quae omnia, ſi quis ita ſe tractare poſſe confidat, ut rerum magnitudini orationis pulchritudo reſpondeat: eum oportet aut ita exercitatum eſſe in dicendo, ut facultate ſua fretus, nihil ſibi difficile atque arduum putet: aut ita inexercitatum, ut, errore ductus, rerum pondera & mo-

menta ſatis acute atque intelligenter perſpicere ac dijudicare non poſſit. Neque mihi nunc alia ulla res perculſum ac debilitatum hac cogitatione animum erigit ac confirmat, quam quod apud te dicendum eſt, Beatiſſime Pater, qui & ea ſapientia es, ut quanti quaeque res ſit, ex natura ipſius, non ex ijs, quae de ea dicuntur, ponderes: & ea lenitate ac manſuetudine, ut eis, qui, potius quam officium deſerant, eius onere opprimi malunt, facile ac libenter ignoſcas. Mihi uero memoria uetera repetenti, & mentis oculos per antiqua Regum noſtrorum decora circumferenti, non unde incipere, ſed ubi deſinere debeam, ſtatuere difficile uidetur. Tanta eſt enim rerum ab eis geſtarum magnitudo, tanta copia, ut neque poſſit quiſquam, ne ſi mentiri quidem uelit, maiora confingere, neque, uera conſectans, omnia tam breui temporis ſpatio perſequi: ſed aut ab ipſo multa, aut ipſum a tempore deſeri neceſſe ſit. Nam quae tandem gens toto orbe terrarum nominari poteſt, quae ſemel ſuſceptam IESV CHRISTI *ſeruatoris noſtri religionem maiore conſtantia puram incorruptamque ſeruauerit? quae plures atrocioresue illius hoſtes aut extinxerit, aut bellica uirtute domitos errorem ſuum deponere, ſeque ad eccleſiae ſocietatem*

tatem

tatem recipere coegerit? quae Apoſtolicae Sedi laboranti tam ſaepe ſubuenerit, eamque tyrannorum iniquitate & iniuria oppreſſam non in priſtinam modo dignitatem reſtituerit, ſed tam multis ornamentis affecerit, tam firmis praeſidijs muniuerit? Omnia quae ab alijs regibus aut gentibus in hoc genere geſta ſunt, ſi unum in locum collata cum ijs quae noſtri geſſerunt comparentur, & numero eorum & magnitudine obruentur. Mille iam anni ſunt, & aliquanto amplius, cum Clodoueus, qui poſtea Ludouicus uocatus eſt, primus regum noſtrorum, ſalutari aqua ablutus, nomen in Chriſti militiam dedit. Neque diu cunctatus, ſuſcepto bello in Viſigotthos, pertinaciſſimos haereſeos Arrianae defenſores, eos commiſſo in Pictonibus proelio uicit, regemque eorum Alaricum manu ſua interfecit. Neque multo poſt haud procul Burdigala reliquias eorum confecit in campo, qui ex eo etiam hodie Campus Arrianus uocatur. Itaq. ob id factum Anaſtaſius Imperator, honoris cauſſa, tunicam ei purpuream, ſiue, ut tum loquebantur, blatteam miſit, ſimulque coronam auream magni ponderis, admirabili opere perfectam, multis ingentis pretij gemmis unionibuſque collucentem: atq. cum

per legatos non conſulem modo ac patricium, ſed defenſorem Chriſtiani nominis, ſed liberatorem imperij, ſed generis humani patrem uocauit: felicem praedicans, cuius potiſſimum manu diuina prouidentia illos urbis Romae euerſores, prouinciarum uaſtatores, dei hominumque hoſtes cadere uoluiſſet. Ille, ut principem uere magnanimum decuit munera quidem Imperatoris non repudiauit: ſed illam, quam dixi, coronam auguſtius quiddam & magnificentius eſſe duxit, quam ut cuiquam mortalium conueniret: dignam rem ſacrario, dignam quae non humano uſui, ſed diuino cultui addiceretur: itaque eam ſumma cum ueneratione, in templum Lateranenſe miſſam, diuo Petro apoſtolorum principi conſecrauit. Nimirum ut belli principia ex ſolo diuini cultus ſtudio extiterant, ita uictoriae inſignia non alibi, quam in celeberrimo aliquo templo, collocari par fuit: ut omnibus ſaeculis in illo nobili munere, non tam illa clariſſimarum gemmarum multitudo, quam Clodouei regis pietas religioque fulgeret. Neque ſe tanto patre parum dignum praeſtitit Childebertus: qui Almaricum Alarici filium, cui etiam, ſanciendi foederis cauſſa ſororem Clotildem in matrimonium dederat, cum in paterna impietate perſtare,

ſtare, ideoque in uxorem, quam abducere a Catholica religione non poterat, iniurium ac contumelioſum eſſe cognoſſet: bello eum perſequi non prius deſtitit, quam & tyrannum ipſum obtruncauit, & populos qui ei paruerant, ab Arrianae opinionis prauitate reuocauit. O ſancta bella, quae non ad unius hominis ambitionem aut auaritiam explendam, ſed ad ueram & catholicam religionem latius ſpargendam ſuſcipiebantur. O felices uictorias, quae & uictoribus immortalem gloriam, & uictis aeternam ſalutem afferebant. Sed ita magna & memorabilia ſunt, quae mihi ſe ad dicendum offerunt, ut, cum ſingula intueor, nihil eorum ſine flagitio prætermitti poſſe exiſtimem: ita multa rurſus, ut, cum uniuerſa contemplor, plurima mihi neceſſario omittenda eſſe cognoſcam. Dagoberti tamen primi ſingularem eximiamque pietatem tacitus praeterire non poſſum: qui & edicto propoſito, omnes qui fidem catholicam non amplecterentur, intra certam diem aut Galliae finibus excedere, aut capitis ſupplicio affici iuſſit: & in reliquis uitae partibus ita ſe geſſit, ut, qui honores more noſtro relatis in diuos haberi ſolent, eos illi poſt mortem eccleſia decreuerit. De Carolo autem Martello quid primum quid poſtremum

eloquar? Ille Saracenos, ferociſſimam & chriſtiano nomini inimiciſſimam gentem profligauit: quorum infinitam quandam multitudinem uno ad Ligerim proelio cecidiſſe, cum e noſtris pauciſſimi deſiderati ſint, hiſtoricorum monumenta teſtantur. Ille Friſios, impio falſorum deorum cultui deditos, & a chriſtiana religione abhorrentes, repudiata ſuperſtitione, Chriſto initiari coegit. Ille Viſigotthos & Saracenos coniunctis copijs bellum renouare & Narbonenſem prouinciam occupare auſos aggreſſus, agros, eorum cadaueribus ſtrauit, fluuios, eorum ſanguine infecit. Ille, cum Gregorius tertius pontifex maximus, rebus ſuis diffidens, opem eius imploraſſet, Luitprandum, Longobardorum regem, ab hac urbe obſidenda, ſola nominis ſui auctoritate deterruit. Sed non omnia perſequenda ſunt. Vocat enim nos ad ſe Pipinus, neque me diutius de rebus ſuis tacere patitur. Hic ille eſt Pipinus, Beatiſſime Pater, ille inquam Pipinus, Patres ampliſſimi, a quo eſt pontificum maximorum auctoritas a contemptu uindicata, opes auctae, potentia ſtabilita. Etenim ut ab optimis auctoribus memoriae proditum eſt, cum Aiſtulphus rex Longobardorum uniuerſam Italiam ſub imperium ſuum ſubiungere meditare-

tur, iamque Rauennam & magnam praeterea Flaminiae partem occupaſſet, Stephanus ſecundus pontifex, cum prius opem ab imperatore Conſtantino petiſſet, atque ab eo neglectus eſſet, conſilium cepit eundi in Galliam ad Pipinum: illum unum & ea pietate eſſe, ut auxilium ſibi libentiſſime laturus eſſet, & ijs uiribus, uti facile poſſet: Neque eum ſua fruſtrata eſt opinio. Nam Pipinus & illum excepit ijs omnibus honoribus qui maximi poterant excogitari; uſque eo ut ei obuiam profectus, tria millia paſſuum pedibus confecerit; manu ſua frenum equi quo ille uehebatur tenens; & cum Alpes incredibili celeritate ſuperaſſet, tranſportato in Italiam exercitu, tantum terrorem intulit Aiſtulpho, ut collatis ſignis depugnare non auſus, Ticini ſe moenibus tueretur. Vbi tam diu obſeſſus eſt, dum ſe omnia quae abſtulerat, reſtituturum, neq. unquam pontifici moleſtiam exhibiturum, interpoſito etiam iureiurando, fidem daret. Qua poſtea neglecta, cum, longe lateque omnia populatus, poſtremo hanc ipſam urbem obſidione cinxiſſet Pipinus, qui tanquam re confecta, in Galliam redierat, in Italiam denuo reuerſus, uirtute & armis perfecit, ut Aiſtulphus ſupplex eaſdem conditiones denuo acciperet: neque

prius

prius pedem ex Italia mouit, quam praefectura Rauennatium, finibus longe maximis, ut pote quibus & Flaminia & Aemilia tota contineretur, pontifici reſtituta eſt. Exſtat adhuc tabula marmorea in ea turri, cui Borgiae nomen eſt, in qua haec omnia olim honoris ergo inciſa & perſcripta fuiſſe conſtat. Ita enim in ea adhuc legitur PIPINVS. PIVS. PRIMVS. AMPLIFICANDAE. ECCLESIAE. VIAM. APERVIT. ET. EXARCHATVM. RAVENNAE. CVM. AMPLISSIMIS. *Pars tabulae in qua reliqua ſcripta erant aut caſu aliquo, aut temporum, aut hominum iniuria confracta eſt. At aenea quidem & marmorea monumenta conficere ac conſumere longinquitas temporis potuit: Pipini certe gloriam nulla unquam delebit uetuſtas, nulla inobſcurabit obliuio. Sentio tantas res multo breuius multoque exilius a me tractari, quam dignitati atque amplitudini ipſarum conueniret. Sed quis modus futurus erat, ſi quae ſic quoque uix a me percurſa ſunt, ijs in ſingulis immorari atque inſiſtere uoluiſſem? Nunc quoque ſi de Caroli Magni laudibus diſſerere uellem, quantus ſe mihi campus aperiret? Dicerem Aquitaniam, in qua haereſes denuo efferre ſe &*

& ſub-

& ſubcreſcere coeperant, ab adoleſcentulo perpurgatam. Dicerem immaniſsimam Saxonum gentem, ſemper uictam ſemper rebellantem, cum inter ſe conſtantia Caroli & illorum peruicacia certarent, uix tandem continuo triginta trium annorum bello perdomitam, & abiecto idolorum cultu Chriſti leges accipere coactam. Dicerem Italiam uincendo peragratam: dignitatem Hadriani pontificis uindicatam: Deſiderium Aiſtulphi ſucceſſorem, cum eadem quae ille moliretur, oppreſſum: additam ditioni pontificiae Corſicam: additos ducatus Spoletanum & Beneuentanum, additum quicquid Lucam & Parmam interiacet. Neque praeterirem reditum in Italiam, & Leonem tertium Hadriani ſucceſſorem in ſedem ſuam, fractis & obtritis hoſtium eccleſiae uiribus, reſtitutum. Illa uero quanto pleniore ore laudarem: relicto ampliſſimo & Florentiſsimo regno, ſuſceptum iter impeditiſſimum & difficultatis ac periculi plenum, & ducto per tam uarias gentes ualidiſſimo exercitu, terram illam quae uagitus IESV CHRISTI *naſcentis excepit, quae eum concionantem audijt, admirandis operibus certiſſima diuinitatis ſuae ſigna dantem obſtupuit, ſpectauit ſublatum in crucem, & ſuo ſanguine peccata noſtra expiãtem, ex*

impiorum ii

impiorũ manibus ereptã et recuperatã. Talia quãlibet multa dicerem, multa tamen neceſſario praeterirem, ſumma omnia, & illo nobili Magni cognomine maiora. Quod ſi uellem ulterius progredi, & tum quae priſcis temporibus Ludouicus Pius, Philippus primus, Ludouicus Craſſus, Philippus Auguſtus, Diuus Ludouicus, alij reges tum recenti memoria Franciſcus primus, Henricus ſecundus, Franciſcus ſecundus religionis & ſedis Apoſtolicae cauſſa fecerunt exſponere: commemorare, quam multi ex eis ad eam defendendam in Italiam cum exercitu uenerint: quam multi pontifices laborantibus rebus ſuis in Galliam confugerint: quam multa concilia, cum alibi nuſquam poſſent, in Gallia tuto ac libere celebrauerint: multorum dierum multorumque uoluminum, non unius horae & unius orationis negotium eſſet. Ob quae omnia ſemper ſummi pontifices & quoſcunque potuerunt honores habuerunt regibus noſtris, & ex omni antiquitate in ſcriptis ſuis eos omnibus exquiſitiſſimis laudibus extulerunt. Extat epiſtola diui Gregorij ad Childebertum regem cuius hoc
„ principium eſt, Quanto ceteros homines regia di
„ gnitas antecellit, tanto ceterarum gentiũ regna
„ regni ueſtri culmen excellit. Innocentius tertius

reges Gallorum prae ceteris totius orbis regibus ait ſemper Apoſtolicae ſedi, ut ipſius uerba ponam, obſequioſos, & deuotos exſtitiſſe. Honorius tertius eoſdem oppoſuiſſe ſe tanquam murum inexſpugnabilem pro populo Chriſtiano. Gregorius nonus regnum Galliae ait eſſe quaſi pharetram quam Chriſtus ſibi circa femur accinxit, ex qua ſagittas electas extrahens, ipſas, ut ſibi gentes & regna ſubijciat, in arcu, ita enim loquitur, brachij potentis emittit. Regem Galliae Gregorius primus regem Catholicum, & praecellentiſſimum filium ſuum: Gregorius nonus Chriſtianiſſimum inter omnes Chriſtianos: Innocentius quartus Catholicum principem & Chriſtianiſſimum regem: Vrbanus quartus principem inclyta deuotione praeclarum, principem Chriſtianiſſimum, praecellentium meritorum, athletam Chriſti ſtrenuum, & ſolicitum fidei Chriſtianae defenſorem uocat. Quae omnia honoris & dignitatis pleniſſima nomina, & illum, quem tot ſaeculis obtinuerunt atque obtinent, inter omnes reges principem locum, reges noſtri, non aut ambitione ſua aut aliena aſſentatione conſecuti ſunt, ſed ipſi ſuis ſibi laboribus, ſuis periculis, ſuo ſudore ac ſanguine compararunt. Ab ijs igitur maioribus ortus Carolus nonus

nus

nus nihil aliud ſibi ſtudio habet, nihil aliud dies noctesque curat ac cogitat, quam quomodo poſſit eorum quam ſimillimus euadere, & quam nobilitatem a maioribus accepit, eandem tradere poſteris ſuis inſigni aliqua acceſſione cumulatam. Quam ad rem diuinus adoleſcens & ipſe per ſe naturali quodam impetu animi fertur, & aſſiduis Catharinae matris, omnium, quas hodie ſol aſpicit, ſapientiſſimae ac praeſtantiſſimae mulieris uocibus incitatur. Itaque in ijs acerbitatibus, quas ſuperioribus annis pertulit Gallia, habuit tamen aliquod ſolatium ex pulcherrimo ſpectaculo, matris omnia recta & ſalutaria ſuadentis, & filij omnibus maternis conſilijs libentiſsime obſequentis. Quam multae ex eo adhuc puerulo auditae ſunt uoces, erumpente foras ſeque iam tum patefaciente natura, quae & excellens acumen ingenij, & indolem uirtutis omnia mox egregia exempla edituræ indicarent? quarum ego ſi nonnullas proferre inſtituam, facile conuincam, neque Cyri illius ueteris, neque Alexandri Magni dicta quaedam in pueritia, quae in admiratione ſunt, ullo modo eſſe cum Caroli dictis comparanda. Sed nihil dictis opus eſt, ubi facta ipſa loqui quodammodo uidentur. Quis eſt enim hodie in terris locus, qui non

audierit,

audierit, quibus haud ita pridem Gallia procellis ac tempeſtatibus agitata ſit? Nam cum inaudita quadam ante hoc tempus calamitate multorum ex noſtris hominibus animos nefariae quaedam & execrandae opiniones occupaſſent, atque ita in eis inſediſſent, ut ipſi nihil ſibi non tentandum putarent, quo nobiliſſimum regnum ab eccleſiae communione & ab huius ſanctae ſedis obedientia abducerent: tanta ex eo conſecuta eſt rerum omnium perturbatio, ut toti Galliae ultimum, quod impiorum potius capiti ſit, ueniſſe exitium uideretur. Videre erat eadem in domo filios a patribus, fratres a fratribus, uiros ab uxoribus, propter hanc de religione diſſenſionem, capitali odio diſsidentes. Neque ſe priuatis parietibus continuit mali uis. inita occulta primum, mox etiam aperta aduerſus Deum, aduerſus regem, & reginam, aduerſus omnes recte ſentientes ſcelerata conſilia. Perditi quidam ac nefarij homines, quos illa furens turba, quaſi nuper caelo delapſos noui euangelij doctores, ſequebatur, conuocatos ſuos, nocturnis concionibus, ad contemnendos magiſtratus, ad regium imperium tollendum, ad occupanda oppida, ad caedem & ad ſanguinem, ad rapinas & ad praedas incitabant. Horum uocibus, quaſi quibuſdam

Ad Lect. cos.

buſdam furiarum facibus, cum accenſa impiorum pectora eſſent, itum eſt ad arma: occupatae improuiſo opulentiſſimae ac munitiſſimae urbes: interceptae regiae pecuniae: direptae bonorum fortunae: ipſi aut expulſi aut occiſi: antiquiſſima & religioſiſſima templa partim ſpoliata, partim inflammata, partim diruta & ſolo aequata: quae deiecta non ſunt, in ijs ea patrata, quae commemorari ſine horrore non poſſunt. O illorum temporum uel memoriam ipſam acerbam ac luctuoſam, cum de legum auctoritate ſceleratorum audacia triumphabat: cum proſtratae religioni uictrix inſultabat impietas: cum tremefactis omnibus bonis, & optimo quoque peſſima omnia metuente, uolitantium huc illuc, & in publicis ruinis bacchantium improborum uoces undique audiebantur. In his tantis malis ac difficultatibus Carolus rex plura ſe & difficiliora, propugnandae religionis cauſſa, feciſſe ac praeſtitiſſe, quam quemquam alium ex omni memoria principem, uere ac merito gloriari poteſt. Omnes enim alij in externos bella geſſerunt: hic ſuis bellum inferre coactus eſt. Alij & a ſuis & ab alienis adiuuabantur: hunc & ſui & alieni oppugnarunt. Alijs, ſi uincerent, propoſita erat, praeter gloriam, imperij ac potentiae

ſuae

ſuae amplificatio: ſin uincerentur, erat quo ſe reciperent: huic, ſiue uinceret, ſpectanda magna ſtrages ſuorum, cum inſigni uirium ſuarum imminutione: ſiue caſu aliquo uinceretur, regno fortaſſis carendum fuit. Et haec tamen omnia eum non deterruerunt, quominus urbes ſuas obſideret, earum moenia tormentis bellicis quateret, agros popularetur, obſeſſos commeatibus intercluderet, proelia in quibus multi fortiſsimi imperatores militeſque ceciderunt, committeret: omnia denique in ſolo ſuo faceret, quae in hoſtili fieri ſolent. Neque, ut opinor, aliud bellum aetate noſtra geſtum eſt, in quo quicquid ex utraque parte periret, uni periret. Quamquam autem meſſes ſe ſuas, ut dicitur, urere intelligebat: tamen, quoniam integritas religionis aliter conſeruari non poterat, omnia ſibi perferenda eſſe ſtatuebat. Reginae autem in illis tumultibus quod ſtudium, quae ſolicitudo, quae concurſationes fuerunt? quid non illa tentauit, quid non molita eſt, ut omnia quam minimo damno componerentur: ut & conſeruaretur catholica religio, quod ſemper ei praecipuum fuit, & quam minimum ſanguinis funderetur? in quo fecit rem gentis ſuae nomini mirifice congruentem. Medicata enim eſt conſilio ac prudentia ſua communi-

munibus totius Galliae malis: & eam ſe difficillimis temporibus praeſtitit, ut non iam uerius mater regis, quam mater regni nominari meritiſſimo poſſit. Eius enim praecipue, & aliorum regni ſui procerum, conſilijs, & uirtute fortiſſimorum imperatorum ac militum ſuorum, quorum alij occubuerunt, alij adhuc ſuperſtites ſunt, Carolus rex Galliam ex atrociſſima tempeſtate ſeruauit, & in eum in quo nunc eſt ſtatum redegit. Quod ſi nondum omnia quo uellemus plane perducta ſunt: cogitare debemus, bene agi cum ijs qui tam grauiter aegrotarunt, cum, etiam ſi nondum recuperarunt priſtinam firmitatem, ſalus tamen eorum in tuto eſt. Etiam prudentes medici ſolent ex male affectis corporibus uitioſos humores paullatim educere: ne, ſi ſemel uniuerſos exhaurire uoluerint, quos ſanare conantur occidant. Non eſt uerendum, ne faciliora non perficiat is, qui iam difficiliora perfecit. Idem tandem erit exitus horum tumultuum, qui fuit eorum, quos olim Albigenſes D. Ludouici temporibus concitarunt. Duodecim annos natus erat D. Ludouicus, cum ad regnum uocatus eſt. Carolum, aliquanto etiam minorem natu, fratris mors in regio ſolio collocauit. Tum Blanca regis mater & filium ſanctiſſime educabat, &, prop-

ter

ter teneram illius aetatem, ipſa Galliam adminiſtrabat. Horum munerum utroque ita Catharina perfuncta eſt, ut omnes nihil perfectius fieri potuiſſe fateantur. Tum Albigenſes, pueritiam regis occaſionem ſuam rati, omnia in Gallia permiſcere tentarunt. Albigenſibus multo taetriores noſtrorum temporum haeretici, eadem ſpe deluſi, regem regno, regnum religione ſpoliare ſtuduerunt. Illi cum ſaepe uicti, neque quieſcere neque ad ſanitatem redire uellent, exſtincti tandem deletique ſunt. Non alia hos quoque fortuna, niſi reſipiſcant, conſequetur. Ad errores Albigenſium confutandos, & ad multorum animos eis liberandos, D.Dominici conciones & uitae ſanctitas incredibiliter profuerunt. Non minus te Beatiſſime Pater, qui & in D.Dominici familia educatus es, & illum moribus refers, & ſingulari in nos Dei beneficio ſummam in terris auctoritatem obtines, Carolus rex ad hos exitioſos errores tollendos profuturum eſſe confidit. Nouit enim eximiam integritatem uitae tuae: nouit perpetuum purgandae eccleſiae ſtudium: nouit labores in extirpandis haereſibus ab ineunte aetate ſuſceptos: nouit animum nihil niſi de Deo & de utilitate publica cogitantem. Neque noſtris ignota ſunt, quae tu

ad mores hominum corrigendos & ad auferendam improbis omnem maledicendi occaſionem & iam feciſti, & quotidie facis. Refrenatas libidines, repreſſam & cohibitam luxuriam, expulſa nequitiae inſtrumenta, ſublatam penitus omnem eccleſiaſticarum rerum nundinationem, compoſitos & iuſſu & exemplo tuo aliorum mores, mutatam in melius urbis faciem, nos uidimus, illi audierunt. His omnibus ex rebus Carolus rex incredibile gaudium capit: & ut quod facis quamdiutiſſime facere poſſis, a Deo optimo maximo uotis omnibus petit. Quem animum ſuum ut tibi patefaceret, legauit huc clariſſimum & nobiliſſimum uirum Iuſtum Turnonium, comitem Ruſſilionis, magni illius Franciſci cardinalis Turnonij, cuius memoriam & tibi Beatiſſime Pater, & nobis omnibus Patres Ampliſſimi gratam eſſe ac iucundam ſcio, fratris nepotem, hominem, ut omnia uno uerbo complectar, ſuo genere digniſſimum: cuius egregiam uirtutem & ſaepe alias, & proxime in illo memorabili aduerſus haereticos proelio ſpectatam, rex ipſe amplis & honorificis praemijs proſecutus eſt, cooptato eo in equites ordinis ſui, & quinquaginta cataphractis equitibus praeeſſe iuſſo. Per eum Carolus rex Beatiſſime Pater ſibi & toti ec-

cleſiae

cleſiae de tuo Pontificatu gratulatur: te uerum IESV CHRISTI *uicarium, utrum Petri ſucceſſorem, non dubitanter agnoſcit: tibi & huic ſanctae ſedi uere atque ex animo quam debet obedientiam praeſtat ac defert: & ut certo ſperat, ſe, in omnibus quae a te praeſtari poterunt, a te adiutum atque ornatum iri: ita ſe omnes uires ſuas ad eccleſiae & ſedis apoſtolicae defenſionem ſemper promptiſſimo animo collaturum, neque hac in re cuiquam mortalium conceſſurum pollicetur.*

uerum.

DIXI.

ORATIO

DECIMAQVARTA

HABITA. ROMAE XVIII. KAL. FEBR. ANNO ∞. D. LXVII

Q*VANTO opere gauiſus ſit uniuerſus orbis Chriſtianus, poſteaquam auditum eſt, ſummum honorem, iam pridem ſummis uirtutibus tuis debitum, tandem aliquando tibi diuinitus delatum eſſe,* PIE *quinte Pontifex maxime, uel ex hoc intelligi poteſt, quod concepti ex ea re gaudij uis non uicinarum ſe regionum, ac prouinciarum finibus continuit, ſed ſolis inſtar, omnia, ſimul ut exortus eſt, ſua luce complentis, ad remotiſſimas gentes, & poſita in ipſis Chriſtiane ditionis finibus regna admirabili*

celeritate penetrauit. Neque uero ei contigit, quod uentis ſolet, qui cum, unde oriuntur, ibi uehementiſſimi ſint, ad longinqua fracti fere, debilitatique perueniunt; ſed quod ingentibus, uaſtiſque fluminibus: quae cum ab ortu ipſo magna ſint, perpetuo tamen aucta, & tumefacta progreſſu, eo maiores undas uoluunt, eo amplioribus, ac capacioribus feruntur alueis, quo a fontibus ac capitibus ſuis longius receſſerunt. Vt cum alijs permultis nominibus beatiſſimum te omnium mortalium praedicare liceat, tum hoc non minimum ſit, quod ex honore tibi habito, & ad illos qui eum tibi decreuerunt, immortalis gloria, & ad omnes bonos qui eum tibi delatum audierunt, incredibilis laetitia redundarit. Ac ceteri quidem uiciniores principes, ac populi quanta omnes animorum alacritate recentem pontificatus tui nuntium acceperint, ex legatis, quos ad te, gratulandi cauſſa, ſuo quiſque tempore miſerunt cognoſcere potuiſti: hodierno autem die intelliges, etiam in illis regionibus, quibus Chriſtianorum imperium terminatur, quanto gaudio pij omnes exultauerint, quas inter ſe gratulationes fecerint, quanto conſenſu meliora, & proſperiora omnia ſperare coeperint: cum, quo iam pridem ſanctitatis tuae fama per-

uenerat, eodem te in iſtam celſiſſimam dignitatis atque honoris ſedem aſcendiſſe, perlatum eſt. Potentiſſimus enim, idemque religioſiſſimus Princeps, Sigiſmundus Auguſtus Rex Poloniae, quam iucundus, & exoptatus ſibi ſuisque populis eius rei nuntius acciderit, teſtari cupiens, ea de cauſſa legauit huc Illuſtrem uirum Petrum Barzium, Senatorem Regni, ex quo haec omnia non minus certo cognoſceres, quam ſi Regis ipſius non os modo intueri, & ſermonem audire, uerum etiam penitus perſpicere intimos ſenſus animi poſſes. Is cum mihi mandauerit, ut hodie apud te, in hoc dignitatis maieſtatiſque pleniſſimo coetu, & de regni antiquitate atque amplitudine, & de rebus, quas, multis abhinc ſaeculis, Polonorum Reges ad Chriſtiani imperij fines tum tuendos, tum propagandos, ſine ulla propemodum intermiſſione geſſerunt, & de ipſius Sigiſmundi Auguſti Regis pietate, animi magnitudine, fortitudine ac conſtantia, deque quotidianis pro Chriſtiana republica laboribus ac periculis dicerem: quaeſo obteſtorque te Beatiſſime Pater, tribue mihi hoc beneficium, ut, dum haec ſummatim perſequor, orationis meae curſus aura lenitatis ac facilitatis tuae adiuuetur. Maximas res, memoratuq. ac cognitu digniſ-

ſimas

ſimas afferam; & quanquam notas atque illuſtres, tum ſuopte ſplendore ac magnitudine, tum propter regiae fortunae ſublimitatem, quae magnorum & potentum regum actiones obſcuras eſſe non patitur. tamen eo minus peruulgatas, quod Polonorum gens ſemper in praeclaris rebus gerendis, quam in ijs quae geßiſſet memoriae prodendis, occupatior fuit: ſemperque maiorum ſuorum uirtutem imitari, quam celebrare glorioſius duxit. Atque ut unde propoſui, exordiar, & Poloniae Rex quam longe lateque dominetur, expediam: tota illa Germaniae pars orienti ſoli propior, quae eſt inter fluuios Guttalum, quem hodie Odram uocant, & Viſtulam, qui antiquis temporibus Germaniam a Sarmatia diuidebat, & Sarmatiae quantum eſt a Viſtula ad Boryſthenem, & a ponto Euxino uſque ad ſinum Venedicum, inter quos plus mille Italica paſſuum milia interiecta ſunt, illius imperio continetur. Regio prope tota aequa, & plana, multis magniſque fluminibus & ad fertilitatem & ad mercaturas commodißimis irrigua, rebus ad uitam neceſſarijs uſque ad abundantiam diues. Habitatorum autem ea multitudo, ut cum equitatus regius ex ſolis nobilibus conſtet, centum quadraginta equitum millia armare,

& in

& in aciem ſecum; ſi res ferat, educere Rex Poloniae poſſit. Homines natura fortes & animoſi, quique non facile aut uoluptatibus molliantur, aut periculis terreantur. Mortem per decus obitam, immortalitatis inſtar: uitam per dedecus retentam, quauis morte peiorem putant. Ignominiam ut fugiant, nihil non fecerint: ut mortem, nihil. Haec hominum, haec locorum ingenia. Cinguntur autem omni propemodum ex parte ferociſſimis gentibus, & partim ab eccleſiae communione diſſociatis ac diremptis; partim apertis & capitalibus chriſtiani nominis hoſtibus, ut in illo confinio, tanquam in communi quadam arce ac propugnaculo, fortiſſimi uiri ad ſuſtinendam ac propulſandam barbarorum immanitatem, & ad agendas perpetuas pro chriſtianis omnibus excubias diuino conſilio conſtituti ac collocati eſſe uideantur: quo eſſent ceteri Polonorum uirtute tecti, Polonorum laboribus quieti, Polonorum periculis tuti. Neque mihi uideor quicquam a ſuſcepto munere facturus alienum, ſi breuiter expoſuero, quemadmodum illos Deus, ante ſexcentos adhinc annos, diſcuſſis errorum, quibus inuoluti erant, tenebris, ad euangelij lucem perduxerit. Quod dum facere ingredior, adeſte quaeſo animis, quicunque corporibus

adeſtis,

*adeſtis, & in re maximi momenti diuinae bonita
tis ac ſapientiae magnitudinem conſiderate. Om-
nes fere magnae & memorabiles in rebus huma-
nis mutationes aliquanto antea aut uno, aut plu-
ribus illuſtribus ac notabilibus ſignis diuinitus por
tendi ac praeſignificari ſolent. Cum igitur tem-
pus illud appropinquaret, quo ſe deus Polonis
patefacere, eoſque impia ſuperſtitione purgatos
caeleſti doctrina imbuere ſtatuerat: aduentantis
iam, & inſtantis ſalutaris illius mutationis hanc,
quam mox audietis, ſignificationem dedit. Impe-
rabat Polonis Ziemomiſlus Leſci filius, Princeps
(quatenus haec conuenire in hominem non chriſtia
num queunt) & iuſtitiae, & clementiae, & be-
neficientiae, & aliarum uirtutum laude cumula-
tus: & in quo nihil praeter Chriſti cognitionem
deſiderares. Huic cum multos annos ſine liberis
eſſet, grauiterque ea re augeretur, tandem natus* angeret
*eſt filius, ſed oculis captus: ita ut non facile diiudi
cari poſſet, maiorem ne dolorem percepiſſet ex or
bitate, an perciperet ex unici filij caecitate. Om-
nia remedia, omnes medicorum conatus mali per-
tinacia eluſit. Iam ad ſeptimum annum peruene-
rat puer, eique patrio quodam ritu primam comam
tonderi, nomenque imponi oportebat: cum prae-*

ter omnium ſpem ſubito oculis uti coepit. Incredi bili laetitia perfuſus pater conuocatos ad ſe hariolos conſulit, quid ex tam admirabili ſucceſſu filio ſuo, quid toti Poloniae portenderetur. Reſpondent, eo imperante, Poloniam mirabiliter illuſtratum iri. Ex ea ſpe atque omine puero nomen inditum Miecislao, quod gentis lingua ſignificabat eum qui ſibi gloriam gladio pariturus eſſet. Nullo enim alio modo illuſtrari poſſe Poloniam, quam bello, & armis cogitabant. Iam adoleuerat Miecislaus: iam ad uirilem aetatem peruenerat: iam mortuo patre rerum potiebatur: & ceteris quidem uirtutibus patri non abſimilis, nihil ceteroqui bello egregium aut memorabile gerebat: ita ut tota Polonia, & ſe credulitatis, & uanitatis uatum ſuorum reſponſa damnaret. Sed maius quiddam quam quod illi ſuſpicati erant, parabat deus. Miecislaus, ductis barbarico more ſeptem uxoribus, nullos tamen ex ulla earum liberos procreare poterat. Interea fundente ſe, ac ſpargente quotidie latius chriſtiana religione, peruenerant & in Poloniam ſancti quidam uiri: qui aut ſolitariae uitae, ut quietioris, & ad res diuinas ſine ullo impedimento contemplandas aptioris, ſtudio ducti, aut periculorum metu, in abditis, & remotis ſil-

uarum receſſibus deliteſcentes, Chriſto, ut poterant, ſeruiebant. Horum quibuſdam in animum immittit deus, ut ad principem adeant, eique polliceantur & liberos, & alia multo maiora, ſi repudiato falſorum numinum cultu, Chriſtum uerum deum agnoſcere, & traditam ab eo doctrinam ſuſcipere uellet. Ipſe quoque diuini ſpiritus repentino tactus afflatu, promptum ſe, ac facilem ſalutaribus illorum monitis praebuit. Neque longius res ducta eſt, quam dum prima ac praecipua religionis noſtrae capita edoceretur. Quae ut percepit, magna pompa, ac celebritate publice baptizatus, breui tempore totam Poloniam ad chriſtianam pietatem & exemplo ſuo incitauit, & cohortationibus, ac praemijs allexit; & minis, ac ſupplicijs aduerſus pertinaces propoſitis perpulit. Tum demum cognitum eſt, quod Miecislaus totos ſeptem annos caecus fuiſſet, ſignificatam eſſe hoc modo diuturnam Polonae gentis caecitatem; quod omnibus humanis auxilijs fruſtra tentatis, tandem diuino beneficio lucem aſpexiſſet, fore ut populi quoque caecitas nulla humana ope ſanabilis diuinitus depelleretur. Neque uana fuit hariolorum praedictio. Eo enim rerum potiente, Polonia ſplendore diuini luminis illuſtrata eſt. Notum eſt autem,

tem, interdum fieri, ut etiam ſuperſtitioſi & impij homines, Deo permittente, uera uaticinentur. Neque temere inditum nomen. Gladio enim ſibi & ſuis gloriam peperit, non quidem ferreo, aut ulla ex alia materia confecto, ſed gladio illo utrinque acuto, gladio ſpiritus, quod, ut ait Paulus, eſt uerbum Dei. Vt autem ab ea eccleſia, quae ceterarum omnium mater ac magiſtra eſt, chriſtiane uiuendi leges acciperent, & ex eo fonte haurirent, unde nihil non purum & incorruptum hauriri poteſt, legatos miſerunt ad Ioannem Pontificem eius nominis tertiumdecimum, per quos & eum, ut communem totius eccleſiae paſtorem, uenerarentur, & ab eo ſibi peterent Epiſcopos mitti, a quibus regi, & quae ſibi credenda, quaeque facienda eſſent, cognoſcere accuratius poſſent. Miſit ille Italorum hominum ſpectatae probitatis & eruditionis idoneum numerum: qui primi nouellas illas ac teneras nuper in horto Chriſti depactas ac conſitas plantas, copioſis ſanctorum praeceptorum imbribus irrigarunt. Huius Miecislai ſoror Adleida, cum Geiſae Vngarorum Principi nupta eſſet, cohortationibus ſuis perfecit, ut ipſe quoque cum tota Vngaria Chriſti ſacramento adigeretur. Neque uero eius filius Boleslaus primus Poloniae

Rex,

Rex, aut maioribus ſuis laude bellica, aut patri propagandae religionis ſtudio ceſſit. Qui ſuſcepto aduerſus ſaxonas bello, & ea, quae illi dudum Polonis ademerant, recuperauit, & cum uniuerſam illam oram ad Albim & ſalam fluuios, & Cherſoneſum cimbricam, quae hodie dania uocatur ſub Imperium ſuum ſubiunxiſſet, ut oſtenderet, eam ſe uictoriam Chriſto quaeſiiſſe non ſibi, nihil in uictos acerbe aut crudeliter ſtatuti: ſed cum eos ad accipiendam Chriſti doctrinam compuliſſet, fixis memoriae cauſſa in Salae ripa tribus ferreis columnis, in Poloniam ſe recepit. Nunquid igitur ea laude contentus, otio ſe poſtea tradidit? Immo uero declarauit, nunquam deſidem atque ignauam eſſe uirtutem: nullas ei eſſe a praeclaris actionibus ferias: fortes & conſtantes uiros honeſtorum laborum ac munerum perfunctione, non ad quietem inuitari, ſed ad alia ex aliijs aſſidue ſuſcipienda incitari. Nam cum Pruſſi aliquot ante annis diuum Adalbertum interfeciſſent: eiuſque corpus quidem ipſe aequo auri pondere a barbaris redemiſſet (mirum hoc quoque pietatis argumentum: ſed in tanta temporis anguſtia multa neceſſario praetermittenda ſunt) caedis autem ultionem in aliud tempus diſtuliſſet: tunc demum ra

tas

tas adueniſſe tempus illud, cum & punienda eorum audacia, & armis frangenda pertinacia eſſet, bellum eis intulit, neque magno negotio uictor non aliam eis paenam impoſuit, quam ut erroribus ſuis depoſitis Chriſto initiarentur. Hic mihi Beatiſſime Pater, uenit in mentem, quod olim a quodam Graeco imperatore dictum eſt, qui a ſuis in exilium pulſus, cum apud hoſtes, ad quos confugerat, multo lautius ac magnificentius haberetur quam apud ſuos, Perieramus, inquit, niſi periiſſemus. Ita enim & qui ab illo principe uincebantur dicere poterant, ſe, niſi ab eo uicti eſſent, perituros fuiſſe. Quid ego iam, ut Pomerani a Boleslao tertio, Pruſſi a Boleslao quarto ad Chriſtum, a quo defecerant, reuocati ſint, perſequar? Rerum me copia Beatiſſime pater, inopem conſilij reddit. Quod ſi in me ulla dicendi uis ac facultas eſſet, optarem equidem aliquam mihi non tam uberem ac copioſam ad dicendum materiam dari: ut in ſingulis eius partibus accurate percenſendis, copioſe exornandis, artificioſe exaggerandis iactare atque oſtentare me poſſem. Nunc enim, ut pictor, cui in exigua tabella ingens aliqua multitudo hominum exprimenda eſt, nonnullorum uultus tantum atque ora, multorum ſumma modo capita oſtendit; totum

tum reliquum corpus abſcondit: ita me, cui innumerabilia Polonorum regum ac populorum aeternis digniſſima laudibus facta, in anguſtum unius breuiſſimae orationis curriculum cõcludenda ſunt, multa quae ſi pandi explicarique poſſent quaſique ſpectanda proponi, incredibilem admirationem excitarent ſui, deliberare modo & attingere, multa etiam ſignificare potius quam oſtendere neceſſe eſt. Ideoque ne de bello quidem quod Boleslaus Quintus cognomento Pudicus aduerſus Iazigas, qui hodie partim Valachi, partim Vngari ſunt, geſſit, copioſius dicam: tantum quaſi praeteriens admonebo, eum, cum gentem illam ferociſſimam deuiciſſet, illos omnes quorum uirtuti, ut ait uetus poeta, fortuna belli pepercerat, quaſi opima quaedam ſpolia Chriſto conſecraſſe, neque aliud eis, quam ut chriſtiani fierent, imperaſſe. Ad Iagellonem enim Sigiſmundi Auguſti proauum feſtinat animus, cuius admirabili inuſitataeque uirtuti utinã par a me adferri poſſet orationis genus. Sed ita prorſus exiſtimo: omnes qui ubique ſunt eloquentiſſimos homines, ſi communi ſtudio ad eum celebrandum quicquid habent in dicendo uirium conferant, omnia tamen illius dignitate inferiora dicturos. Id ita ſe habere eos, qui me attente au-

dire non grauabuntur, facile cognituros eſſe confido. Lituania Beatiſſime pater ampliſſima, & fortium uirorum feraciſſima regio, ceteris finitimis populis ad religionem chriſtianam adductis, in ueteri ſuperſtitione perſtabat. Colebant autem eius prouinciae homines ignem pro deo, ei aras, ei templa ponebant, eum ſumma diligentia in celeberrimis quibuſque oppidis perpetuum aſſeruabant. Fulmini quoque diuinitatem quandam ineſſe credebant, idque ſua lingua Deum Percunum nominabant. Sed & lucos & ſelectas quaſdam in ſiluis eximiae proceritatis arbores uenerabãtur ut deos. Viperis quoque & alijs ſerpentibus eundem tribuebant honorem. Qui quid horum uiolaſſet, inexpiabile ab eo ſcelus conceptum putabant. Cum hoc per ſe miſerabile erat, talem tantamque prouinciam tanto tempore in tanta errorum foeditate uerſari, tum illud accedebat incommodi, quod gens bellicoſa, & ferox finitimos ſibi chriſtianos quotidianis incurſionibus laceſſens nunquam quieſcere patiebatur. Ei genti annos ab hinc amplius ducentos uiginti imperabat Iagello, idemque praeterea & Samogitiam, & magnam Ruſſiae partem obtinebat, fortis & ſtrenuus princeps, & quanquam religionis noſtrae myſterijs nondum initiatus

tus, tamen, ut qui chriſtiana matre genitus eſſet, animo ab ea non prorſus alieno. Cum igitur per id tempus mortuo Ludouico Vngariae et Poloniae rege, regni proceres de Heduigi eius filia, ad quam regnum delatum erat, in matrimonium collocanda deliberarent, ecce ab Iagellone legati qui renunciarent, eum cum omnibus ſuis uelle chriſtianum fieri, petere ut ſibi Heduigis uxor daretur, hoc ſi fieret, paratum eſſe omnes ditionis ſuae prouincias cum Poloniae regno ea lege coniungere, ut nunquam diuellerentur. Quam lubentibus animis Poloniae proceres eam legationem audierint, nihil opus eſt dicere. Suſtulerunt manus ad caelum, & gratias egerunt omnium bonorum auctori deo, qui tandem illorum populorum miſertus, eam mentem immiſiſſet Iagelloni. Ipſa tamen Heduigis, in qua eximiam formae pulchritudinem ſingularis modeſtia aequabat, nihil de matrimonio ſuo ſine matris auctoritate ſtatuere uoluit: totamque rem ad illius uoluntatem reiecit. Miſſi ad eam oratores in Vngariam, quo ſe mortuo uiro contulerat, quibus illa reſponſum dedit pietatis & prudentiae plenum. Longe a ſe abeſſe eam mentem, ut quicquam impedire uellet, quod & ad amplificandum regnum Poloniae, & ad re-

ligionem latius ſpargendam pertineret. Cogitarent Poloni, & in commune conſulerent, neque mature deliberata id facerent, quod & deo acceptiſſimum, & regno utiliſſimum putarent fore. De procerum igitur ſententia, conſtituto ad nuptias celebrandas die, Cracouiam magno ſeptus comitatu uenit Iagello: & quia fortaſsis a matre puer acceperat, ſanctos illos reges, quorum memoriam nuper eccleſia recolebat, ad adorandum Chriſtum recens natum non ſine muneribus ueniſſe, ne ipſe quidem immunis ad Chriſtum uenire uoluit, eique pro munere non thus, non aurum, non myrrham, ſed fratres ſuos quos ſecum baptizari uoluit, ſed Lituaniam, ſed Samogitiam, ſed Ruſsiam, ſed omnes uno uerbo quos in poteſtate habebat populos obtulit. Quam iucundum illud non hominibus modo, ſed angelis ipſis fuiſſe ſpectaculum credimus, cum uir fortiſsimus ad ſacros fontes incredibili alacritate properaret, cum ſe in uias ad eam rem praeparatum cupidiſſime immergeret, cum magna & clara uoce deum & homines teſtaretur, ut in ſe aqua illa ſpargeretur, ita ſe pro Chriſto ſanguinem ſuum ubi res ferret ſparſurum eſſe. Baptizatus igitur & nouo nomine, Vuladislaus Iagello dictus, poſtridie idus Februarias, eodem die

reginam

reginam in matrimonium duxit, neque multo poſt conſecratus & inunctus, ac coronatus rex Poloniae, totum eum annum in pacando regno conſumpſit. Eo autem anno qui proxime ſecutus eſt, cum ei nihil longius uideretur, quam dum populos ſuos in chriſtianorum numerum aggregatos uideret, comitatus uxore & multis principibus uiris, multis item epiſcopis ac ſacerdotibus in Lituaniam profectus, quam multis, quam certis, quam inuſitatis documentis pietatis ſuae magnitudinem teſtatus eſt? Nam cum populum aegre ab inueterata ſuperſtitione auelli uideret, ipſe omnibus inſpectantibus, manu ſua illis quas aliquando coluerat arboribus magna ui ſecures impingens, eaſque ab radicibus deturbans, tum ingentem uim aquae profundens in illos tamdiu adoratos ignes, Non eſt, clamabat, non eſt deus quod excindi ac deijci, non quod extingui poteſt. O mirificos deos, quorum alter alteri pro pabulo eſt; alter alterum abſumit. In uenenatis autem & mortiferis animalibus quae poteſt eſſe diuinitatis ſimilitudo? Agnoſcite, agnoſcite miſeri errorem ueſtrum, & reſipiſcite, & tandem aliquando mentis oculos ad deum omnium rerum effectorem conuertite: ne dum aeternum (ut falſo putatis) ignem colitis, in alium ignem uere

aeternum incidatis. Simul haec, ſimul eis religionis noſtrae principia, ut poterat, ediſſerebat: ut eodem tempore & uetus ille ignis pro deo habitus extingueretur, & nouus ignis diuini amoris in eorum pectoribus accenderetur. Cumque neque ſacerdotes quos ſecum adduxerat, Lituanicam linguam, neque Lituani ullam aliam intelligerent, ipſemet eos ſummam fidei noſtrae ab apoſtolis traditam, quam ſymbolum uocamus, ipſe formulam precandi a Chriſto IESV *inſtitutam, ipſe cetera quae diſcere ſolent ij quos catechumenos uocamus, in Lituanicum ſermonem conuertens, neque ullum in ea re laborem ſubterfugiens edocebat. O regem rari, & ſingularis exempli. O ardorem animi commemorabilem. o pietatem omnibus ſaeculis praedicandam. Ita igitur inflammauit Lituanorum animos, ut ad danda Chriſto nomina, & ad ſacroſanctam illam aquae aſperſionem ſimul omnes facto agmine concurrerent, ſeque longiorem moram pati non poſſe clamarent. Ideoque ſolis nobilibus ſingulatim baptizatis, cetera multitudo idem ſacramentum cateruatim diſtributa ſuſcepit. Quid ego nunc extructarum ab eo ſacrarum aedium multitudinem, quid diuitiarum eccleſiaſtici ordinis hominibus attributarum magnitu-*

dinem exponam? Quid ſuſceptos in Samogitia ad Chriſtum traducenda labores, & obita eadem illa munera, quae in Lituania obierat? Illud uero minime praetereundum eſt, quod ne regnandi quidem ſuauitas, maxima illecebra peccandi, quae ſaepe numero multos aduerſus alia omnia ſatis firmos abſtulit, ullam uim habuit, ad Vuladislai fidem ac conſtantiam labefactandam. Nam cum Bohemi quorum animis paullo ante Ioannes Hus & Hieronimus Pragenſis peſtiferum opinionum ſuarum uirus afflauerant, mortuo Vencislao rege ſuo, legatos ad eum miſiſſent, per quos ei regnum deferebant, multisque precibus obſecrabant, ut id aut ipſe, aut Vitoudus frater ipſius patruelis ſuſciperet, maximo uterque animo eorum preces repudiauit, addita illa nobili, & nunquam ſatis celebrata uoce: Religionem ſibi eſſe haereticis imperare. Non patitur temporis breuitas, ut aut plura de hoc dicam, aut de eius filio Vuladislao tertio Poloniae & Vngariae rege, qui, ut pontificis maximi auctoritati pareret, cum Turcis, quos diu uexauerat, multisque proelijs fuderat, fregerat, afflixerat, redintegrato aduerſus pactas cum eis inducias bello, tum quoque magna eorum edita ſtrage, in ipſa tandem acie fortiſſime dimicans interfe

ctus eſt. Eademque me cauſſa cogit, tum alios ali quot reges ſilentio inuoluere, tum in Sigiſmundo primo Sigiſmundi Auguſti patre laudando eſſe breuiorem. Cuius pietatem quidem ac religionem magnificentiſſima templa partim inſtaurata, & refecta, partim ditata, partim etiam a fundamentis excitata, & perpetuum prohibendarum a regno ſuo nouarum opinionum ſtudium: bellicam uero fortitudinem tam multae, tamque memorabiles de Moſchis, Valachis, de Tartaris, de Turcis uictoriae, & ut cetera taceam, octoginta Tartarorum millia uno ad Boryſthenem proelio profligata teſtantur. Qui cum octoginta duos uixiſſet annos, carus ſuis, metuendus hoſtibus, utriſque uenerandus, ſatur uitae, ſatur gloriae, moriens, Sigiſmundum Auguſtum non regni magis quam uirtutum ſuarum haeredem reliquit. Hic ſi praeſens adeſſet Beatiſſime pater, ſanctiſſimos pedes tuos deoſculatus, hac ad te oratione uteretur. Magno gaudio affectus ſum, Pater ſanctiſſime, cum te ad eccleſiae gubernacula admotum, & in iſto celſiſſimo inter mortales ſolio collocatum eſſe cognoui. Qualem enim iamdudum certa & conſtanti fama eſſe te acceperam, tali gubernatore nauim eccleſiae in his turbulentiſſimis tempeſtatibus egere in-

re intelligebam. Quem in locum Chriſtiana reſp. deducta ſit, etſi dubitandum non eſt, quin tu ex iſta edita ac praecelſa ſpecula optime uideas, nos tamen qui ab hoſtibus undique circumſeſſi ſumus, certe propius intuemur. Et ab hoſte immaniſſimo ac potentiſſimo inuadimur, & domeſticis ſeditionibus laboramus. Neque ulla res maiores ei animos facit, quam quod intelligit, grauiori, & implacabiliori odio Chriſtianos a Chriſtianis, quam Chriſtianos a Turcis diſſidere. Ita qui coniuncti ac conſpirantes terrori eſſemus, diuiſi ac diſſentientes ludibrio & deſpectui ſumus. Iamque mali uis, inuitiſsimis, & nequicquam renitentibus nobis, non obſcure per partes uſque adhuc integras ſerpit. Et alia hoc regna nuper magno bonorum omnium maerore ſenſerunt, & nos, quanquam omnia prohibendi cauſſa facimus, peruincere tamen non poſſumus, ut nihil populis noſtris uicinitate ac contagione noceatur. Em, nunquam ne his tot, tam grauibus, tam diuturnis calamitatibus remedium aliquod reperietur? At tu Beatiſſime pater, cuius, & apud Deum preces propter ſanctitatem, & apud homines iuſſa propter auctoritatem plurimum ualent, per illam qua genus humanum complecteris caritatem, per illam curam quam

Chriſtianis

Chriſtianis omnibus & debes & praeſtas, per illum ipſum, cuius in terris uice fungeris IESVM *Chriſtum, ſuccurre ac ſubueni communibus malis, & omnes cogitationes, omnia conſilia, omnem auctoritatem ac potentiam tuam confer ad Chriſtianos populos & purgandos ab erroribus, & firma ac ſtabili concordia inter ſe deuinciendos. Quod igitur rex ipſe per ſe facere propter locorum diſtantiam non poteſt, id per hunc clariſſimum uirum oratorem ad te ſuum facit: per eum tibi gratulatur: per eum ad te omnes uires ac copias ſuas defert: per eum tibi & huic ſanctae ſedi obedientiam praeſtat: quamque laudem a maioribus ſuis haereditariam accepit excubandi aſſidue pro Chriſtianis, & quicunque hoſtes Chriſti atque eccleſiae fuerint, eoſdem ſemper habendi pro ſuis, eam ſe diligentiſſime, ut ſemper fecit, conſeruaturum, neque unquam ab eorum uirtute degeneraturum eſſe promittit. Tibi autem Beatiſſime pater, cum omnia fauſta & proſpera precatur, tum quo facilius ea quae a te expectātur perficere poſſis, illud a deo uotis omnib. petit, ut publico eccleſiae bono nō minus diu pontifex uiuas, quam te pontificatu dignū uixiſſe, oēs qui uere & incorrupte iudicant, confitentur.*

ORATIO
DECIMAQVINTA
NON EST HABITA.

SI quis eſt qui ſcire cupiat, Beatiſſime Pater, quanto gaudio perfuſus ſit Alfonſus II. Ferrariae Dux, poſteaquam te in ſummum iſtum & caelo proximum dignitatis atque amplitudinis gradum communi patrum omnium uoluntate ac iudicio ſublatum eſſe cognouit: is, ſi orationem meam cogitatione ſua ſubſequi, quaſque ille gaudendi cauſſas habuit, earum unaquaeque quantum ponderis ac momenti habeat diligenter expendere uoluerit, ſimul & id quod cupit intelliget, & mihi, ſi forte illius gaudij magnitudinem uerbis exaequare non potuero, ignoſcendum potius quam ſuccenſendum putabit. Nam cum ea dicendo tractanda ſunt, quae nullo uerbo-

rum

rum genere ſatis exprimi poſſunt, acris & intelligentis aeſtimatoris eſt, non dicentis imbecillitatem accuſare, ſed eo ipſo potius argumento uti, ut id quod agitur ſingulare quiddam & eximium eſſe indicet, quod ad id exprimendum nulla potuerit ſatis uehemens, atque illuſtris oratio reperiri. Alfonſus autem ſecundus, ut inſignem quandam laetitiam perciperet ex eo, quod ſapientiae tuae ſumma totius eccleſiae gubernatio delata eſſet; cum iiſdem illis cauſſis adductus eſt, quae ceteros quoque principes Chriſtianos admirabili ob eam rem uoluptate cumularunt, tum aliis etiam quibuſdam ad ſe proprie pertinentibus, quae in communi omnium gaudio gaudium ipſius maius & inſignius reddunt. Ac primum quidem gratiſſimum ei atque optatiſſimum accidit, illi potiſſimum ſummam rerum concreditam eſſe qui per omne anteactae uitae ſpatium talem ſe praeſtitiſſet, ut tanquam perfectum & abſolutum antiquae illius innocentiae & integritatis exemplum omnium praedicatione commendaretur. Quis enim per illum cuius in locum in terris obtines, rerum omnium praepotentem deum, multos iam annos ad iſtam ſanctiſſimam ſedem prouectus eſt, te uno iis omnibus uirtutibus, quas bonum, & omni ex parte ab-

ſolutum principem habere decet, ornatior? Qui cum intelligeres, animum humanum duabus praecipue rebus perfici, & ad illud, ex quo ductus eſt, diuinitatis exemplar proxime accedere, cognitione primum & intelligentia earum rerum quae dignae ſunt in quibus ſtudium collocetur, deinde pro curandis hominum commodis, iiſque actionibus ſuſcipiendis, ex quibus quam maximus fructus ad quam plurimos perueniret: iam inde a principio ita uitam inſtituiſti tuam, ut perpetuo ad eos quos dixi fines omnia retuliſſe, neque unquam ullum tem poris punctum mentis aciem ab eis deflexiſſe uidearis. Itaque totum illud adoleſcentiae tempus, cui & communi hominum conſuetudine, & quadam prope ipſius naturae tacita lege maior quaedam licentia tribui ac permitti ſolet, a te, non in remiſſionibus animi, neque in eis uoluptatibus, quibus aetas illa plerunque etiam ſine reprehenſione capitur, poſitum, ſed in aſſidua praeſtantium doctrina uirorum conſuetudine diligentiſſimaq. cum omnium honeſtarum artium, tum earum praecipue, quae populorum rectoribus neceſſariae ſunt, peruestigatione conſumptum eſt. Neque uero te ab eo, quod tibi propoſueras, curriculo aut deterrere poſtea laboris aſperitas, aut auocare uolupta

tum

tum blandimenta potuerunt. Qui ſemel ad ſolidam & immortalem gloriam recto itinere contendere penitus imbibiſſes, omnia tibi, dum eo quo inſtitueras, peruenires, contemnenda, & pro nihilo putanda eſſe duxiſti. Nimirum illam tu uirtutis pulchritudinem, quam Plato, ſi cerneretur, mirabiles ſui amores excitaturam eſſe dicebat, non corporeis, ſub quos illa non cadit, ſed iis, qui, ſi nulla cupiditatum nubes oppoſita eſt, multo perſpicatius & acutius cernunt, animi oculis uideras: eiuſque deſiderio incenſus niſi adepta ea, uitam ipſam tibi acerbam atque inſuauem fore ſtatuebas. Igitur cum Patauij primum, deinde Bononiae, defixus in praeſtantiſſimarum artium ſtudio, primam aetatis partem exegiſſes, iiſque adoleſcens egregie nauatae in ſtudijs operae inſignibus atque ornamentis affectus eſſes, quae ampliſſima in eis ciuitatibus tribui ſolent: iudicaſti tibi eam eſſe ex domeſtico illo & umbratili uitae genere, quod ad illud uſque tempus, flagrantiſſimam illam cognitionis & doctrinae ſitim explere cupiens, neceſſario colueras, in ſolem, quod dicitur, & in puluerem prodeundum: tempus eſſe, ut praeclara illa ſemina, quae diligenter ſubacto ac praeparato animo colueras, omni ratione foueras,

 alue-

alueras, auxeras, efferrent tandem ipſa ſe, & fru ctus expectatione dignos hominum generi afferrent. Nec enim te fugiebat, omnem cognitionem, quam nulla conſequeretur actio, mancam quodammodo & inchoatam eſſe: qui ſe ita ſtudijs abdidiſſent, ut nihil ex eis ad utilitatem publicam protuliſſent, eos nunquam magnopere commendatos, ſaepe etiam reprehenſos ac uituperatos fuiſſe. Quapropter in patriam reuerſus, ut quae te prima urbs naſcentem gremio & ſinu ſuo exceperat, eadem quoque primos perciperet induſtriae tuae fructus, non tantum magnas controuerſias, inter principes ciuitatis ortas, cum illi te communi conſenſu iudicem ſumpſiſſent, ſapientiſſime diremiſti, uerumetiam ſedatis grauibus illis inter Franciſcum Sfortiam Mediolani ducem & Ioannem Iacobum Medicem fratrem tuum diſcordijs, pacem, pacem inquam, qua nihil optabilius eſt, nihil ſalutarius, ciuibus tuis inſperantibus reddidiſti. O felix & auſpicatum principium. o praeclare poſitum rudimentum. Quid non bonorum ab eo ſperare poterant ciues, qui primum uirtutis ſuae ſpecimen pace & priuatim & publice componenda dediſſet? Sed uidelicet illa tanta uirtus maiorem aliquem cãpum in quo excurreret, maius theatrum in quo ſpe-

ctare.

ctaretur, requirebat Roma te, Roma urbium prin ceps iam tunc ad ſe uocabat, & ſub cuius olim im perio beata futura erat, eius praeſentis uirtutem tanto ante guſtare ac cognoſcere cupiebat. Romam igitur ueniſti, ubi uirtutis tuae tam multa tamque luculenta teſtimonia & pace & bello dediſti, ut Paulus III. P.M. quem & omnes confitentur, & res ipſa loquitur, cum in ceteris rebus rara quadam & exquiſita prudentia, tum miro in pernoſcendis hominum ingenijs acumine, & acerrimo in ponderandis cuiuſque meritis iudicio praeditum fuiſſe, cum in plurimis maximi momenti negotijs prudentiam, fidem, magnitudinem animi tuam ex pertus eſſet, primum quidem te Epidaurio Archie piſcopatu cohoneſtauerit, deinde uero abſentem reipublicae cauſſa in auguſtiſſimum & ſanctiſſimũ Cardinalium collegium aſciuerit. Hic ego, ſi quod poetae ſolent, idem nobis quoque facere liceret, Neſtoreum mihi aliquod, aut Vlixeum eloquentiae flumen optarem: ut quemadmodum una cum honoris amplificatione, tua ſemper uirtus accreuit, ita mea quoque in explicatione laudum tuarum quaſi per gradus attolleretur & ſeipſa grandior ac ſublimior fieret oratio. Vix enim fas uidetur de raris inuſitatiſque rebus dicentem, uſitato

&

& quotidiano genere ſermonis uti. Sed in hac ſcientia tenuitatis meae una me cogitatio ſubleuat, quod apud eos me dicere intelligo, qui rerum a te diuinitus geſtarum non teſtes modo ac ſpectatores, ſed exiſtimatores etiam & exornatores fuerunt. Nam quo die tot ampliſſimi & illuſtriſſimi Cardinales, non inconſulto aliquo & ſubito animorum impetu, ſed poſt accuratam in conclaui aliquot menſium deliberationem, ad deferendam tibi ſummam in eccleſia poteſtatem conſenſerunt, eodem die apertiſſimum iudicium de perſpecta ſibi & explorata tua omnis generis praeſtanti & eximia uirtute fecerunt. Quare non eſt mirandum, ſi, te tali pontifice creato, Alfonſus II. Ferrariae dux, qui ſtudium quoddam incredibile erga hanc ſacroſanctam ſedem a maioribus ſuis quaſi hereditarium accepit, tanto ea ex re gaudio affectus eſt, quantum neque mea neque cuiuſquam oratione exprimi poteſt. Nam ad eas laetitiae cauſſas quae communes ipſi ſunt cum ceteris omnibus Chriſtianis principibus, non parui quoque ponderis aliae accedunt. Primum quod eccleſiae cliens cum ſit, omnes opes ac facultates ſuas huius ſacroſanctae ſedis auctoritate nixas & fundatas eſſe non ignorat: ut etiam hoc nomine impendio magis omnibus quae

ad eius dignitatem pertinent, affici debere uideatur. Deinde qui & patrem habuerit amplitudinis tuae ſtudioſiſſimum, & ipſe non paterni magis imperij quam illius in te obſeruantiae hereditatem creuerit, ſciatque praeterea e ſuis omnibus neminem eſſe cuiuſcunque ordinis, qui non eodem plane animo ſit ſemperque fuerit, quique honori tuo ex animo, atque ex illa ſumma uoluntate non fauerit, cui dubium eſt, quin is, facta ad gloriam tuam ea quae maxima fieri potuit, acceſſione, incredibilem quandam ex eo hauſerit uoluptatem? Poſtremo qui ſeſe haud ita pridem cum Illuſtriſſimo principe Coſmo Florentinorum & Senenſium duce, gentili tuo, ducta in matrimonium illius filia, affinitate deuinxerit, cur non immortaliter gaudeat, qua ex gente ipſe uxorem acceperit, ex eadem qui uniuerſam eccleſiam cum ſummo imperio regeret exſtitiſſe? Ille uero ſtatim accepto nuncio, ſeſe in uiam dediſſet, neque ullam moram interponendam putaſſet, quin praeſens tibi gratularetur, pedibuſque tuis ſuppliciter aduolutus in tua poteſtate eſſe ſe ac ſemper fore oſtenderet, niſi prius perculſis & afflictis nec opinata patris ſui, optimi ac praeſtantiſſimi principis morte, ſuorum animis aliquid conſolationis adhibēdum eſſe duxiſſet.

Quam

Quam quidem excuſationem partim ineuitabili neceſſitate, partim naturali pietate ſubnixam, a te, Beatiſſime Pater, aequo animo acceptum iri confidit: quodque multo antea, ſi licuiſſet, facturus erat, ad pedes tuos proſtratus, te patrem ac dominum agnoſcit, tibi ſe ſuaque omnia in fidem & clientelam tradit: & ut una cum ſententia uerborum quoque formulam apud maiores hac in re uſitatam retineamus, DEBITAM TIBI OBEDIENTIAM PRAESTAT: *ſeque ſemper non ad fortunas modo ſuas, uerum ad ſanguinem quoque & uitam pro huius ſanctiſſimae ſedis dignitate profundendam paratiſsimum fore, omni aſſeueratione confirmat.*

DIXI.

ORATIO

DECIMAQVINTA

HABITA. ROMAE V. KAL. QVINCTIL. ANNO ∞. D. LXVI

IN communi omnium Chriſtianorum principum gaudio, quo eos exoptatiſſima ſummi honoris ad te concordibus horum ampliſſimorum patrum ſuffragijs delati fama cumulauit, Pie V. Pontifex Maxime, ſi praecipuam quandam ac prope ſingularem Alfonſi ſecundi Ferrariae Ducis laetitiam extitiſſe dixero, uereor ne quis id magis ex ueteri, & quotidiana omnium conſuetudine, quam quod ipſi praeter ceteros gratum id ac iucundum acciderit, a me dictum

arbitretur. Ita enim iam uſitatum eſt, ut omnibus pontificibus, omnium principum nomine eadem illa dicantur, ut & eos qui audiunt uerisimile ſit ea modo ſibi uideri audire, quae cuilibet alij eundem adepto honorem dicerentur: & ij qui dicunt non tam ex ſuo ſenſu orationem depromere, quam ex uetere aliquo libro ſolemnem, & certis conceptam uerbis gratulandi ſummis Pontificibus formulam recitare uideantur. Neque uero dubitari poteſt, quin aequiſsimum atque honeſtiſsimum ſit, quemcunque hic ampliſsimus ordo ad eccleſiae gubernacula admouerit, quando totum illud negotium non humanis conſilijs ſed diuini ſpiritus inſtinctu atque afflatu adminiſtrari certiſſimum eſt, eius ut ceteri quoque principes libentiſſimis animis imperium accipiant, auctoritatem agnoſcant, leges obſeruent, ſe ſuaque omnia eius poteſtati tradant ac permittant: eum denique qui Deo maxime placuit, ſibi quoque gratiſſimum acceptiſsimumque eſſe profiteantur. Sed tamen & longe alia illa eſt animorum alacritas, cum homines eum quicumque ſibi rector diuinitus datus eſt libenter accipiunt: alia cum, quem ſemper ipſi eo munere digniſsimum iudicarant, quemque ſemper toto pectore optauerant, eum diuino quoque iudicio probatum uident:

& quanquam omnium publice intereſt qualis ſit pontifex: non eſt tamen obſcurum eſſe quoſdam populos quoſdamque principes, quorum id priuatim multis de cauſsis maxime interſit. Ex quibus ut unum eſſe Alfonſum ſecundum Ferrariae Ducem omnes homines intelligant: neque uulgarem illam aut mediocrem laetitiam fuiſſe qua ipſe accepto pontificatus tui nuntio perfuſus eſt, idque eo dici non quod ita dici ſoleat, ſed quod uerißimum ſit: conſtitui, ſi per te liceat, Beatißime Pater, primum quidem breuiter exponere, cur tibi potißimum boni omnes communibus uotis iſtum honorem mandari & optauerint, & optare debuerint, dein de uero quas priuatim cauſſas Alfonſus habuerit propter quas eximiam quandam ex eo perceperit uoluptatem. Sed quoniam prior orationis meae pars exſplicari aliter non poteſt, quin de tuis laudibus nonnulla dicantur, idque cum aliqua tua moleſtia fieri neceſſe eſt: propterea quod ut quiſque laude digniſſimus eſt, ita minime libenter laudes ſuas audire conſueuit, ſupplex a te etiam, atque etiam peto hanc ueniam pater optime ac ſanctiſſime, ut quae de uirtutibus tuis toto orbe iampridem ſparſa ac diſſeminata ſunt, ea me ſtrictim ac modice attingere,

gere,

gere, ac delibare patiaris. Vos autem patres ampliſſimi oro atque obteſtor, ut ſi me ſublimia humiliter, ampla tenuiter, illuſtria inornate tractantem & ex innumerabilibus quae ad dicendum ſuppetunt, plurima praetermittentem, pauca pro ponentem, uerius quam exponentem audietis, cogitetis cum animis ueſtris, neque poſſe quemquam in tam ubere materia omnia perſequi, neque ea quae ſatis per ſe ſplendida, & magnifica ſunt, ornatu uerborum indigere, & mihi eam in primis cau tionem adhibendam fuiſſe ne ſanctiſsimi eiuſdemque modeſtiſsimi Principis patrisque noſtri aures quanquam uerißimis, & omnium ſermone celebra tißimis, inuſitatis tamen, & longe multumque ſupra exempla uulgaria poſitis laudibus ſuis offen derentur. Atque equidem Beatiſſime pater ut mea tibi quantum in me ſitum eſt minime moleſta ſit ora tio, abducam, & auocabo eam a perſona tua & de te reticens rem tantum ipſam excutiendam con ſiderandamque proponam. Si quis igitur reperiretur qui ab ipſo ineuntis aetatis principio illud arduum ac cum labore ad uirtutem directum iter ingreſſus hoc robore animi, atque hac indole continentiae eſſet, ut omnia blandimenta uoluptatum reſpuens, & aſpernans, nihil in uita expetendum

aut magnifaciendum putaret, niſi quod eſſet cum laude & cum dignitate coniunctum, ſeque iam tum a corpore quam maxime abſtrahens ad diuinarum rerum cognitionem cura omni ſtudioque raperetur: quis non facile auguraretur ex illa herbeſcentis adhuc ſeque paullatim exerentis ingenij te᷑eritate magnas aliquando uirtutis ac ſapientiae fruges extituras? Quod ſi idem cum ſe paullum iam corroboraſſet, ut plane liber ab omnibus impedimentis iter ſibi deſtinatum expeditius conficeret, ſecederet, ſegregaretque ſe a commercio uulgi, & ſolitariam uitam amplexus nomen daret in eam ſodalitatem quae ex quo primum inſtituta eſt perpetuum quoddam inexhauſtae fecunditatis ſem. uarium hominum & doctrina, & uirtute praeſtantium fuit, quis non in ea ſpe quam iam antea conceperiſſet magis, ac magis confirmaretur? Iam uero ſi multos annos in eodem ordine ita uixiſſet, ut non aequalibus modo ſuis, aut minoribus natu, ſed ipſis ſenioribus exemplum innocentiae, & integritatis eſſet, nullam unquam ullius turpitudinis aut flagitij ne tenuiſſimam quidem ſuſpicionem dediſſet, neque in caſtigandis aliorum delictis remiſſus eſſet, & tamen alijs omnibus facilius ignoſceret quam ſibi: pium ac iuſtum bellum indixiſſet cum

omnibus

omnibus uitijs, tum praecipue prauis, & uerae, ac catholicae religioni contrarijs opinionibus, multos mortales aut errore lapſos aut ab alijs in fraudem inductos reuocaſſet in uiam: obſtinatos, & pertinaces, ne eorum contagio bonis obeſſet, repreſſiſſet legum habenis, & omnes uires ſuas ad eos exterminandos contuliſſet, eiuſque rei cauſſa nullam offenſionem, nullam ſimultatem, nullum odium, nullam denique capitis dimicationem ſibi unquam defugiendam putaſſet: nemo, ut opinor, inueniretur qui non tantum illud uirtutis & conſtantiae lumen in excelſo aliquo, & illuſtri loco collocandum arbitraretur. Ad haec omnia ſi iudicium & auctoritas acris alicuius, ac ſeueri pontificis accederet, qui nulla prorſus alia re quam illa praeſtanti uirtute commotus eum uirum de quo loquimur, nihil tale ambientem ac ne cogitantem quidem, in ſacroſanctum Cardinalium collegium adſciſceret, iſque ſe in illo dignitatis gradu conſtitutus eundem toto decennio praeſtaret quem in alijs uitae partibus praeſtitiſſet, quis non ei bonus pontificatum maximum ſpe & uotis omnibus deſtinaret? quis non omnes Chriſtiani nominis & animi prouincias gaudio triumphaturas, florenteſque, ac beatas futuras, tali ſibi dato gubernato-

ce con-

re conſideret? Si haec in extremis Galliae, aut Hiſpaniae, aut etiam remotioris alicuius prouinciae finibus dicerem, pro certo tamen haberem cognitum iri ab omnibus te Pie Quincte eum eſſe; quem mea iamdudum notaret, ac deſignaret oratio. Nam quae tandem uitae tuae pars non eiuſmodi fuit, ut in ea cum ſemper reperirent boni quod imitarentur, nihil reperire poſſent improbi quod calumniarentur? Maiori tu & tranquilliori animo paupertatem tuliſti, quam ceteri diuitias ferunt. Nunquam tu honores ſecutus es: ſed recto ſemper itinere gradientem, & de ſola uirtute ſollicitum, de alijs rebus non laborantem, ipſi te ultro ſunt honores conſecuti. Nihil te Cardinalatus dignitas immutauit: niſi quod ut tua uirtus à pluribus cognoſceretur effecit: eandem quam priuatus comitatem atque affabilitatem, eundem cultum, eandem uitae ac diſciplinae ſeueritatem retinuiſti. Vna erat omnium uox neminem eſſe qui maiori libertate ſententiam diceret, qui minus ad gratiam loqueretur, qui quae uera rectaque erant conſtantius aut animoſius tueretur. Itaque non in ſermone tantum, ſed in uultu ipſo ac nutu tuo magna ineſſe putabatur auctoritas. Tanto igitur & tam repentino omnium conſenſu

ponti-

pontifex renuntiatus es, ut ſi cui forte adhuc dubium fuerat, hominum ne iudicio, an diuino numine ſummi pontifices crearentur, quod tamen nemini unquam bono dubium fuit, ea tota dubitatio proximis comitijs ſublata eſſe uideatur. Non enim fumoſae maiorum imagines, non inuidioſa diuitiarum magnitudo, non eblanditae principum commendationes uiam tibi ad pontificatum munierunt: eadem illa uirtus quae te ab ipſis incunabulis ſuſceptum perpetuo comitata erat, ſerius omnino, & uotis noſtris, & meritis tuis, ſed tamen in iſto te tandem celſiſsimo dignitatis inter homines deo proximae ſolio ſuis ipſamet manibus collocauit. At haec quidem omnia omnibus Chriſtianis & principibus, & populis ingentem laetitiam attulerunt: quas autem cauſſas habuerit Alfonſus ſecundus cur ex eo praecipuum quoddam gaudium caperet, ſequitur ut exponam. Non eſt dubium quin totius Chriſtianae Reipublicae interſit quam optimos pontifices creari, ſed tamen id magis quodammodo pertinet ad eos populos qui reguntur ab ipſo pontifice, quam ad illos qui procul poſiti etiam ſi in ijs quae ad religionem pertinent pontificis imperio parent, in ceteris tamen a regibus alijsue principibus gubernantur: itidemque inter princi-

pes,

pes, magis ad eos, qui ſunt in fide ac clientela eccleſiae; quam ad eos quibus nulla talis intercedit cum hac ſancta, & apoſtolica ſede coniunctio. Cum igitur antiquiſſima, & nobiliſſima principum Eſtenſium familia & antiquitus a Pontificibus Romanis Ferrariam acceperit, & ab eiſdem ducali nomine atque auctoritate decorata fuerit, ſemperque ex eo in huius ſanctae ſedis patrocinio permanſerit; conſtat, cuiuſmodi pontifices ſint, quam amantes religionis ac iuſtitiae, eorum magis, quam multorum aliorum principum intereſſe. Deinde cum & ex alijs multis & praecipue ex Illuſtriſſimo Cardinali Ferrarienſi patruo ſuo Alfonſus ſecundus de tua praeſtanti uirtute cognoſſet: neque neſcius eſſet quanto opere & is, & frater ſuus Illuſtriſſimus Cardinalis Eſtenſis dignitati tuae uere atque ex animo fauerent, fieri nullo modo poterat, ut non & ipſe idem euenire cuperet, quod & patruum quem ſemper meritiſſimo plurimi fecit, & fratrem quem aeque amat ac ſe ipſum; tanto ſtudio procurare intelligebat. Poſtremo cum ita natura comparatum ſit, ut eos quiſque ornatiſſimos ac florentiſſimos eſſe cupiat quorum cauſa plurimum laborauit, in plurimaque ſe ac maxima pericula expoſuit, neceſſe eſt inſigniter caram eſſe

Alfonſo

Alfonſo Ferrariae Duci huius ſanctae ſedis dignitatem, pro qua maiores ipſius tot labores ſuſceperunt, tot diſcrimina adierunt, toties de uita fortuniſque omnibus dimicarunt. Nihil augendi aut amplificandi cauſſa loquar Pater Beatiſſime: ſed id tantum optima fide teſtabor, quod, ſi opus ſit, certiſsimis ac locupletiſſimis auctoribus probare nullo negotio poſſum, ſi ea minutatim perſequi uelim quae a principibus Eſtenſibus pro apoſtolicae ſedis auctoritate, ac totius Italiae ſalute fortiter facta ſunt, non dies modo me, ſed uox ipſa uireſque deficient. Sed ut omittam ea quae nimis antiqua uideri poſſunt, (ſi quidem mille iam anni, & eo amplius ſunt, cum haec nobiliſſima familia floret, aliosque aſsidue ex alijs principes perpetua quadam ſerie propagat) illud certe praetermitti non poteſt, quod cum Fridericus Aenobarbus a Gregorio nono damnatus atq; hoſtis judicatus, ob idque implacabili aduerſus Eccleſiam Romanam odio flagrans, per Italiam immaniſsimi latronis more baccharetur, uaſtaret agros, oppida diriperet, depopularetur, incenderet, non ſexui, non ordini, non aetati ulli parceret, caede ac ſanguine compleret

pleret

pleret omnia, adminiſtrumque ac ſatellitem crudelitatis ſuae haberet Eccelinum; quem non tam inter ſceleratos tyrannos, quam inter taetras, & immanes belluas numerare merito poſſamus, utriuſque copias non tam numeroſo, quam ualido exercitu fudit, ac fugauit Azo nonus Marchio Eſtenſis. Quinetiam cum Salinguerra Taurellus, qui Eccelini ſororem in matrimonio habebat, eique in omni ſcelere geminus erat, Ferrariam ui & armis occupatam & oppreſſam teneret, miſerorumque ciuium ceruicibus praedo crudeliſſimus incubaret, eiuſdem Azonis uirtute, & armis Ferraria ab illius tyrannide uindicata eſt. Cuius rei cauſſa primum quidem uniuerſus populus Ferrarienſis Azonem ipſum dominum, ac principem ſuum conſalutauit, deinde uero pontifices habita ratione & ſumptuum quos ipſe in liberanda Ferraria fecerat, & beneficij quod ab eo apoſtolica ſedes acceperat, eandem illam urbem ei poſteriſque eius habendam ac regendam concesſerunt. Neque unquam quoties aliqua ſeſe obtulit occaſio, recuſarunt Principes Eſtenſes, dum pro eccleſia propugnarent, ſe ſuaque omnia prompto animo in diſcrimen opponere,

ponere. Quae omnia aliaque eiuſdem generis plurima non Ferrarienſium tantum annalibus, quorum hac in parte fides alicui fortaſſis ſuſpe-cta eſſe poſsit, ſed optimi cuiuſque illorum temporum aut etiam inferiorum ſcriptoris monumentis prodita, & teſtata ſunt. His uirtutibus domus Eſtenſis ad tantam gloriam iampridem peruenit, ut ſummi Pontifices, ut Imperatores, ut Hungariae, ut Galliae Reges, alijque potentiſsimi principes pulchram ſibi ac decoram illius affinitatem iudicarint. Hae cauſſae ſunt Beatiſsime Pater, cur Alfonſus ſecundus, qui neque pietate in Deum, neque obſeruantia erga ſedem Apoſtolicam, ueque ulla denique uirtute cuiquam ex maioribus ſuis cedere meditatur, te pontifice declarato, incredibile quoddam ex ea re gaudium ceperit. Neque quicquam libentius feciſſet quam ut ad te primo quoque tempore ueniret, & ſanctiſsimis pedibus tuis aduolutus quantopere tibi, & huic ſanctae ſedi deuotus addictuſque ſit modis omnibus declararet, ac patefaceret, niſi id temporum ratio prohibuiſſet. Sed cum ita eueniſſet ut feliciſsimi pontificatus tui principium in id tempus incidiſſet quo ipſe uxo-

rem

rem domum duxerat : iudicauit te pro tua ſingulari clementia non iniquo animo laturum , ſi prius coepta nuptiarum ſolemnia celebraret , ac cum uxore unum , aut alterum menſem commoraretur : deinde ad hoc debitum officium tibi praeſtandum ueniret . Nunc autem aliud interea multo grauius obiectum eſt impedimentum . Nam cum ſceleratiſsimus ille religionis noſtrae hoſtis Turcarum tyrannus numeroſiſsimo exercitu Hungariae immineat , generoſiſsimus princeps , qui admirabili ſtudio ardeat incedendi aſsidue per ueſtigia maiorum ſuorum , Maximiliano Imperatori uxoris ſuae fratri ſponte ſe in belli , ac diſcriminis ſocietatem obtulit , eique pollicitus eſt , ſimulatque accerſitus eſſet , ſe ad eum nulla interiecta mora cum quantis poſſet copijs eſſe uenturum . O uis uirtutis quid non in pectoribus uere generoſis efficis ? Non dulcedine patriae , quam abitu ſuo maeſtam & pauentem relinquit , non nuper ductae uxoris caritate , quae ſibi eo diſcedente a uiſceribus ſuis diſtrahi ac diuelli uidetur , non hoſtis feritate , non periculi magnitudine retineri fortiſsimus Princeps poteſt . Valeant , inquit , ualeant alia omnia . ubi Chriſtianae Reipu-

blicae

publicae defenſio agitur , indignus ſim maioribus meis , ſi quicquam ei anteponendum putem . Verebatur autem , ſi huc iter cepiſſet, ne interea accideret aliquid , ut ſtatim regredi atque in Hungariam proficiſci neceſſe haberet: neque dubitabat fore ut haec excuſatio ſua a te quoque Beatiſſime Pater non modo acciperetur , uerum etiam commendaretur . Sed quod ipſe ſi licuiſſet praeſens facturus erat , idem nunc per hunc Illuſtriſſimum Principem ac Marchionem Franciſcum Eſtenſem patruum ſuum facit : quo deligere neminem poterat in quo plus ineſſet uel fidei uel auctoritatis . Per eum igitur Beatiſſime Pater Alfonſus ſecundus Ferrariae Dux eam quam debet tibi , & ſanctae ſedi apoſtolicae obedientiam praeſtat , ſe ſuaque omnia tibi tradit ac conſecrat , ſemperque ſe in tua , atque huius ſanctae ſedis poteſtate fore ſanctiſſime pollicetur . Tu eum uiciſſim Beatißime Pater , ut ipſe te ſine ulla dubitatione facturum eſſe confidit , paterna beneuolentia complectere : & quemadmodum ipſe ſemper omnes uires ſuas ad defendendam tuam , & apoſtolicae ſedis dignitatem ſtudioſiſsime conferret : ita tu eum totamque una familiam E-

ſtenſem , eximium nobilitatis Italicae florem ; non tuendam modo tibi , ac conſeruandum , ſed amplificandam etiam in dies ac cohoneſtandam iudicato ;

D I X I.

ARISTOTELIS
ETHICORVM
AD NICOMACHVM
LIBER QVINTVS.

IN QVO DE IVSTITIA ET IVRE accuratiſsime diſputatur.

M. Antonio Mureto interprete.

Venetijs Apud Marcum Amadorum Bibliopolam Romanum. M. D. LXXI.

M. ANTONIVS MVRETVS AVDITORIBVS SVIS.

CVM hunc Ariſtotelis librum uobis explicaturus eſſem, multis de cauſis mihi faciendum putaui, ut eum prius latine a me conuerſum ederem. primum quoniam & ſi in ceteris libris explicandis conatus eram efficere, ut ne ij quidem qui graecarum litterarũ rudes ſunt, aditum ſibi ad me audiendum peregrinitate ſermonis occluſũ eſſe quererentur, non obſcuris tamen multorum ſermonibus aures meae quotidie uerberabantur, conquerentium, crebro illo uocum graecarum

interiectu retardari intelligentiam ſuam: planiora ſibi multo & expeditiora omnia fore, ſi latine dicerentur. horum igitur ſtudio aliquid tribuendum eſſe duxi. deinde ſubmoleſtum ipſi mihi nonnunquam erat, uerum ut fatear, tantum quotidie operae ac temporis in reddẽdis ſingulis uocibus ponere: ut mihi quoque ſatius uideretur, ſemel illo labore defungi. Nam cum ſingulae diſputationes noſtrae in unius horae curriculum concludantur, ex eoque ipſo aliquid ſaepe multis occaſionibus delibetur, ac detrahatur, adhibenda parſimonia eſt, uidendumq; omni ſtudio, ut id ſaltem quod datur, quam poſſumus optime & utiliſsime collocetur. Iam e tam breui

tempo-

tempore nō multum poteſt tractandis rebus relinqui, ſi aliquid ex eo ſingula uerba decerpant. Praecipue autem hic liber propter mirificam quandam rerum ac ſententiarum ſubtilitatem poſtulare quodam modo uidebatur, ut, quo liberiores animi noſtri totos ſe ad eas peni tus cognoſcendas darent, illa altera pars laboris & uobis & mihi demeretur. Fuere & aliae huius mei conſilij cauſſae, quas nihil neceſſe ha beo pluribus perſequi. Dedi autem operam quātum quidem in me fuit, ut Ariſtotelis non ſententi am modo exprimerem, ſed genus ipſum dicendi, quoad liceret imitarer. Nam cum ſuo quiſque mo do & loquatur & ſcribat, alioſque an-

guſta, preſſa, conciſa, alios ampla, copioſa redundãs delectet oratio: non ſatis probo conſilium eorum, qui, cum Ariſtoteles ſiccitatem quã dam tenuitatemque dicendi, contra Cicero copiam & ubertatẽ adamauerit, neque quicquam tam diſſimile ſit, quam eorum inter ſe dicendi genus, Ariſtotelem tamẽ interpretantes, quia ſe, quam poſſunt, Ciceronis ſimillimos eſſe cupiunt, quae ab illo, & breuiter, & ſubobſcure dicta ſunt, ea huius more dilatant atque diducunt. Sed ſuum cuique, ut dicitur. Ego an quod uolui aſſequutus ſim, neſcio, aut potius id nõ aſſequutum eſſe me, ſcio: certe quidẽ, quod in hoc genere optimũ eſt, id me ſequutum eſſe, ac propoſitum

habuiſſe

habuiſſe confido . Neque damno induſtriam eorum, qui aut ante me, aut poſt me (ſi quidem iam duodecim anni ſunt, cum huius libri interpretatio mea primum edita eſt) in his rebus latine tractandis elaborarunt: quorum etiam quidam auxilio ad eam rem meo uſos eſſe ſe, non diffitentur. Neque tantum, ut ille dixit poſterior dies prioris diſcipulus eſt, ſed etiam magiſter. Multa aliter olim accipiebã, aliter hodie accipio: græcos etiam libros multo pluribus locis deprauatos eſſe uideo, quam tũc arbitrabar. Itaq. neceſſe eſt, multa longe ſecus in eorum interpretationibus, quam in mea, legi. De quibus non intelligentes modo, ſed etiam eos qui ſibi tales uidẽtur, quo

rum

rum omnis aetas magnam copiam extulit, iudicaturos eſſe proſpicio. Horum ego neque alteros reijcio, neque alteros extimeſco. eſt eiuſdē ingenij, & eruditorum admonitiones amare, & indoctorum maledicta contemnere. Vbi, & cur a ceteris diſſenſerim, uos quidem quotidie ex me ipſo, ceteri autem ex commentario, quem, cum primum licebit, edituri ſumus, intelligent.

Romae. Kal. Martij Anno. M. D. LXV.

ARISTOTELIS ETHICORVM AD NICOMACHVM

LIBER QVINTVS,

M. Antonio Mureto interprete.

DE Iuſtitia autem et iniuſtitia quaerendum eſt: tum cuiuſmodi in actionibus ſitae ſint, tum cuiuſmodi mediocritas iuſtitia, & ius quarum rerum medium ſit. In his autem rebus exquirendis eandem uiam rationemq. teneamus, quam in ſuperioribus ſecuti ſumus. Videmus igitur omnes iuſtitiae nomine eiuſmodi quendam habitum ſignificare uelle, quo homines propenſi ſunt ad agenda quae iuſta ſunt, quoque ea & agunt, & uolunt. eodemque modo iniuſtitiam dicere habitum quo res iniuſtas & agunt & uolunt.

uolunt. Quocirca nobis quoque principio poſita ſint haec ad naturam utriuſque adumbrandam. neque enim eodem modo ſe res habet in ſcientijs facultatibuſque & in habitibus, nam facultas quidem & ſcientia uidetur eadem contrariorum eſſe: at non idem habitus contrariorum. exempli cauſſa a bona ualetudine ea tantum efficiuntur quae ipſi conuenientia ſunt, non etiam quae contraria. Dicimus enim ualenter ambulare aliquem, cum ita ambulat, ut is qui bene ualet. Saepe igitur contrarij quidem habitus ex contrario, ſaepe etiam ipſorum habituum ex rebus quae eis ſubiectae ſunt cognitio capitur. Nam & ſi bona corporis habitudo nota ſit, mala quoque nota ſit: & ex bene habitis corporibus bona corporis habitudo, ex ipſaque uiciſſim bene habita corpora. Si enim bona habitudo eſt carnis ſoliditas: malam, eſſe carnis raritatem neceſſe eſt, & bene habitum id, quod habet uim efficiendae ſoliditatis in carne. conſequitur autem plaerunque, ſi altera pluribus modis dicantur, ut & altera quoque. Vt ſi iuſtum, etiam iniuſtum. Videtur autem multis modis dici iuſtitia & iniuſtitia. Sed quia propinqua eſt homonymia ipſarum, latet: neque ita, ut in ijs quae longe diſtant, perſpicua eſt. magna enim eſt for-

mae

mae diſſimilitudo, ut conſtat dein uocari homonymos & iugulum & clauim. Sumptum igitur ac poſitum ſit, quot modis dicatur iniuſtus. Videtur autem iniuſtus eſſe & is qui legi non paret, & is qui plus ſibi ſumit quam par eſt, neque conſeruat aequalitatem. Vnde conſtat iuſtum quoque fore tum eum qui legi obtemperat, tum eum qui conſeruat aequalitatem. Quare iuſtum quidem eſt tum id quod lege praeſcribitur, tum id quod aequale eſt: iniuſtum autem tum id quod aduerſum legem committitur, tum quod inaequale eſt. Quando igitur iniuſtus pluris quam par eſt, auidus eſt, in bonis haec ipſius affectio cernetur; non tamen in quibuſlibet: ſed in ijs demum in quibus proſpera aduerſaque fortuna. quae ſunt illa quidem ſemper ſimpliciter & abſolute bona: ſed huic aut illi non ſemper. Homines autem ea & optant & perſequuntur, at non ita oportet, ſed optare quidem ut ea quae ſimpliciter bona ſunt, ſibi quoque bona ſint: ſequi autem ea, quae ſibi bona ſunt. At iniuſtus non ſemper id quod plus eſt ſequitur, ſed & id quod minus, in ijs quae ſimpliciter ſunt mala. Verum quoniam uidetur & minus malum quodammodo bonum eſſe: pluris autem cupiditatem in bono dicimus, propterea uidetur tum quo-

que pluris cupidus eſſe. eſt autem iniquus (hoc enim complectitur, & commune eſt) & contra legem facit. Quando autem qui contra legem facit iniuſtus eſt, qui uero ei obtemperat iuſtus: perſpicuum eſt, omnia legitima iuſta quodammodo eſſe. nam & ea quae a ſcientia legum ferendarum definita ſunt, legitima ſunt, & eorum unum quodque iuſtum eſſe dicimus. Leges autem omnibus de rebus publice loquuntur ſpectantes aut id quod communiter omnibus utile eſt, aut id quod optimatibus, ijs ue qui principatum in ciuitate obtinent, ſeu propter uirtutem, ſeu quo alio tali modo. Quare uno quidem modo iuſta ea dicimus, quae ad felicitatem eiuſque partes ciuili ſocietati conficiendas ac conſeruandas ualent. Imperat autem lex & ea facere quae ſunt fortis uiri, ut non deſerere ordinem, neque fugere, neque abijcere arma; & quae temperantis, ut non facere adulterium, neque alienae pudicitiae illudere; et quae manſueti, ut non percutere, neque maledicere: itidemque in ceteris uirtutibus ac uitijs illa quidem iubens, haec autem prohibens: recte quidem ea quae recte poſita eſt, deterius autem ea quae temere inconſiderateque lata. Haec igitur iuſtitia eſt illa quidem perfecta uirtus, non tamen ſimpliciter.

ter, ſed ad alium relata. Ideoque ſaepiſſime iuſtitia uirtutum praeſtantiſſima uidetur; ac neque heſperus, neque lucifer ita admirabilis eſſe. Et in prouerbio eſt, Iuſtitia in ſeſe uirtutem amplectitur omnem. & eo maxime perfecta uirtus, quoniam perfectae uirtutis uſus eſt. perfecta autem eſt, quoniam qui ea praeditus eſt, etiam in alium uirtute uti poteſt, non tantum ipſe ſecum. Multi enim ſuis quidem in rebus uirtute uti queunt, in ijs autem quae ad alium pertinent, non queunt. & propterea recte a Biante dictum uidetur, Magiſtratus uirum patefaciet. nam qui magiſtratum gerit, alium iam ſpectat, & in uitae communione uerſatur. Atque ob eam ipſam cauſſam iuſtitia una ex uirtutibus alienum eſſe bonum uidetur: quoniam ad alium pertinet. ea enim agit, quae alij utilia ſint, ut principi, aut communi. Ergo peßimus quidem ille eſt, qui improbitate, & in ſe ipſum, & in amicos: optimus autem, non qui in ſe ipſum, ſed qui erga alium uirtute utitur. id enim difficile eſt. Haec igitur iuſtitia non pars uirtutis, ſed tota uirtus eſt: nec quae ei aduerſatur iniuſtitia, pars uitioſitatis, ſed tota uitioſitas. Quid autem uirtus, & haec iuſtitia inter ſe differant, conſtat ex ijs quae diximus. eſt enim eadem quidem, ſed non eadem utriuſque

ratio

ratio . nam qua ratione ad alium pertinet ; iuſtitia eſt : qua talis quidam habitus eſt , ſimpliciter uirtus . Quaerimus autem eam iuſtitiam quae pars uirtutis eſt : eſt enim quaedam , ut dicimus , itidemque de iniuſtitia ea , quae pars eſt uitioſitatis . Eſſe autem , id argumento eſt , quod qui agit aliquid eorum quae ad cetera uitia pertinent , iniuſte ille quidem facit , ſed nihil amplius conſequitur. Vt is qui clypeum per ignauiam abiecit , aut aſperitate ductus eſt ad maledicendum, aut illiberalitate , ne pecunia iuuaret alium , retardatus . cum autem plus aliquid conſequitur , ſaepe nullo tali uitio peccat , at ne omnibus quidem . & aliquo tamen . uituperamus enim eum : idque iniuſtitiae nomine. Eſt igitur alia quaedam iniuſtitia , ut pars quaedam totius : & iniuſtum quoddam, pars illius totius iniuſti ; quo quicquid contra legem fit continetur . Praeterea ſi duorum unus quidem lucri cauſſa cum aliena uxore rem habeat , & inſuper aliquid mercedis accipiat ; alter autem id faciat cum ſumptu ac detrimento ſuo , ut cupiditatem expleat , hic quidem intemperans potius , quam pluris auidus , eſſe uideatur ; ille autem iniuſtus , ſed non intemperans . conſtat autem id ex eo euenire , quod lucrum facit . Praeterea omnia alia iniuſte facta referimus

bonum ciuem quocunque in loco. Iuſtitiae autem illius quae uirtutis eſt pars, & eius quod ex ea iuſtum dicitur, unum quidem genus eſt, quod cernitur in diſtribuendo honore, aut pecuniis, diis ue rebus quae diuidi poſſunt inter eos qui eiuſdem reipublicae communione coniuncti ſunt. In iis enim fieri poteſt, & ut alter altero plus minus ue, & ut aequam uterque partem ferat. alterum quo negotia quae inter ſe contrahunt homines diriguntur. Huius autem partes ſunt duae. Nam eorum quae inter ſe homines contrahunt, quaedam ſponte fiunt, quaedam inuite. Sponte quidem, quae talia ſunt, ut uenditio, emptio, mutuum, fideiuſſio, commodatum, depoſitum, locatio & conductio. Sponte autem fieri dicuntur, quoniam talium negotiorum principium ſponte inſtituitur. Eorum autem quae fiunt inuite partim clandeſtina ſunt, ut furtum, adulterium, ueneficium, lenocinium, ſerui alieni, circumuentio, aut corruptio, per inſidias allata nex, falſum teſtimonium: partim uiolenta, ut uerbera, uincula, mors, rapina, debilitatio, maledictum, contumelia. Quando autem & iniuſtus inaequalis eſt, & iniuſtum inaequale, conſtat eſſe & medium aliquod inaequalis. id autem eſt aequale. Quacunque enim in actione eſt plus & minus,

eſt & aequale. Si igitur iniuſtum, inaequale eſt, iuſtum aequale eſſe oportet. quod & uidetur omnibus, etiam ſi ratio, cur ita ſit, non afferatur. Cum autem aequale medium ſit, iuſtum quoque medium quoddam erit. eſt autem aequale quod minimum ſit, in duobus. quare neceſſe eſt, iuſtum, quod & medium, & aequale eſt, & ad aliquid referri, & aliquibus tale eſſe. Ac qua quidem medium eſt, quorundam eſt, ea uero ſunt plus, & minus. qua autem aequale eſt, in duobus cernitur: qua denique iuſtum, quibuſdam, & ad alios relatum. Neceſſe igitur eſt, iuſtum, quod minimum ſit, in quattuor uerſari. Nam & quibus iuſtum eſt, duo ſunt: & ea in quibus, duo. Eademque erit aequalitas, & ijs quibus, & ijs in quibus. ut enim altera inter ſe affecta ſunt, ſic & altera. Si enim aequales non ſint, aequalia non habebunt. immo uero inde exiſtunt pugnae, & expoſtulationes, cum aut qui aequales ſunt, non aequalia, aut qui non aequales, aequalia ferunt, & ex diſtributione conſequuntur. Praeterea ex eo quod pro dignitate fit, idem aperte colligitur. Omnes enim fatentur in diſtributionibus, id quod iuſtum eſt, pro dignitate eſſe oportere. Ipſam tamen dignitatem non eadem in re omnes collocant. Sed ij qui-

dem

dem qui popularem ſtatum reipublicae probant, in libertate: qui paucorum potentiam, in diuitijs, aut in nobilitate: qui optimatum, in uirtute. eſt igitur iuſtum analogum quiddam. analogum enim non tantum proprium eſt numeri monadici, ſed omnino, numeri. analogia enim eſt aequalitas proportionum: idque quod minimum ſit, in quattuor. ac diiunctam quidem in quattuor eſſe, manifeſto apparet. ſed & continens. uno enim ut duobus utitur; & bis dicit. exempli cauſſa, ut prima ad ſecundam, ſic ſecunda ad tertiam. bis igitur dicta eſt ſecunda. Itaque ſi bis ponatur ſecunda quattuor erunt analoga. eſt autem & iuſtum, quod minimum ſit, in quattuor: & eadem ratio. diſtant enim ſimiliter quibus & quae. erit igitur ut primum extremum ad tertium ſic ſecundum ad quartum: & uiciſſim igitur ut primum ad tertium; ſic ſecundum ad quartum. Itaque, & totum ad totum, quod quidem diſtributio copulat. ac ſi quidem ſic componantur, iuſte copulat. copulatio igitur primi extremi cum tertio, & ſecundi cum quarto, eſt ius illud quod in diſtributione uerſatur, ac medium: analogum enim medium eſt: ius autem analogum. Vocant autem mathematici talem analogian geometricam. in geometrica enim euenit,

ut & totū ad totum eandem rationem habeat, quā utraque pars ad alteram. Non eſt autem continens haec analogia. non enim fieri hic poteſt, ut idem numero ſit extremum, cui & quod. Ius igitur hoc analogum eſt: iniuſtum autem, quod non eſt analogum. eſt autem alterum plus, alterum minus. quod quidem euenit etiam in rebus ipſis. Nam qui iniuriam facit, plus boni conſequitur: qui accipit, minus. in malo autem contra. nam minus malum, comparatum ad maius, boni rationem obtinet. eſt enim minus malum magis expetendum maiori. expetendum eſt autem bonum, & magis, maius. Hoc igitur unum iuris genus eſt. Reliquum eſt alterum, in corrigendo ſitum: cui locus eſt in ijs quae homines inter ſe tum ſponte tum inuiti contrahunt. Huius autem iuris alia quaedam ratio eſt, quam ſuperioris. Nam illud quod in rerum communium diſtributione poſitum eſt, ſemper retinet eam quam diximus analogian. Et enim ſi communis pecunia diſtribuenda ſit, eadem proportio ſeruanda erit, quam inter ſe habent ea quae a quoque illata ſunt. & iniuſtum illud quod huic iuri aduerſatur, eſt, quod non retinet proportionem. Hoc autem ius quod in contrahendis negotijs ſitum eſt, aequale quidem eſt quiddam, & iniu-

iniuſtum,inaequale. non ad illam tamen analogiam ſed ad arithmeticam. nihil enim refert, uir bonus hominem nihili, an homo nihili uirum bonum fraudauerit: neque adulterium fecerit uir bonus,an is qui nulli rei eſt. Sed in ipſam tantum damni differentiam intuetur lex: utiturque ijs ut aequalibus: ſi ille quidem iniuriam facit, hic autem iniuria afficitur: & ſi ille quidem laeſit, hic autem laeſus eſt. Itaque iniuſtum illud, cum inaequale ſit ad aequalitatem perducere conatur. ſiquidem & cum hic percuſſus eſt, ille percuſſit, aut etiam interfecit, hic autem mortuus eſt, diuiſa eſt perpeſſio, & actio in partes inaequales. at conatur eam damno ad aequalitatem perducere, de lucro detrahens. Dicitur enim proprie loquendo etiam in eiuſmodi rebus (quanquam quibuſdam ſatis proprium & ad eam rem aptum nomen non uidetur) lucrum, ut in eo qui percuſſit, & damnum in eo qui percuſſus eſt. ſed tum demum cum dimenſa eſt perpeſſio, uocatur alterum quidem damnum, alterum autem lucrum. Itaque pluris & minoris aequale medium eſt. lucrum autem & damnum alterum plus eſt, alterum minus, contrarie. boni quidem plus & mali minus, lucrum: contrarium autem, damnum. Inter quae medium eſt aequale, quod iu-

ſtum eſſe dicimus. Ergo ius quidem id quod corrigendi uim habet, medium eſt inter damnum & lucrum. quocirca cum aliqua de re ambigunt, ac controuerſantur, ad iudicem confugiunt. Ire autem ad iudicem, eſt, ad ius ipſum ire. Iudex enim, ſi hoc nomen tueri ac ſuſtinere uult, eſt quaſi ius animatum. & quaerunt iudicem medium. ac uocant eos nonnulli medianos. ut, ſi medium aſſequantur, ius ſuum aſſequuturi. Ius igitur medium quiddam eſt: ſi quidem & iudex. Iudex autem exaequat: & ut, ſi linea in partes inaequales diuiſa ſit, quo maior pars dimidiam ſuperat, id aufert, & addit ad minorem partem. cum autem bifariam diuiſum eſt totum, tunc aiunt ſe ſuum habere, cum aequas partes acceperunt. aequale autem medium eſt maioris & minoris ad analogian arithmeticam. atque ob id ius a graecis dicitur dicaeon, quoniam eſt, dicha, id eſt duas in partes aequales diuiſum. ut ſi quis dicat dichaeon, & ab iiſdem iudex uocatur dicaſtes quaſi dichaſtes. Si enim duorum aequalium ab altero ablatum aliquid ſit, & additum ad alterum, fit ut duobus tantis maius ſit alterum. ſi enim detractum modo eſſet, non autem additum, uno tantum maius eſſet. medio igitur maius eſt, uno, & medium eo a quo ablatum eſt, uno.

haec

haec igitur nobis nota erit ad cognoſcendum, quid tum auferre oporteat ab eo, qui plus habet, tum addere ei qui minus. quo enim quis medium ſuperat, hoc addere oportet ei qui minus habet: quo autem medium ſuperatur, id auferendum a maximo. Sint tres lineae inter ſe aequales A A B B C C. ex linea A A detrahatur pars A E, & addatur ad C C, ſitque C D. Ita tota linea D C C lineam E A ſuperat parte C D & parte C F. ergo & lineam B B parte C D.

a	e	a
b		b
c	f	c

TRALATA autem ſunt haec nomina damnum & lucrum ex eo quod ſponte contrahitur. nam habere plus ſuo lucrũ facere dicitur. minus aũt quã principio, dãno affici, ut in uẽditione et emptione, alijsq. quae per legem fieri poſſunt quod ſi neque plus neque minus, ſed ipſa ex ſe ipſis effecta ſint, ſua ſe habere aiunt, ac neque damnum neque lucrum facere. Itaque lucri cuiuſdam & damni medium eſt ius in

iјs quae non ſponte contrahuntur: quod tantumdem habeat uterque contrahentiũ poſterius, quantum prius habuerat. Videtur autem quibuſdam antipeponthos, id eſt talio, ſiue reciproca quaedam perpeſſio, ius eſſe ſimpliciter & abſolute, ut Pythagorei dixerunt. definiebant enim ſimpliciter ius talionem. talio autem neque ad id ius, quod in diſtribuendo, neque ad id quod in corrigendo ſitum eſt, accommodari poteſt. quanquam uolunt Rhadamanthyos quoque id ius fuiſſe, Tum fuerit lex recta, ferat ſi quiſque quod egit. multis enim locis conſonum non eſt. Ut ſi quis magiſtratum habens percuſſit alium, non oportet eum uiciſſim percuti. & ſi quis magiſtratum percuſſit non percuti modo eum oportet, ſed & puniri. Praeterea multum intereſt id quod ſponte fit, & quod inuite. ſed in communitatibus rerum ultro citroque permutandarum id ius, quod talio dicitur, continet ſocietatem analogia, non autem aequalitate. Factis enim proportione reciprocis manet coniunctio ciuitatis. Aut enim quaerunt quod ſibi mali factum eſt reponere: ſin minus, ſeruitus eſſe uidetur: aut quod boni: ſin minus, tollitur officiorum uiciſſitudo. officiorum autem uiciſsitudine fit, ut una maneant. quocirca & Gratiarum templum

in

in propatulo ſtatuunt ut ſit remuneratio. Id enim gratiae proprium eſt. uiciſſim enim officio aliquo demereri oportet eum qui gratificatus eſt, & ipſum denuo aliud gratificandi principium facere. efficit autem remunerationem analogiae conſentaneam coniunctio per diametrum. uerbi cauſſa ſit architectus ubi A, ſutor ubi B, domus ubi C, calceus ubi D.

a	*b*
Architectus	*Sutor*
c	*d*
domus	*calceus*

OPORTET igitur architectum a ſutore opus illius accipere, & uiciſſim ei ſuum dare. Ergo ſi primum exaequata fuerint haec ad analogiam, deinde fiat antipeponthos, id eſt mutua acceptio, erit quod dicitur: ſin minus, non aequum eſt, neque conſiſtere poteſt. nihil enim prohibet praeſtantius eſſe unius opus opere alterius. oportet igitur haec exaequari. hoc autem locum habet

etiam

etiam in alijs artibus, tollantur enim funditus, niſi & is qui facit, faciat tantum & tale, & is qui accipit, accipiat hoc & tantum & tale. non enim ex duobus medicis conſtat ſocietas. ſed ex medico & agricola, omninoque alijs, & non aequalibus. ſed eos exaequari oportet. quare oportet omnia, quorum permutatio eſt, quodammodo comparabilia eſſe, cuius rei cauſſa nummus in uſum uenit: qui quodammodo menſura efficitur omnium rerum. omnia enim metitur. Ergo & quanto quaeque res pluris minoris ue ſit: & quot calcei domum aut alimentum adaequent. Oportet igitur quam rationem habet architectus ad ſutorem, tot calceos cum domo aut alimento comparari. niſi enim id fiat, non erit permutatio neque communitas. id autem non erit, niſi quodammodo aequalia ſint. quare oportet unam aliquam eſſe communem omnium rerum menſuram, ut prius dictum eſt. ea autem eſt reuera quidem indigentia quae omnia continet: ſi enim nullius rei indigeant, aut non ſimiliter, aut non erit permutatio, aut non eadem. Succeſſit autem nummus quaſi compacto in indigentiae locum: ob idque uocatur nomiſma, quod non natura, ſed nomo, id eſt lege, ualet, & in nobis eſt mutare eum atque inutilem efficere. erit autem

mutua

mutua illa acceptio, cum exaequata erunt omnia, ut quam rationem habet agricola ad ſutorem, eandem habeat opus ſutoris ad opus agricolae. In figuram autem analogiae ducendi ſunt, cum permutaturi erunt. alioqui alterum extremum utranque exuperantiam habebit. ſed cum ſua habent; ſic tamen ſunt aequales, & ad communitatem apti: quoniam haec aequalitas in ipſis effici poteſt.

agricola	*ſutor*
a	*b*
alimentum	*opus ſutoris adaequatum*
c	*d (cum alimento*

SVBLATA autem hac accipiendi uiciſſitudine, tolleretur uitae communio. Indigentia autem contineri ſocietatem hominum, ac ſi unum quiddam ſit, ex eo intelligi poteſt, quod cum aut uterque, aut alter altero non indiget non permutant: ut cum eius quod quis habet, alter indiget, uerbi cauſſa, uini, exportandi frumẽti ſit poteſtas. hoc igitur exaequari oportet. In permutationẽ aũt futurã ſi nũc nõ indiget, fore eam, ſi indiguerit, nobis quaſi

ſpon-

ſponſor eſt nummus. Oportet enim, hunc ferenti, licere id quo eget accipere. Idem autem accidit etiam nummo. neque enim ſemper tantundem ualet. ſtabilior tamen uidetur eſſe. Quare oportet eſſe omnibus rebus pretia conſtituta. Ita enim ſemper erit permutatio, & quae eam conſequitur, communicatio. Nummus igitur ſymmetra omnia efficiens, adaequat. Neque enim communicatio ſine permutatione, neque permutatio ſine aequalitate, neque aequalitas ſine ſymmetria eſſe poteſt. Reuera igitur ea quae tantopere diſtant, ſymmetra fieri non queunt, ſed quantum ad uſum ſatis eſt, queunt. Vnum igitur aliquid eſſe oportet, idque hominum inſtituto, unde & nomiſma uocatur. Id enim omnia efficit ſymmetra, cum omnia metiatur. Sit domus pretium quinque minae: lecti autem mina una: lectus igitur ipſius domus quinta pars erit. Quare conſtat, quot lecti domum exaequent: nempe quinque. Hanc autem ante nummi uſum fuiſſe rationem permutandi, perſpicuum eſt. nihil intereſt enim, dentur ne lecti quinque pro una domo, an quanti ſunt lecti quinque. Quid igitur iuſtum iniuſtumque ſit, & mutua illa perpeſſio, quae antipeponthos dicitur, quemadmodum ad iuſtum affecta ſit, dictum eſt. His autem definitis, conſtat iu-

ſtam

ſtam actionem faciendae & accipiendae iniuriae mediam eſſe. alterum enim eſt plus habere, alterum minus. Iuſtitia autem mediocritas eſt, non eodem modo, quo uirtutes illae, de quibus antea diſputauimus, ſed quia medij eſt, iniuſtitia autem extremorum. Et iuſtitia quidem eſt habitus ex quo iuſtus dicitur propenſus ad conſulto agendum id quod iuſtum eſt, & ad ius tribuendum tum ſibi, ſi cum altero contrahat, tum alteri cum altero contrahenti, non ita ut ſibi plus eius quod expetendũ eſt, minus autem alteri, & eius quod noxium eſt, contra, ſed & ſibi, & alijs id quod ad analogian aequum eſt. Contra iniuſtitia ad id quod iniuſtum eſt. Id autem eſt nimium, & parum commodi & damni non ſeruata proportione. Itaque iniuſtitia eſt nimium & parum: quia eſt & eius quod nimium eſt, & eius quod parum. In ſua quidem cauſſa nimium ſibi tribuens eius quod ſimpliciter utile eſt, eius quod noxium eſt, parum. in aliorum autem negotio, generaliter quidem, eodem modo: diſcedit autem a proportione nunc in hanc, nunc in illam partem. Iniuriae autem minus extremum eſt iniuriam accipere: maius iniuriam facere. De iuſtitia igitur & iniuſtitia, quae utriuſque natura ſit, itemque de iuſto & iniuſto;

hoc

hoc modo a nobis uniuerſe diſputatum ſit. Quando autem fieri poteſt, ut quis iniuſtum quiddam faciat, nequedum tamen iniuſtus ſit, quaenam ſunt illae iniuſtae actiones quas qui ſuſcipit, iam iniuſtus eſt in uno quoque iniuſtitiae genere, ut fur, aut adulter, aut latro? an ſic quidem nihil intererit ⁂ nam & fieri poteſt, ut quis cum muliere aliqua rem habeat, ſciens quaenam ea ſit, neque tamen a ſuſcepto ſic agendi conſilio, ſed a libidinis motu actio illa tanquam a principio fluxerit. Ille igitur facit quidem iniuſtum quiddam, neque tamen iniuſtus eſt: ut neque fur, & ſi furatus eſt: neque adulter, & ſi adulterium fecit. eodemque modo in ceteris. non eſt autem ignorandum, totam hanc quaeſtionem eſſe de eo iure quod ſimpliciter ius eſt, id eſt de iure ciuili. id autem eſt inter eos qui uitae ſocietatem inierunt, ne quare ad uiuendum neceſſaria egerent, liberi & aequales aut ad analogian aut ad numerum. Itaque quibus hoc non eſt, eis inter ſe non eſt ius ciuile: ſed ius quoddam, & tantum ex quadam ſimilitudine ita uocatum. eſt enim ius inter eos quos inter etiã lex: lex autem inter eos in quibus iniuſtitiae locus eſt. iudicium enim iuſti & iniuſti diſceptatio eſt. In quos autem cadit iniuſtitia, ij etiam iniu-

ſte fa-

ſte facere poſſunt. Id autem eſt plus ſibi tribuere eorum quae ſimpliciter bona ſunt, minus corũ quae ſimpliciter mala. Quare non hominem imperare ſinimus, ſed rationem. quoniam ſibi ipſi id facit, & efficitur tyrannus. eſt autem magiſtratus cuſtos iuris. quod ſi iuris, & aequalitatis. Quoniam autem nihil ex eo uidetur amplius conſequi, ſi quidem iuſtus eſt: neque enim plus ſibi tribuit eius quod ſimpliciter bonum eſt, niſi ſibi proportione debeatur, ideo alij laborat. ac propter eam cauſſam aiunt iuſtitiam alienum bonum eſſe: ut & ante dictum eſt. Danda igitur ei aliqua merces. ea uero honor eſt & decus. Quicunque autem ijs con tenti non ſunt, hi tyranni fiunt. Ius autem domini in ſeruos, & patris in liberos non idem eſt atque haec, ſed ſimile. neque enim proprie dicitur iniuſtitia in ea quae ſua cuiuſque ſunt. Mancipium autem & filius uſque eo dum adoleuerit, ſeiunctuſque ſit, tanquam pars patris eſt. iam nemo eſt qui laedere ſe conſulto uelit, quare nullius in ſe ipſum iniuſtitia eſt. ergo ne iniuria quidem, neque ius ciuile. lege enim conſtat, & in ijs eſt qui eam naturam habent ut inter ipſos communis lex eſſe poßit. Eos autem eſſe dicebamus quibus eſt inter ipſos imperandi & parendi aequalitas. Quare magis cum uxore, quam cum liberis & cum ſer-

ius, eſt iuris communitas. Id enim eſt ius oecono micum: quod tamen ipſum quoque aliud eſt a ciuili. Ciuile autem ius partim naturale eſt, partim legitimũ. Naturale quidem quod ubicunq. terrarũ idẽ ualet, non quod ita ſtatutum ſit aut ſecus. legitimũ aũt, quod a principio quidẽ nihil intereſt ſic fiãt an ſecus: ubi autẽ cõſtitutũ fuerit, intereſt. ut mina redimi captiuos, aut capram Ioui immolare non oues, & quae praeterea de ſingulis rebus lege ſanciunt. ut Braſidae ſacra facere, & quaecunque populi ſuffragijs ſcita ſunt. Videntur autem quibuſdam omnia talia eſſe. quia quod naturale eſt, immobile eſt & quocunque in loco eandem uim habet. ut ignis urit & hic & apud Perſas. iura autem mutari uident. neque tamen omnino id ita ſe habet: ſed aliqua tantum ex parte. quanquam apud deos quidem fortaſsis nulla ex parte ita ſe habet, apud nos autem eſt quidem aliquid naturale mobile, non tamen omne, ſed nihilo minus aliud natura ualet, aliud non natura. Quod autem eorum, quae aliter habere ſe poſſunt, naturale ſit, quodque non natura, ſed lege & conſenſu hominum ualeat, etiam ſi utraque peraeque mutabilia ſint, conſtat. eademque diſtinctio etiam ad alias res accõmodari poterit. Natura enim dextra manus fortior eſt: & ſi euenire poteſt ut omnes homines aeque

utraqe manu utantur. Ea autem iura quae ex conſenſu, & utilitate nata ſunt, ſimilia ſunt menſuris. non enim omnibus in locis aequales ſunt uini frumentique menſurae: ſed ubi quidem emunt, maiores: ubi autem uendunt, minores. Eodem modo quae iura non naturalia ſed humana ſunt, non quocunque in loco ſunt eadem. quando ne reipublicae quidem ſtatus. etſi unus tantum eſt omnibus in locis natura optimus. Vnumquodque autem ius, & unumquodque legitimum eandem rationem habet, quam uniuerſum ad ſingula: nam ea quidem quae aguntur multa ſunt. illorum autem unumquodque unum. uniuerſum enim eſt. Differunt autem iniuria & iniuſtum: itidemque dicaeoma, id eſt, iuſte factum & iuſtum. nam iniuſtum quidem eſt aut natura, aut lege. id autem ipſum poſtquam factum eſt, iniuria eſt. prius autem quam fiat, nondum, ſed iniuſtum. Similiter etiam dicaeoma. ſed tamen commune nomen quo quicquid iuſte factũ eſt uocatur, eſt potius dicaeopragema: dicaeoma autem proprie eſt correctio iniuriae. Horum autem ſingula quas quotque ſpecies habeant, & cuiuſmodi uerſentur in rebus poſterius quaerendum erit. Cum iuſta iniuſtaque ſint ea quae diximus, tum demum quis iniuſte agit, & iuſte, cum ea ſponte facit. at cum inuitus, neque

iniuſte neque iuſte facit, niſi caſu & ex conſecutione quadam. ea enim agunt, quibus ut iuſta iniuſta ue ſint, accidit. iniuriam autem & iuſte factum id demum eſſe definiuimus, quod ſponte fit. ſi enim ſponte factum ſit, tunc demum uituperatur, ſimulque iniuria eſt. Quare erit quidem aliquid iniuſtum, neque tamen iniuria: niſi illud quoque adſit, ut ſponte fiat. Sponte autem fieri dico, ut ſupra dictum eſt, quod quis eorum quae in ſua poteſtate ſita ſunt, agit, ſciens, neque ignorans, neque quem, neque quo quaſi inſtrumento, neque cuius rei cauſſa: ut quem uerberet, & quo, & quam ob cauſſam. atque eorum quodque non ex conſecutione quadam, neque per uim. ut ſi quis apprehenſa alicuius manu alium uerberet, is cuius eſt manus, non agit ſponte. neque enim in ipſo ſitum eſt. Fieri autem poteſt, ut pater ſit is qui percutitur: qui autem percutit, ſciat quidem hominem eſſe, aut eſſe aliquem eorum qui adſunt, ſed patrem eſſe neſciat. eademque diſtinctio adhibita intelligatur, & in fine ad quem dirigitur actio, & in tota denique actione. Quod igitur ignoratur, aut non ignoratur quidem, ſed in ipſo ſitum non eſt, immo per uim fit, inuite fit. Multa enim eorum etiam quae natura fert, ſcientes & agimus & patimur, quorum nihil neque ſponte noſtra, neque nobis inuitis

nitis fieri dicendum eſt: qualia ſunt ſeneſcere, aut mori. Vt autem iniuſta, ita iuſta quoque multa ſunt non proprie ac per ſe, ſed ex quadam tantum conſecutione. Nam & ſi quis inuitus ac metu depoſitum reddat, neque iuſtum facere, neque iuſte facere dicendus eſt, niſi ex euentu: & eodem modo is qui neceſſitate ſubactus atque inuitus depoſitum non reddit, ex euentu tantum dicendus eſt iniuriam inferre, & iniuſtum facere. Eorum autem quae ſponte fiunt, partim capto prius conſilio facimus: partim non capto. ac capto quidem conſilio ea, de quibus prius deliberauimus: non capto autem, cum deliberatio nulla anteceſſit. Cum igitur trium generum ſint ea damna, quae in ſocietatibus inferuntur: ea quidem, quae cum ignorantia coniuncta ſunt uocamus errata: cum quis neq. ſcit quem, neque quid, neque quo inſtrumento, neque cuius gratia ſe quid facere putabat, id euenit, ſed quod non putaſſet. exempli cauſſa, non ut uulneraret, ſed ut pungeret: aut non illum, aut non illo modo. Cum igitur praeter opinionem damnum illatum eſt, infortunium eſt: cum autem non praeter opinionem quidem, ſed tamen ſine malitia, erratum. aberrat enim, cum in ipſo eſt principium cauſſae. infortunatus autem eſt, cum extra. Cum autem ſciens quidem, ſed nulla

antegreſſa deliberatione, iniuria eſt. ut quaecunque per iram aliosque omnes animi motus neceſſarios aut naturales eueniunt hominibus. Nam qui eis impulſi laedunt alium, ac peccant, iniuriam illi quidem faciunt: ſuntque talia facta iniuriae, nondum tamen propterea iniuſti, neque improbi ſunt. neque enim damnum eſt per improbitatem datum. Qui autem capto conſilio laedit, iniuſtus eſt, & improbus. Quocirca bene quae per iram facta ſunt non iudicantur facta conſulto. non enim prior laedit, qui per iram facit, ſed qui iraſcendi cauſſam dedit. Praeterea uero ne ambigitur quidem factum ſit nec ne ſit, ſed an iure factum. Ira enim opinione iniuſtitiae commouetur. Neque in ijs quae per iram facta ſunt in controuerſiam uenit, factum ſit nec ne: ut in contractibus, ubi neceſſe eſt alterum improbum eſſe, niſi obliti id faciant: ſed cum de facto inter ipſos conueniat, de iure tota contentio eſt. At qui conſulto, & cogitato aliquid fecit, non ignorat. Quod ſi quis capto conſilio alium laedat, iniuriam facit. & qui tales iniurias facit, iniuſtus iam eſt: cum aut ab analogia diſcedit, aut ab aequalitate. Itidemque iuſtus eſt, qui capto ita agendi conſilio id quod iuſtum eſt facit. Vt autem iuſtum aliquid facere dicatur, ſatis eſt ſi ſpõte faciat. Iam eorum quae inuite fiunt,

te fiunt, quędã uenia digna ſunt, quaedam nõ ſunt. Nam quaecunq. non inſcientes tantum, ſed etiã per inſcientiã peccant homines, ignoſcenda ſunt: quae autem non per inſcientiã, ſed inſcientes quidem, per aliquam tamen affectionem animi neque humanam, ignoſcenda non ſunt. Quod ſi ſatis iam diſtincte a nobis accipienda inferendaque iniuria diſputatum eſt, dubitare poßit aliquis, primum quidem, at ne ita ut dixit Euripides, cuius illud eſt ſane admirabile, & abhorrens ab opinione cõi:

Genitricem ut interfecerim, breui eloquar.
Sponte utriuſque, aut ipſius, ſed non mea.

VTRVM enim reuera fieri poteſt, ut quis ſuapte ſponte accipiat iniuriam, an non poteſt? ſed ut quiſquis iniuriam facit, ſponte facit, ita quicunque accipit, inuitus accipit? & nunquid, ut omnis iniuria ſponte fit, ita de accipienda iniuria uniuerſa alterutrum dicere poſſumus, aut omnem ſponte accipi, aut omnem ab inuitis: an quaedam ſponte accipiuntur, quaedam ab inuitis? eademq; dubitari poſſunt de ratione obtinendi iuris ſui. Nam quiſquis agit iuſte, ſponte agit. quare conſentaneum eſt, eorum quae utrique opponuntur, ſimilem eſſe rationem: ut aut & ſponte accipiant iniuriam homines, & ſponte ius ſuũ obtineant, aut

utrunq. inuiti. Sed illud admirabile uideri poteſt,ſi quiſquis ius ſuum obtinet,ſponte illud obtinere dicatur: ſunt enim quibus ius ſuum non ſane ſua ſponte tribuitur. Nam id quoq. dubium eſſe alicui poſſit,utrum quiſquis iniuſti aliquid perfert,ei fiat iniuria:an ut in agendo,ſic in perpetiendo quoque ſe res habeat.In utroq. enim poteſt aliquis ex euentu tantum quodam iuſti particeps eſſe,ſimiliſq. iniuſti ratio eſt.neq.enim idem eſt,iniuſtum aliquid facere, & iniuriam facere,neq. iniuſtũ aliquid perpeti,& iniuriã accipere.idemq. dicendum eſt de ratione iuſte agendi,& obtinẽdi ius ſuũ. Fieri enim nõ põt ut quis afficiatur iniuria, niſi ſit qui iniuriã faciat:neque ut quis ius ſuum obtineat,niſi ſit qui iuſte agat. Quod ſi iniuriam facere nihil aliud eſt,quam ſponte aliquem laedere:ſponte autẽ laedit,qui ſcit,& quẽ, & quo,& quomodo:incontinens autem ſponte ipſe ſe laedit,ſequitur,ut & ſponte accipiat iniuriã, & ut quis ipſe ſibi iniuriam facere poſſit. eſt autẽ hoc quoq. unum ex ijs quae in quaeſtionẽ uocari ſolent fieri ne poſsit,ut quis ipſe ſe iniuria afficiat. praeterea poteſt quis ſuapte ſponte propter incontinentiã uã ab alio laedi qui item ſponte eũ laedat:ut ſponte iniuriam accipere poſſe uideatur. An uero recta non eſt ea quam ſupra poſuimus, definitio:ſed ad il

la,laedere ita,ut ſcias, et quem,& quo,& quomodo:addē̄dū praeterea eſt, praeter eius qui laeditur uoluntatem? laeditur ergo aliquis, & iniuſtū aliquid perfert ſuapte ſponte: ſed ſua ſponte iniuriam accipit nemo.nemo enim id uult, ne incontinens quidē: ſed praeter uoluntatē ſuā agit. neq. enim uult quiſquā,quod bonū eſſe non cenſet. at incontinēs id agit,quod agere non oportere iudicat. Qui aūt ſua dat:ut Homerus ait Glaucū dediſſe Diomedi aurea pro aereis,quaeq. centū bobus aeſtimarentur, pro ijs quae nouē,ei nulla fit iniuria.In ipſius enim arbitrio eſt dare.iniuria autē affici non in ipſo eſt,ſed eſſe oportet qui iniuriā faciat.iniuriā igitur ſpōte quidē non accipi conſtat. Reſtant duo explicāda ex ijs quae propoſuimus: Vter tandē iniuriā faciat, is ne qui praeter dignitatē plus tribuit, an qui plus habet:& poſſit ne quis ſibimetipſi iniuriam facere.nā ſi illud eſt quod priore loco diximus,facitq. iniuriā, nō qui plus habet,ſed qui tribuit:ſequitur ut ſi quis ſciens & ſponte plus alteri quā ſibi tribuat,iniuriā ipſe faciat ſibi.quod quidē moderati homines facere uidētur.etenim uir bonus facile de ſuo iure decedit.An ne hoc quidē ſimplex eſt?fieri enim pōt,ut alterius boni plus conſequatur, ut gloriae, aut eius quod ſimpliciter honeſtū eſt. Praeterea diſſoluitur hoc ea quā tradidimus faciendae iniuriae definitio-

ue. nihil enim patitur praeter ſuã uolũtatẽ. Quare iniuria nõ afficitur propterea: ſed, ſi forte, laeditur ſolũ. Conſtat autẽ fieri iniuriã ab eo qui diſtribuit, non ſemper ab eo qui plus habet. neq. enim ut cuiq. ineſt quod iniuſtũ eſt is iniuriã facit: ſed in quo ineſt ſponte id facere: id eſt, unde eſt actionis principiũ: quod quidẽ eſt in eo qui diſtribuit nõ in eo qui accipit. Praeterea quãdo facere multis modis dicitur: & quodãmodo etiã inanima interficiũt, & manus, & ſeruus eius qui mandauit: haec iniuriã quidẽ nõ faciunt, etiã ſi res iniuſtas faciãt. Praeterea ſi quis ignorãs iudicauit, non facit iniuriã, quod ad ius legitimũ attinet, neque iniuſtũ iudiciũ eſt: ſed tamen quodãmodo iniuſtũ. Aliud enim eſt ius legitimum, aliud primũm. at ſi ſciens iudicauit iniuſte, plus ipſe quoque conſequitur, dũ aut amico gratificatur, aut inimicũ ulciſcitur. Vt igitur ſi quis partem ferret eius quod iniuſte tribuit, ita is quoque, qui ea in iudicando ſecutus eſt plus habet. Nam, et in illis, qui agrũ adiudicauit, non agrũ, ſed pecuniã accepit. Homines autem in ſua poteſtate poſitum eſſe putant iniuſte agere: quocirca & facile eſſe, iuſtum eſſe. id autem ſecus eſt. Nam facile quidem eſt, & in ipſis ſitum, cum uxore uicini rem habere, & percutere alterum, & manu pecuniam dare: ſed certo quodammodo affectos haec facere, neque facile

le eſt, neque in ipſis ſitum. Eodem quoque modo nullam magnam ſapientiam putant eſſe, noſſe quae iuſta quaeque iniuſta ſint: quia ea de quibus loquuntur leges, intelligere difficile non eſt. At ea iuſta non ſunt niſi ex conſecutione: ſed ita demum iuſta, ſi certo quodam modo fiant, & certo quodam modo tribuantur. Id autem operoſius eſt quam quae ſalubria ſunt noſſe. Nam illic quoque mel, & uinum, & elleborum, & uſtionem, & ſectionem facile eſt noſſe: at noſſe quomodo haec ad ſanitatem adhibenda ſint, & cui, & quando, ita difficile eſt ut medicum eſſe. Ob id autem ipſum etiam iuſti hominis eſſe exiſtimant nihilo minus iniuſte agere. quoniam nihilominus, ac magis etiam, poteſt iuſtus eorum unumquodque facere. nam & rem habere cum muliere, & percutere. & uir fortis clypeum abijcere, & in fugam uerſus utramlibet in partem currere. At timide agere, & iniuſte agere, non haec facere eſt, niſi ex conſecutione: ſed ea facere certo quodam modo affectum. Vt medicare & ſanare, non aut ſecare, aut non ſecare, aut medicamenta adhibere, aut non adhibere eſt, ſed certo quodam modo ea facere. In ijs autem iura locum habent, qui participes eſſe poſſunt eorum quae ſimpliciter bona ſunt, quique praeterea eorum & plus & minus, quam ſat eſt,

con-

conſequi poſſunt. Nam alijs quidem nimium tribui non poteſt, ut fortaſſe dijs: alijs autem nulla eorum particula utilis eſt, ut inſanabilibus, & malis: immo eis obſunt omnia. alijs autem uſque ad aliquem modum. idque humanum eſt. Sequitur ut de aequitate, & de aequo bono, quam rationem aequitas ad iuſtitiam, quam aequum bonum ad iu habeat, diſſeramus. Inſpicientibus enim neque idem omnino, neque aliud genere uidetur. Atque interdum quidem id quod aequum bonum eſt, & eiuſmodi hominem laudamus. Itaque Graeci nomen epijces, quod nos aequum bonum dicimus, etiam ad alia quae laudant transferunt, & epijces uocant quod bonum eſt, & nomine epijceſteron ſignificant aliquid melius eſſe. Interdum autem rationem ſequentibus mirum atque abſurdum uidetur, ſi aequum bonum, cum ſit quiddam diuerſum a iure, laudabile eſt. aut enim ius bonum non eſt, aut epijces non eſt bonum, ſi aliud eſt: aut ſi utrumq. bonum eſt, idem eſt. Haec igitur fere ſunt, quae de aequo bono dubitari ſolent. Quae omnia quodammodo uere dicuntur, neque inter ſe diſſident. Nam & aequum bonum ita quodam iure melius eſt, ut ipſum quoque ius ſit: neque ita eſt iure melius, ut ſit aliud quoddam genus. Idem igitur & ius eſt, & aequum. Cumque ambo ſint bona, melius

lius eſt aequum bonum. Inde autem oritur dubitatio, quod aequum bonum, ius quidem eſt: non tamen ius legitimum, ſed legitimi iuris correctio. Cuius rei haec cauſſa eſt, quod lex omnis generalis eſt. Quibuſdam autem de rebus uniuerſe & generaliter recte praecipi non poteſt. Quibus igitur in rebus generaliter loqui neceſſe eſt: id autem recte fieri non poteſt, accipit lex id, quod plerunque fit, non illa quidem peccati neſcia. ac nihilominus recta eſt. culpa enim non in lege, neque in legis latere, ſed in ipſa rei natura eſt. Iam enim talis eſt rerum agendarum materia. Cum igitur lex quidem uniuerſe loquitur, accidit autem poſtea aliquid praeter generale illud, tunc rectum eſt, qua parte praetermiſit aliquid legiſlator, atque aberrauit, uniuerſe loquutus, corrigere quod omiſſum eſt: quod & legiſlator ipſe diceret ſi praeſens adeſſet, & ſi ſciuiſſet, lege cauiſſet. Quare ius quidem eſt, & iure aliquo melius. non tamen iure ſimpliciter. ſed eo peccato quod ex generali ſermone natum eſt. Atque haec eſt natura aequi boni, correctio legis, qua parte manca eſt, quia generaliter loquitur. Nam haec cauſſa eſt cur non omnia legibus comprehenſa ſint: quod de quibuſdam lex ferri non poteſt. Quocirca pſephiſmate opus eſt. Interminatae enim rei interminata eſt & regula: ut

&

& aedificationis Lesbiae regula plumbea. nam transfertur, & inflectitur ad figuram lapidis, neque eadem manet: quomodo & pſepbiſma ad ea quae aguntur. Quid igitur ſit aequum bonum, & quid ius, & quo iure melius, conſtat. Ex quo perſpicuum etiam eſt, quis ſit uir aequus & bonus. qui enim talia conſulto ſectatur, agitque, neque ſummum ius in deteriorem partem perſequitur, ſed de ſuo concedit, tametſi lex a ſe facit, aequus eſt: & habitus ille aequitas, quae iuſtitia quaedam eſt, non alius aliquis habitus. Ecquid autem ſibimetipſi aliquis iniuriam facere poſſit, necne poſſit, ex ijs quae diximus, conſtat. Nam eorum quae iuſta ſunt, partim quidem omni uirtuti conuenientia legibus conſtituta ſunt. exempli cauſſa, lex non iubet quemquam ſibi mortem conſciſcere: quae autem non iubet, uetat. Praeterea cum quis cui contra legem nocet, neque uiciſſim nocet, & ſponte nocet, iniuriam ei facit, ſponte autem, qui ſcit, & cui, & quomodo. At qui ſe per iram interficit, ſponte id facit, contra rectam legem, quod lex non ſinit. iniuriam igitur facit. at cui? an non ſibi, ſed ciuitati? ſponte enim patitur. iniuria autem ſponte afficitur nemo. Quare etiam eum ciuitas multat: & ignominia quaedam inuritur ei qui ſibi necem conſciuit: ut qui ciuita-

tem

tem iniuria affecerit. Praeterea qua ratione iniuſtus eſt is tantum, qui iniuriam facit, non qui omnino uitioſus eſt, fieri non poteſt, ut ſe quis iniuria afficiat. eſt enim hoc aliud ab illo iniuſtitiae genus: quo qui iniuſtus eſt, ita uitioſus eſt, ut ignauus: non ut qui omni uitio contaminatus eſt. Ne in hoc quidē igitur genere iniuriā facit. ſequeretur enim, ut idē eidem ſimul & detrahi, & adijci poſſet. quod fieri nequit. ſed ſemper in pluribus eſſe iuſtum & iniuſtum neceſſe eſt. Praeterea ut quis iniuriam facere dicatur, & ſponte faciat oportet, & capto conſilio & prior. qui enim quod ſibi factum eſt, idem uiciſſim facit, iniuriam facere non uidetur. at qui ipſe ſe laedit, eadem ſimul & patitur, & facit. Deinde ſequeretur fieri poſſe ut quis ſuapte ſponte acciperet iniuriam. Accedit, quod nemo iniuriam facit, quin certam aliquam iniuriam faciat. at nemo cum uxore ſua adulterium facit, nemo parietem ſuum perfodit, nemo ſua furatur. Denique diſſoluitur hoc, ſibi quenquam iniuriam facere, ijs quae iam definita & conſtituta ſunt de eo, poſſit ne quis ſua ſponte iniuriam accipere. Conſtat autem, utrunque malum eſſe, & accipere iniuriam & facere. alterum enim eſt minus, alterum plus medio habere: quod quidem eſt, ut in medicina ſalubre, im arte exercendorum corporum

bene

bene habitum. Sed tamen peius eſt iniuriam facere. eſt enim cum improbitate coniunctum, & uituperandum, & aut cum improbitate abſoluta & proprie dicta, aut ei finitima. Non enim quicquid ſponte fit cum iniuſtitia coniunctum eſt. at accipere iniuriam, ſine improbitate & ſine iniuſtitia eſt. Quare per ſe quidem minus malum eſt iniuria affici: ex conſecutione autem nihil prohibet, quin ſit maius malum, ſed de hoc ars non laborat. quinimmo lateris dolorem maiorem morbum eſſe dicit, pedis offenſione. Etſi contra interdum euenire poteſt ex conſecutione: ſi eueniat, ut is qui alicubi offendit, propterea quod ceciderit, capiatur ab hoſtibus, & moriatur. Tralatione autem quadam et ſimilitudine eſt ius quoddam non quidem alicui erga ſe ipſum ſed partibus quibuſdam ipſius inter ſe. neque uero quodlibet ius: ſed quale eſt quo dominus in ſeruum, aut pater familias in familiam ſuã utitur. His enim rationibus diſtat ea pars animi quae ratione praedita eſt, ab ea quae caret. quae intuẽtibus uidetur eſſe aliqua iniuſtitia erga ſe ipſũ. quod in ijs fieri põt, ut aliquid alienũ ab appetitionibus ſuis perferat. Vt igitur imperanti, & parenti ſic his quoq. ius inter ſe quoddã eſt. De iuſtitia igitur, ceteriſq; uirtutibus moralibus hoc modo explicatũ ſit.

FINIS.

Digitized by Google